

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

I. DÜNYA SAVAŞI YILLARI
VE

KAFKAS CEPHESİ ANILARI

VASFİ ŞENSÖZEN

Yayıma Hazırlayan
SARİ DADYAN

Vasfi Şensözen'in bilinmeyen
I. Dünya Savaşı Kafkas Cephesi Anıları
tam bir asır sonra gün yüzüne çıkıyor.

okuyan us

Handwritten text in Arabic script, likely a signature or note.

Tarih / İnceleme - 14

Kafkas Cephesi Anıları

Vasfi Şensözen

ISBN: 978-605-5134-09-9

Yayıncı Sertifika No. 16208

I. Baskı: İstanbul, Nisan 2013

Yayın Yönetmeni: Cem Mumcu

Yayın Koordinatörü: Kemal Kırar

Dizi Editörü: Saro Dadyan

Yayıma Hazırlayan: Saro Dadyan

Dizi ve Kapak Tasarımı: Ebru Demetgül

Grafik Uygulama: Zeynep Erim

**Baskı ve Cilt: Duplicate Matbaa Çözümleri San. ve Dış Tic. Ltd. Şti.
Maltepe Mah. Litros Yolu Sok. Fatih San. Sit. No. 12/102 Topkapı,
Zeytinburnu, İstanbul – Tel.: (0212) 674 39 80, Faks: (0212) 565 00 61
Matbaa Sertifika No. 13838**

Kapakta kullanılan portre: Vasfi Şensözen, Hukuk Fakültesi'ndeki son yılında
Tüfek: Image Copyright Olemac, 2013
Kılıç: Image Copyright Panos Karas, 2013
Used under license from Shutterstock.com

**Kitabın düzeltisinde yazarın özgün imlası korunmuştur.
Eser, 60 gr kâğıt üzerine 10,5 puntoluk Palatino fontuyla dizilmiştir.**

Yayın hakları Okuyan Us'a aittir. Her hakkı saklıdır. Tanıtım için yapılacak alıntılar dışında yayıncının yazılı izni olmaksızın hiçbir yolla çoğaltılamaz.

**© Okuyan Us Yayın Eğitim Danışmanlık Tıbbi Malzeme ve
Reklam Hizmetleri San. ve Tic. Ltd. Şti**
Fulya Mah. Mehmetçik Cad. Eser Apt. A Blok No. 30 D. 5-6
Fulya, Şişli, İstanbul Tel.: (0212) 272 20 85 - 86 Faks: (0212) 272 25 32

okuyanus@okuyanus.com.tr
www.okuyanus.com.tr

Vasfi Şensözen

**I. Dünya Savaşı Yılları
ve
KAFKAS CEPHESİ ANILARI**

Yazar Hakkında

1892’de Bandırma’da dünyaya gelen Ahmet Vasfi Şensözen, Hatipoğlu Hafız Mehmet Hamdi Efendi ile Hafize Hanım’ın ikinci oğludur. İlköğrenimini Bandırma’daki İbtidai Mektebi’nde tamamladıktan sonra orta ve lise eğitimini İstanbul Vefa İdadisi’nde tamamladı. Yüksek öğrenimine ise Darülfünun’un Hukuk Şubesi’nde devam etti. Son sınıfta iken Birinci Dünya Savaşı’nın patlak vermesi üzerine askere alınarak Ağustos 1914’te Yedek Subay Talimğâhı’na gönderildi. Savaş süresince Kafkas Cephesi’nde bulundu ve Kasım 1918’de terhis oldu. Hukuk Fakültesi’ndeki eğitimini ise Eylül 1919’da tamamladı.

Hukuk Fakültesi’nden mezun olduktan sonra Bandırma’da avukatlığa başladı. Milli Mücadele yıllarında Bandırma’da Kuva-yı Milliye adına gönüllü kuvvetler toplayıp donatarak cepheye gönderdi. Zafer’den sonra avukatlığa Balıkesir’de devam etti. 1923-1927 yılları arasında İl Genel Meclisi ve 1924’de Daimi Encümen Üyeliği yaptı. TBMM’nin dördüncü dönemi seçimlerinde CHP’den Balıkesir milletvekilliğine seçildi. Dönem sonunda Meclis’ten ayrılarak Mart 1935’te Maliye Vekaleti Hukuk Müşavirliği müşavir avukatlığına getirildi. Eylül 1941’de Hukuk Müşavirliği’ne tayin edildi. On üç yıl kadar bu görevini sürdürdükten sonra Mayıs 1954’te kendi isteğiyle emekli oldu. Emekli olduktan sonra da 1975 senesine kadar avukatlığa devam etti. 28 Ekim 1985’te Ankara’da vefat ederek Askeri Mezarlık’a defnedildi.

İçindekiler

Dizi Editörü'nün Önsözü	9
I. Bölüm	
Fakülteden Mezun Olamadan Asker Olduk	13
II. Bölüm	
Birinci Dünya Savaşı Yıllarında Harbiye ve İlk Talimlerimiz	21
III. Bölüm	
Çanakkale Savaşı Başladı: İstikamet Tibet Yaylası...	39
IV. Bölüm	
Cephe Yolunda	55
V. Bölüm	
Taburumu Arıyorum - Savaş Günleri	69
VI. Bölüm	
Rus Askerlerinin Yerini Ermeniler Alıyor	111
VII. Bölüm	
İran Günleri	147
VIII. Bölüm	
Birinci Dünya Savaşı'nın Son Bulması ve Eve Dönüş Yolunda	165

Editörün Önsözü

Vasfi Şensözen, esasında Darülfunun'dan mezun olmuş bir hukuk adamıdır ve gerek Milli Mücadele'ye verdiği destekle gerekse de bir dönem Balıkesir milletvekilliğinde bulunmasıyla siyasi tarihimizde önemli rol oynamış bir simadır. Bununla birlikte, yayımladığı tarihi araştırmaları ve kaleme aldığı romanlarıyla tarihçilerin ve edebiyatçıların da yakından tanıdığı bir isimdir.

Benim de Vasfi Bey'le tanışmam, bu tarih araştırmaları neticesinde oldu. İlk defa bundan bir kaç sene kadar önce Boğaziçi Üniversitesi'nde II. Abdülhamid ve dönemi üzerine bir ders alırken Vasfi Şensözen'in 1982'de yayımlanmış olan Abdülhamid'in Emlaki isimli eserini okumuştum. Bir zaman sonra, Okuyan Us Yayınları'nda bir tarih serisi yayımlamak fikri doğunca aklıma ilk gelen kitaplardan bir tanesi de bu önemli eser olmuştu.

Bu eserin telif haklarını alabilmek için Vasfi Şensözen'in ailesini araştırmaya koyuldum ve internet aracılığıyla öncelikle Vasfi Bey'in yeğeninin kızı Gonca Şensözen'e ulaştım; sonra da Gonca Hanım'ın ablaları Çim ve Gültuğ hanımlarla tanıştım. Vasfi Bey'in Amerika'da vefat eden tek kızıdan sonra vârisleri olarak yeğenleri kalmıştı. Ben, "Acaba kitabın tekrar yayımlanmasına müsaade ederler mi?" diye düşünürken bu üç kız kardeş Üsküdar'daki ilk buluşmamıza battal torbalarla gelmişlerdi. Torbaların içinde Vasfi Bey'e ait yahut onun biriktirdiği çeşitli yazılar, belgeler ve eşyalar vardı. Onlar da kitabın yayımlanmasından başka neler yapabiliriz, başka nasıl yardımcı oluruz, diye düşünüyorlardı.

Vasfi Bey'in denediği hat eskizlerinden ellili yılların gazete kupürlerine kadar birçok dokümanın arasından, pembe bir dosyanın içinde daktilo edilmiş yaklaşık doksan sayfalık bir hatırat çıktı. Bu Vasfi Bey'in yedek subay olarak katıldığı I. Dünya Savaşı yıllarındaki Kafkas Cephesi hatıralarıydı. Yeğenlerinin anlattığına göre Vasfi Bey, yaşlılık yıllarında tatili geçirmek üzere bir yaz İstanbul'a gelmiş ve belki bir gün yayımlanır, diye Kafkas Cephesi Hatıralarını iki yeğenine, Çim ve Gültuğ hanımlara yazdırmıştı. Daha sonra neden gerek görmüşse, elle yazdırdığı bu hatıraları yine yeğenlerine bir de daktiloya çektirmiş ve bu temize geçirme işleminde de ilk yazdırdığı metindeki bazı bölümleri çıkarmıştı. Daha sonra, eşyalarını incelediğimde ve hazırladığı dosyaları gördüğümde son derece disiplinli ve düzenli bir insan olduğunu anladığım Vasfi Şensözen, ileride hatıralarının yayımlanması ihtimalini de düşünerek, bu hatıraların yayımlanması halinde tüm haklarının iki yeğenine ait olduğuna dair bir de kâğıt hazırlayarak imzalamış. Vasfi Bey'in kendi el yazısıyla hazırladığı bu belgeyi de kitabın ithaf bölümünde yayımlayarak kendisinin on yıllar önceki vasiyetini bugün yerine getiriyoruz.

Şimdiye kadar hiç kimsenin haberdar olmadığı bu asırlık hatıraları okurken çok büyük bir heyecan duydum. Zira hem bir tarihçi olarak henüz kimsenin haberdar olmadığı bir şeyden haberdardım hem de açık söylemek gerekirse pek de bilmediğim bir dönemi, sanki bir dostla sohbet edermişçesine okuyordum. Vasfi Bey'in o kadar yalın, o kadar sade ve bir o kadar da samimi bir üslubu vardı ki o büyüğü bozmamak adına imla hataları ve birkaç kelimenin güncel kullanımını parantez içinde yazmak dışında metne hiç bir şekilde müdahale etmedim.

Hatıraları hazırlarken ilk olarak daktilo edilmiş metin üzerinde çalıştım; sonrasında da elle yazılmış olan ikinci kopya üzerinde çalışarak o metinden çıkartılmış bölümleri de ekleyip ilk kopyada olan fakat ikinci kopyada bulunma-

yan bölümleri köşeli parantez içinde verip yazdım. Böylelikle okuyucular ve araştırmacılar da hangi bölümlerin çıkartılmış olduğunu kolaylıkla görüp bir fikir yürütebilir ve değerlendirebilirler.

Ben metinle uğraşırken Vasfi Bey'in yeğenleri de neredeyse benimle beraber çalıştılar. Sık sık buluşup sohbet etmenin yanı sıra, onlar da evlerini araştırarak bir taraftan aile albümlerini düzenlediler bir taraftan da Vasfi Bey hakkında evlerin, dolapların kıyısında köşesinde kalmış belgeleri derleyip topladılar; sonra da kullanmamız için bize verdiler ve onları da hatıratın içinde yayımladık.

Burada şunu söylemem gerekir ki esasında bir araştırmacı olarak ben fazla bir iş yapmadım. Daha çocuk yaşta bu hatıraları kaleme alan Çim ve Gültuğ hanımlar, yine canla başla çalışıp tam bir asır önce yaşanmış bu hatıraları tekrar canlandırdılar ve okuyucularla araştırmacıların hizmetine sundular. Bu vesileyle herkes adına Çim, Gültuğ ve Gonca hanımlara can ve gönülden teşekkür ederim.

Saro DADYAN

yaxılmış olan Birinci
Cihan harbi hatıralarım
basılabildiği takdirde bunun
getirebileceği safi hasılat,
hatıraların meydana gelmesinde
büyük gayretleri geçen,
yeğenim Semih'in çocukları,
Çim ve Gültuğ kızlarını da
tenk ve tebennü' eyledim.

Afiyetle hareemelerinin,
ve mutlulukla yaşamaalarını
dilerim.

21.6.1979

Vasfi Kınıoğlu

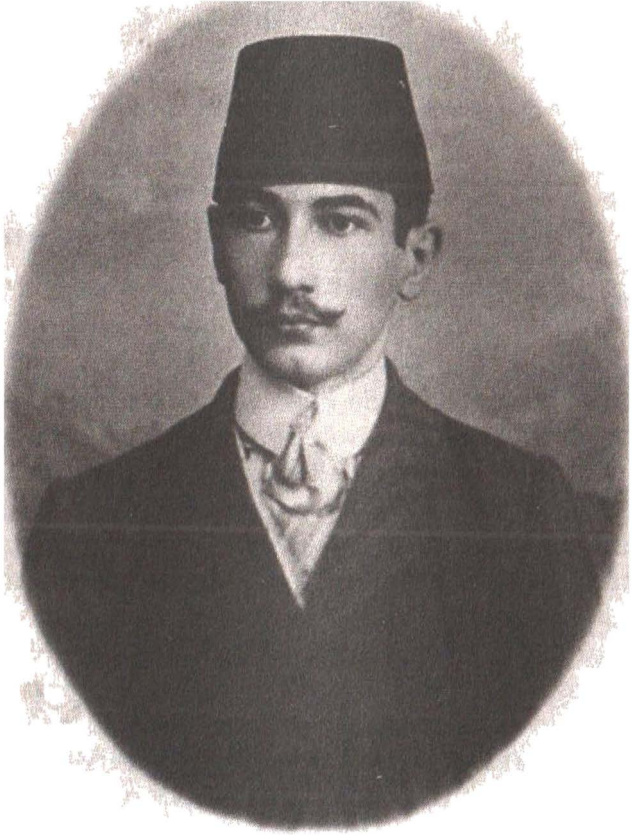
I. BÖLÜM

Fakülteden Mezun Olamadan Asker Olduk

1914 yılı Temmuz ayında Hukuk Fakültesi sınavlarını vermekte idim. O yıl kabul edilen bir usule göre, istenilen dersler, eylül devresine bırakılarak onlara o zaman girilebilirdi.

Dünya ve Avrupa ahvali o zamanlar çok sessiz görünüyordu. Bizler de diploma aldıktan sonra, geleceğimizdeki hayat programlarının hayalleri ile zihnimizi meşgul etmekte ve avunmakta idik.

Avrupa devletleri İngiltere, Fransa ve Rusya olmak üzere bir grup: Almanya, Avusturya ve İtalya olmak üzere de ikinci bir grup oluşturuyordu. Birincileri "İhtilaf-ı Müselles" yani "Üçlü Uyuşma", ikincisine de "İttifak-ı Müselles" yani "Üçlü Anlaşma" denilirdi. Bu iki grubun kuvvet dengesi karşılıklı olarak tamam görünüyordu ve bu gruplaşma dünya barışının nedeni sayılıyordu. Hatta fakültede, Devletler Hukuku profesörümüz Ahmet Selahattin Bey (ki Haldun Taner'in babasıdır) "Bu kuvvet dengesi böyle sürdükçe iki taraf da birbirinden çekinecek ve savaş olmayacak" derdi; fakat ani bir olay bu dev kuvvetlerin hemen silahlı olarak karşılaşmalarına neden oldu. Bosna ve Hersek eyaletini ziyarete gitmiş olan Avusturya-Macaristan İmparatorluğu veliahdı Ferdinand ve karısı (Sophie Chotek), atlı bir Sırp üniversite öğrencisi (Gavrilo Princip) tarafından öldürül-

Vasfi Şensözen, öğrencilik yıllarında

müş ve bu durum Birinci Dünya Savaşı'nın çıkmasına neden olmuştu.

Hukuk'un son sınıfında imtihanlara girip çıkıyorduk. Adli Tıp imtihanı, o zaman Darülfünun denilen ve meşhur Zeynep Hanım'ın¹ konağında bulunan üniversitenin bahçe-deki konferans salonunda yapılmıştı. İmtihan, diğer derslerden farklı olarak yazılı olmuştu. İmtihandan çıktığımız zaman karşımızdaki duvarda kırmızı ve yeşil renklerle top ve tüfek resimleri de yapılmış bir levha gördük. Bu levhada "Seferberlik var, asker olan silahaltına" yazılı idi ve bizim de zihnimiz bulanmış oldu. Acaba biz asker miydik? Mahmut Şevket Paşa'nın çıkardığı bir kanunla yüksek tahsil görmüş olanlardan isteyenler Beylerbeyi'nde kurulmuş olan İhtiyat Zabitleri Okulu'na girebileceklerdi. Biz henüz yüksek tahsili bitirmiş değildik. O günkü askerlik kanununa göre de yüksek tahsili bitmemiş olanlar askerlikten tecilli sayılıyordu; fakat eylüldeki sınavlardan sonra yüksek tahsil bitecek, bizim de askerliğimize sıra gelecekti. O zaman ya İhtiyat Zabitleri Okulu'na gidecek ya da erliği tercih edecektik.

[Birkaç günüm bu tereddütleri halletmekle geçti ve bir neticeye varamadım; fakat bir gün arkadaşım Ziver'in İbrahim Paşa Medresesi'ndeki odasında bulunduğum ve aynı konuyu konuştuğum sırada oraya gelen ve Tanin gazetesi yazarlarından olan Necmettin Sahir Bey², kapıdan girerken elini bir ihtar gibi kaldırarak, "Askersiniz!" demişti.

-
- 1) Adı geçen Zeynep Hanım, Mısır Valisi Kavalalı Mehmed Ali Paşa'nın kızı ve Sadrazam Yusuf Kamil Paşa'nın eşi Prenses Zeynep Hanım'dır. 1942'de yanarak yok olan konağın yerinde de bugün, İstanbul Üniversitesi'nin Fen-Edebiyat Fakültesi bulunmaktadır.
 - 2) Adı geçen Necmettin Sahir Bey, Cumhuriyet devrinde beş dönem milletvekilliği yapan, birçok devlet kurumunda idarecilik üstlenen ve gerek Osmanlı gerekse de Cumhuriyet dönemlerinde birçok gazetede yazıları yayımlanan ve 22 Ağustos 1992'de vefat eden Necmettin Sahir Silan'dır.

İçinde bulunduğumuz devir, öyle bir ruh hali yaratmıştı ki memlekete ve insanlara kanun ve nizamdan ziyade idareyi elinde bulunduranların istekleri hâkim olacağı zihniyetini genelleştirmiş bulunuyordu. İdareye hâkim bulunan İttihat ve Terakki Fırkası'nın gazetesi olan Tanin yazarı, elbette yukarı kademelerin düşüncesini biliyor ve bize o yetki ile asker olduğumuzu kesinlikle hatırlatıyordu.]

Gene o günlerde çıkmış olan gazetelerde Harbiye Nazırı Enver Paşa'nın bir beyannamesi okunmuştu. Paşa, bu beyannamede yüksek tahsil gençliğinin harbiye okulunda kurulmuş olan İhtiyat Zabitleri alayına katılmalarını teklif ediyor ve gençliğin o zaman ki vatanperverlik duygusuna hitap ederek: "Vatanperverlik ancak ordu hakkında gösterilecek ilgi ile ölçülebilir. Vatanperver olduklarına şüphemiz bulunmayan gençlerimizden bu ilgiyi beklemek hakkımızdır." diyordu.

Bu beyannameyi de Necmettin Sahir Bey hatırlatarak, bunun bizim hakkımızda nasıl yorumlanabileceğini de sormuştuk. "Daha ne istiyorsunuz, her şey apaçık meydana konuluyor. Bu gibi beyannameleri Enver Paşa bizzat yazar. Bu beyanı gördükten sonra hiçbir tereddüde mahal yoktur. Askersiniz, işte o kadar!" demişti.

Enver Paşa, Meşrutiyet'in ilanını sağlamak üzere ve bir miktar maiyeti ile birlikte dağa çıkan ve böylece saraya karşı isyan ve ihtarda bulunan kahramanlardan biri idi. Mensup olduğu İttihat ve Terakki Cemiyeti, onun hizmet müddetlerini birkaç katına ekleyerek görünüşte kanuna uygun gibi bir formül ile onu paşa yapmışlar ve Harbiye Nazırlığı'na³ getirmişlerdi. Böyle bir otoriteye karşı ters cephe almak elbette mümkün olmayacaktı. Kanunen tecilli olmamıza rağmen asker edilecektik ve gidip teslim olmazsak zorlanacak-

3) Harbiye Nazırı, bugünkü Milli Savunma Bakanına denk gelen fakat Genel Kurmay Başkanlığı vazifesini de elinde bulunduran bakan.

tık gibi görünüyordu. Nasıl ki o günlerden sonraki olaylar bu tahminlerimizi doğrulamış ve benim gibi olanlar -askerlikten kaçınmalarına rağmen- zorla İhtiyat Zabit Talimgâhı'na sevk edilmişlerdi. İhtiyat Zabitliği yerine bugün "Yedek Subay" tabiri kullanıldığı için ben de bundan sonraki ifadelerde her iki tabiri de kullanacağım.

Bu durum karşısında vakit geçirmeden Harbiye'deki alaya katılmak lazım gelecekti. Ağabeyim Akif'in henüz askerlik sorunu yoktu. O bir medrese mezunu idi. Karşılaşacağı durum sonra anlaşılacaktı. Bandırma'daki babamıza durumu yazdık. O hemen gelerek, ağabeyimle birlikte, bizim bekâr odası eşyasını alıp Bandırma'ya gitti ve ben de Harbiye'ye giderek birinci günü kayıt olunan yedi yüz kişinin altı yüz seksenincisi olarak kaydoldum ve bu okuldaki yerimi öğrenip orada kaldım. Benim gibi oraya katılan fakültemden ve diğer fakültelerden arkadaşlar da kalabalık bir aydınlar topluluğu oluşturmuşlardı.

Sınavlarını bitirmemiş olan arkadaşlardan birçoğu kendilerine izin verilmesini istediler. Harbiye Kumandanı Naci Bey (sonradan Naci Eldeniz Paşa olmuştur) bizleri toplayarak: "Efendiler, şimdi mühim olan vatanın kurtarılmasıdır. Önce istiklal, sonra istikbal düşüneceğiz. İnşallah, sağlıklı terhis olunur ve sınavları verir, istikbalinizi yaparsınız." demiş idi.

Vasfi Şensözen'in ağabeyi Akif Şensözen,
çocukları ve akrabaları ile beraber

Handwritten signature: Vasfi Şensözen

Vasfi Şensözen, Hukuk Fakültesi'ndeki son yılında

II. BÖLÜM

Birinci Dünya Savaşı Yıllarında Harbiye ve İlk Talimlerimiz

O zamanlar Harbiye çok temiz ve tertipli idi. Okulun alt katı dershaneler ve yukarı katı yatakhaneler için düzenlenmişti. Yatakhaneler ranzalı karyolalar halinde idi ve bu ranzalardaki ikişer öğrenci için bir de depo bulunuyordu. Yataklar, yün ve pamuk olarak iki şilteden yapılmıştı. Yerler, kahverengi mantarlı muşamba ile örtülü idi. Pencerelelerden boğaz manzaraları görölüyordu ve mevki itibariyle havası da pek güzeldi.

Harbiye'ye olan intibakımız pek kolay oldu. Yatak ve dolaplarımız gösterilmiş, talim dışında günlük hayatımızın okul içinde nasıl geçeceği anlatılmıştı. Birinci gün, karavana borusunu bilemediğimiz için, öğle yemeğini kaçırmıştık. Akşama "Kalk karavana kalk!" diye taklit edilen karavana borusunu öğrendik. Yalnız, yemek konusunda başka bir acıklı manzarayla karşılaşmıştık. İhtiyat zabitleri için Harbiye'ye henüz tahsisat verilmemişti. Bin iki yüz kişilik Harbiye öğrencileri için olan iâşe tahsisatı o sırada Harbiye'yi baskın edercesine doldurmuş bulunan İhtiyat Zabit adaylarını da idare edecekti. İlk geldiğimiz günün akşamında Harbiyelilere akşam yemeğinde bile reçel verildiğini görmüştük. Tabldotun çok zengin olduğu anlaşılıyordu; fakat üç bin beş yüz yedek subay adayı birden Harbiye'yi doldurunca iâşe

mesesi şaşırması bir hal almıştı. Bu elbette olmayacak bir şeydi ve ilk günler tabaklarımıza yalnız birer kepçe pirinç lapası konuluyor ve birer dilim ekmek veriliyordu. Başları-
lan askerlik talimi ise günde on saat sürüyor ve bu az yiye-
cekle bizleri bitkin bir hale getiriyordu. İsmail Kemal isimli
şair bir arkadaş kara tahtaya “Lapa Şiiri” yazmış ve bu şiirde
“İhtiyat Zabit Alayı hiç unutmazlar seni” demişti. “Ey lapa
ümmi müşfik” diye başlayan bu şiir, Enver Paşa’ya kadar
gitmiş ve nihayet verilen tahsisatla kuru fasulye, nohut ve
bulgur yemekleriyle halimiz biraz düzelmişti.

Bölüklere Ayrıldık

Harbiye’nin son, üçüncü sınıf öğrencileri derhal subay yapı-
larak, askeri birliklere dağıtılmıştı. Bizim talim posta mual-
limlerimiz Harbiye’nin ikinci ve üçüncü sınıf öğrencileri idi.
İkişer manga halinde gruplara ayrılmıştık ve her bir gruba
bir Harbiyeli talim muallimi olmuştu. Bizler, bölüklere de
ayrılmıştık ve her bölüğün başında da oldukça tecrübeli su-
baylar vardı. Harbiye ikinci sınıfın birincisi İzmitli Necati
Efendi ve ikincisi Kadırgalı Kemal Efendi idiler ki bunlar-
dan birincisi (Necati Tarcan) askerlikte ilerleyerek Paşa ol-
muş ve ikincisi yüzbaşılıktan istifa ederek, Hukuk Fakültesi
ve Lozan Üniversitesi’ni de tamamlayarak İstanbul İcra Rei-
si ve sonra Maliye Hukuk Müşaviri olmuştu. Bugün ikisi de
vefat etmiş bulunuyorlar. Bölük kumandanlarından Veysel
Bey, sonraları Büyük Millet Meclisi umumi kâtibi olmuştu.

Nazari dersler ancak arazi üzerinde veriliyordu. Akşam-
ları dershanelerde şarkı ve latifelerle gürültülü bir hayat
sürüyorduk. Yani, her cihetle çabuk ve pratik yetiştirmemiz
isteniyor gibiydi. Ancak birkaç defa Harbiye’nin alt tarafın-
daki büyük bir dershanede yetkili birkaç büyük rütbeli su-
baydan birer konferans dinlemiştik. O zaman Harbiye’nin
müdür muavini yani askeri tabirle “Harbiye Yaveri” olan ve
sonradan paşa olduğunu öğrendiğimiz Asım Bey’den din-

lediğimiz bir konferansta içinde bulunduğumuz talim hayatındaki uzun yürüyüşleri çok görmememiz ve Erzurum arazisi gibi yerlerde ıslak toprakların ayağımıza bir macun gibi yapışacağı gibi hususlara dikkatimiz çekiliyordu. Bu gerçeği Erzurum Ovası'ndaki ıslak bir arazi üzerinde mecburi olarak yaptığımız yürüyüşle anlamıştık.

Harbiye Kumandanı, Miralay Naci Bey'di. Bu zat sonradan Sivas ve Erzincan talimgâhlarına da kumandan olmuş ve paşa rütbesini de almıştı. "Eldeniz" soyadını da alan ve ordunun en nazik kumandanı olarak tanınan bu zat ile Meclis hayatında arkadaşlığımız olmuştur. Benim mecliste bulunduğum zaman o Cebelibereket¹ Milletvekili bulunuyordu ve Meclis'in Kamu-İşkân Komisyonu'nda arkadaşlığımız olmuştu.

[Talimlere başlanıldığının ikinci ayında Hürriyet-i Ebediye Tepesi'nde garip bir imtihan yapıldı. Birbirimize bakamayacak gibi mesafeli bir dağınık oturma yapıldıktan sonra hepimize birer kâğıt verildi ve bunlara bir göreve tayin için dilekçe yazmamız emredildi. Biz o zaman bundan hiçbir şey anlamamıştık. Ancak meclis hayatında iken bir tren yolculuğu sırasında Naci Paşa'dan o imtihanın sebebini sordum. "Ha, hatırlıyor musunuz Hürriyet-i Ebediye'deki o imtihanı?" dedi ve devam etti, "O sırada aranızda Türkçe okuyup yazma bilmeyen Rum, Ermeni ve Yahudi mektepleri mezunları vardı. Onları ancak böyle bir yazı imtihanı ile ayıklayabilmiştik." Gerçekten de aramızda Minas, Manol, Kadmos ve İlya gibi isimleri olan gayrimüslim arkadaşlar bulunuyordu. Bunlardan Türk okullarında okuyanlar da vardı ki o imtihandan sonra da bu gibilerden aramızda kalanlar oldu.]

1) Cebelibereket, Osmaniye.

Kalabalık Alman Subay Heyeti

Talimlerimiz daha çok Hürriyet-i Edebiye Tepesi, İzzet Paşa Çiftliği ve Kâğıthane Çayırı gibi yerlerde yapılıyordu. Mahmut Şevket Paşa'nın Harbiye Nazırlığı zamanında memlekete oldukça kalabalık bir Alman subay heyeti getirilmişti. Türü görevler alan bu subaylar memleketlerindeki askerlik rütbesinin bir üstü ile Türkiye'ye alınmış ve Türk subayı kıyafetine girmişlerdi. Bunlardan "Rabe" isimli bir yarbay da İhtiyat Zabit Talimgâhu Kumandanı olmuştu. Bu zatı, bizleri teftiş ederken görüyorduk. Onun Mehmet Ali Bey adında bir de tercüman muavini vardı. O da yüzbaşı rütbesinde idi. Rabe'nin, askerlik kabiliyetine ve Mehmet Ali Bey'i'n de Rabe'nin Almancasını yıldırım süratiyle yaptığı tercümelerine hayran olurduk. Kabul edilmek gerekir ki askerlik Doğu'da bize ve Batı'da Almanlara mahsus gibi görünüyordu. Rabe'nin dik vücudu, her yanlışlığı saniyesinde gören anlayışı, temiz ve ciddi tenkitleri, yüksek bir olgunluk ve metin bir askerlik timsali halinde idi. Onun bazen bize arazi üzerinde yaptırdığı tatbikat bir harp manzarası halini alır ve o da başımızda ciddi bir savaş kumandanı gibi görünürdü ve bu hal, inkâr edilemez ki hepimize bir askerlik karakter ve metaneti aşıliyordu.

Talimlerden akşamüstü dönüldüğü zaman, Harbiye'nin ortasındaki bahçede ve havuzun kenarında, iyi yetiştirilmiş bir nefesli saz orkestrası, tatlı müzik havaları çalar ve bizim yorgunluğumuzu giderir gibi idi. Harbiye koridorlarının birinde yerleşmiş olan bir çaycıdan çay içer ve bir kantin gibi sattığı yiyecekleri de alırdık. O zamanlar, tıraş için jilet bıçakları memlekete pek yayılmamıştı. Bu nedenle, Harbiye koridorlarının birinde bir berber salonu tertip edilmişti. Harbiyelilerin orada parasız tıraş olduklarını gördükten sonra, biz de oraya alışmış ve bu ihtiyacı gidermiştik.

Askerlik için bize kitap bilgisi şeklinde bir ders verilmiyordu. Talimler sırasında yapılan anlatmalar ve bazı

Zonaro'nun firçasından
Mahmud Şevket Paşa

akşamlar verilen konferanslarla yetiniliyordu. Maksat, hemen harbe girebilecek ve er idare edebilecek pratik subay yetiştirmekti. Bunun için, akşam yemeğinden sonra, bizlere ayrılan dershanelerde sohbet eder ve hatta şarkı söylerdik. Bunlar okulca hoş görülürdü.

Asabiye Koğuşuna Yatırıldım

[Bir aralık gözlerimde yıldızlar uçar gibi bir rahatsızlık hissetmeye başlamıştım, sağlık kuruluna çıktım. Etraflı bir şekilde muayene ettiler ve “Bu kalp ile bu mide sende varken sana hastalık yaklaştırmaz; fakat gözlerindeki o hal, bir asabi hastalık başlangıcı olabilir. Bizde bunun mütehassısı olmadığı için seni Haydarpaşa Askeri Hastanesi’ne göndereceğiz.” dediler ve öyle de yaptılar. Hastaneye gitmem bir akşamüstüne rastladığı için o geceyi çadırda geçireceğim söylendi; ama çadır dedikleri şey de geniş bir bodrum kat odası idi. Oraya daha çok nefer takımından olanlar gelmişti. O karmakarışık âlem içinde odada pek sıkıntılı bir gece geçirmiştim. Ertesi sabah asabiye mütehassısı beni dinledikten sonra “seni biraz müşahedeye alacağız” dedi ve verdiği emirle asabiye koğuşuna yatırıldım. Orada bir ay kalmıştım. Her sabah ne halde olduğum soruluyor, bazen muayene dahi yapılıyor ve böylece günler geçiyordu. Orada garip müşahedelerim de olmuştu. Bir uyku hastası hiç uyanmadan ve hiçbir şey yiyip içmeden bir haftadan beri yatıyordu. Bir subay, Karadeniz’de batan bir gemiden anesiyle beraber can simitleri sayesinde kurtulmuştu; ama tutulduğu asabi nevrozlar dolayısıyla vazife göremez hale gelmişti. Medine’de askeri okul müdürlüğü yapan bir zat, hiç durmadan namaz kılma hastalığına tutulmuştu. Bir tabur imamı yattığı yerden doğrulunca etrafındaki eşyanın sallandığını görüyor ve bunun “Reşfe-i Dimağiye” olduğu söyleniyordu.

Bir subayın kolunda sinir menşeli bir ağrı ona uyku uyutmuyor, yapılan enjeksiyonlar dahi fayda vermiyordu. Bir doktoru kötümserlik hastalığına düştü diye arkadaşları oraya göndermişlerdi. Damar sertliğinden sevk edilen bir binbaşı etrafındaki bu hallerden pek sıkılıyor, buradan çıkmanın kolayını arıyordu. Pek zeki bir gencin el parmaklarında hareket bozukluğu yaratan bir sinir arızası görülerek oraya gönderilmişti; ama bu genç, kendisinin İttihat ve Terakki hükümetine gizli yollardan yaptığı hizmetleri de gene gizlice gibi anlatıyor ve “Köprü üstünde ve Bahçekapı’da kendilerine hizmet edenleri elbette bakımsız ve boş bırakmazlardı.” diyordu. Bu ifadelerden köprü üstünde vurulan Serbesti gazetesi başyazarı Hasan Fehmi ile Bahçekapı’da vurulan Ahmed Samim meselelerinde suikastçılara yardım etmeye ve korumaya memur bir gizli ajan olduğu anlaşıyordu. Elindeki arıza da kimbilir nasıl bir gizli teşebbüsün bıraktığı maluliyet gibi idi. Benim için devam eden müşahade bir ay sonra tamamlanmış ve on beş gün istirahatten başka herhangi bir tedaviye lüzum görülmemişti. Doktorun bana rapor dışında söylediği de şu idi: “Gözlerindeki bu yıldız uçma veya parlama hali dimağ hücrelerinden birinin ölmesi sonucudur. Bu da yetersiz gıda ve elverişsiz istirahat sonucu meydana gelebilmektedir. Size hususi tavsiyem iyi yemek ve iyi istirahattir.” Evet, geçirdiğimiz lapa devrindeki yeterli gıda ve on saatlik yine yeterli istirahat bu halleri doğurmuştu. Gene de kendime iyi bakmaya çalıştım. Harbiye’de bölüğe döndüğüm zaman bir kısım arkadaşın mürettep bölük yoluyla Çanakkale’ye sevk edildiğini öğrendim. Bunlar arasında Vefa’daki sıra arkadaşım ve hukuktan da meslektaşım Tahsin Köprülü’nün gönderildiğini ve ilk ağızda ayağından aldığı yarayla topal olduğunu öğrendim. Çok sevdiğim bu arkadaşın ait birkaç hatıramı burada kaydedeceğim. Vefa’da aynı sırada yan yana otururken el yazısının güzel olmadığını defterine bakarak görmem üzerine defterin kapağına şöyle bir kıta yazmıştım:

Hiyeroglif mi nedir, Tahsin Efendi bunlar,
Hüsnü hat zannederim suret-i ahsende olur;
Hangi kavmin yazısı olsa güzeldir, hatta,
Hiyeroglif bile bir tarzı müzeyyende olur.

Bu kıta, Köprülü sülalesinden olan bu arkadaşla samimi-
yetimizi pek kuvvetlendirmiş ve ebedileştirmişti. Bu arka-
daş, yedek subaylıktaki maluliyetten sonra da bazı vazife-
ler alarak hukuku bizden geç bitirmiş ve gittiği yerlerde
“Topal Hâkim” diye tanınagelmişti. Kırklareli’nde sulh
hâkimi iken akciğer kanserinden vefat etmesi ve eşinin de
ricası üzerine kabir taşına yazılacak olan şu birkaç beyti
hazırlayarak kendilerine göndermiştim ki onda kendisinin
çok güzel ud çalması dolayısıyla musiki kabiliyeti de zik-
redilmiştir. Şöyle ki:

Çanakkale’den gazi / Musikide üstadım / Hâkimlikten
gördüm / Tanrı’ya adım adım
Adaletti mutadım/Muhabbet itiyadım / Bu fena âleminde
/ iyilikte kaldı yâdım/Ömrüm sona ererken / Bu diyarda
yaşadım/Bileceksin beni sen/Tahsin Köprülü adım.

Harbiye Kumandanı Naci Bey, bir gün bizleri büyük bir
salonda toplayarak anlaşılması güç bazı beyanlarda bulun-
du. Vatan hizmetinin lüzumundan bahsetmekle beraber bu
hizmetin güçlüğü de ileri sürmüş ve bu güçlüğü yenebi-
leceğini göze alamayanların başlarının çaresine bakması-
nı tavsiye etmişti. O zaman için anlaşılamayan bu başının
çaresine bakmak işini sonradan gördüğümüz bazı manza-
ralar bize anlatmıştı. O tarihlerde yedek subaylık mecbu-
ri değildi. Mecburi olan asker olmak ve en aşağı bir nefer
olarak vazife görmektir. Bunu göze alıp da karargâhlarda
yazıcılık telefonculuk gibi görevleri nefer olarak yapan ve
şüphesiz ki o şekilde rahat eden ve hele hiç harp görmeyen
bazı arkadaşları zamanla müşahede etmiş olduk. Bunlar-

dan ud ve keman gibi musiki aletleriyle etrafını eğlendirip memnun edenler de görülmüştü. İttihat ve Terakki hükümetine muhalif ve o yüzden Sinop'a sürgün edilmiş maruf bir yazarın nasıl olup da umumi karargâh fotoğrafçılığıyla ve nefer sıfatı ile harp yıllarını geçirdiğine herkes hayret etmişti. Talime gitmekte olduğumuz bir gün bölük kumandanımız, karşıdan at üstünde bir şehzadenin Harbiye'ye derse geldiğini ve ona selam verme kumandasında bulunacağını haber verdikten sonra at üstünde gördüğümüz on dört yaşlarındaki bir çocuğa "Sola bak!" kumandası ile selam verdiğimizizi unutamıyorum. Çocuk da bizim hizamızı geçinceye kadar eliyle selam vaziyetini muhafaza etmişti.]

Avrupa devletleri, oluşturdıkları gruplar halinde savaşa girmişlerdi. Bizim savaşa girmemiz henüz bahis konusu değildi; ama gene de bir oldu bitti ile karşılaşmamız olağan sayılacak bir şeydi ve zaten öyle de oldu! Akdeniz'de korsanlık yapan Goben ve Breslav adlı Alman zırhlıları Çanakkale'ye gelmiş ve içeriye girme izni istemişti. Zaten bir Alman heyeti de içeride bulunduğu için, bizim Almanlar tarafında savaşa girmemiz tabii görünmeye başlamıştı. Alman zırhlılarının içeriye girmelerine izin verildi ve bu zırhlılar da Türk idaresinden müsaade almadan doğruca Rusya'nın Sivastopol müstahkem şehrini bombardıman ettiler. Bu hareket Türkler hesabına yapılmış demek olduğu için, Osmanlı Hükümeti de Almanlar tarafına katılarak savaşa girmiş gibi bir durum almış sayılıyordu. O bombardıman havadisini aldığımız günün akşamında, Harbiye Badosu kapı önüne çıkarılarak "Sivastopol önünde yatan gemiler, atar nizam topunu yer gök inler" marşını durmadan tekrar ediyor ve sesine güvenen birçok arkadaş da bu marşı tekrar tekrar ve mızıkayla beraber söylüyordu. Olan olmuştu ve biz artık savaşın içinde idik. O anda şöyle bir hatıram canlandı: Eski 10 Temmuz Meşrutiyet Bayramı günü, Beyazıt Tramvay Caddesi'nde karşı tarafa geçmek için araçların aralık vermesini

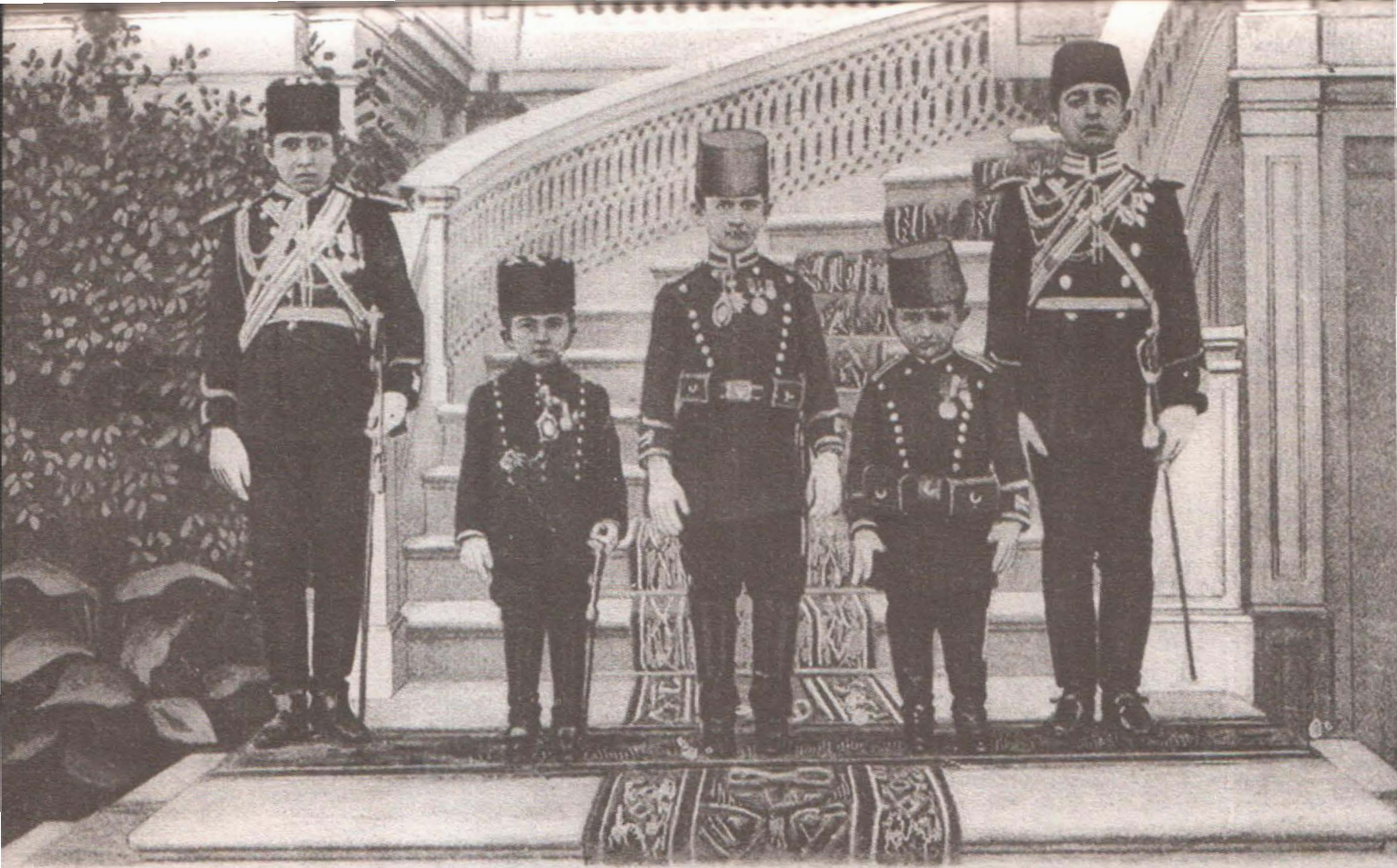
bekliyordum. Önünde bulunduğum binanın yukarı katına takılmış bulunan bir bayrak, bağlı bulunduğu sopayla beraber dik olarak önüme düşmüş ve düşmenin savruntusu ile bayrak bana sarılarak beni içine almıştı. Daha o zamanlar milli bir vazifenin içine gireceğim yolunda yorum yapmış ve olayların akışına dikkat etmeye başlamıştım.

Harbiye Nazırı Enver Paşa

Harbiye'de şehzadeler için ayrı bir derslane vardı. Onlar oraya ata binmiş olarak yaverleriyle gelirler, o derslanede ayrıca askerlik dersi görürlerdi. Esasen saltanat mensubu erkeklerin, başka bir meslek yapmaları doğru görünmez ve bunların mutlaka kara veya deniz subaylığı dersi alıp öyle yetişmeleri istenirdi. Örneğin, İkinci Abdülhamid'in oğlu Burhaneddin Efendi'nin oğlu Cemalettin Efendi de kara subayı olarak yetişmiş ve mütareke yıllarında Bandırma'da Askerlik Dairesi Başkanlığı'nı yapmıştı. Hepsi buna benzer şekilde yetişir; fakat vazife almazlardı. Bununla beraber, şehzadelerin her biri bir sanata da malikti. İkinci Abdülhamid bile iyi bir doğramacı, Halife Abdülmecid Efendi iyi bir ressam idi. Bunlardan yurtdışına çıkarıldıkları zaman sanatlarını icra ederek yaşama yollarını bulanlar olmuştu. Gene bunlardan yabancı memleketlerde eğlence yerlerinin çalgıcılığını yaparak geçinenler olduğunu da sonraları öğrenmiştik.

Hürriyet kahramanı olarak tanınan ve Harbiye Nazırlığına gelen Enver Paşa da hanedandan Naciye Sultan'la evlenmiş ve şehzadelerle sıkı dostluk kurmuştu. O zamanlar, veliaht bile olmayan Abdülmecid Efendi'nin oğlu Ömer Faruk Efendi'yi de ata bindirerek birlikte teftişe çıktıkları olurdu.

Enver Paşa, bir tarih yapmış ve önce saltanata isyan ederek, sonra oraya damat olmuş bir kimse olarak, pek büyük bir nüfuz kazanmıştı. Hemen de korkunç bir adam gibiydi. Bir gün Kâğıthane sırtlarında talim yaptığımız sırada at üzerinde yolunu bizim tarafa uğrattı. Talime nezaret eden bir

Salut de Constantinople.

Les princes Impériaux, Sultan Abdülhamid döneminde şehzadeler

Enver Paşa ile Naciye Sultan'ın
düğün fotoğrafı.

(Arzu Enver Koleksiyonu)

**Enver Paşa, Abdülmecid Efendi'nin oğlu
Şehzade Ömer Faruk Efendi ile beraber bir tekne gezisinde.**

(Arzu Enver Koleksiyonu)

binbaşı o güne kadar askeri okullarda edebiyat öğretmenliği yapmış, durgun ve pek terbiyeli, mahcup bir kişiydi. Paşaya doğru ilerleyerek selam verdi ve "Arazi üzerinde tatbikat yapıyoruz" diyecek yerde "Tatbikat üzerinde arazi yapıyoruz(!)" dedi. Enver Paşa gülümseyerek, "Çok güzel, devam ediniz" dedi ve ayrıldı. Binbaşı yaptığı hatayı anlamış kıpkırmızı olmuştu. Bizler de gülmemizi zor tutmuştuk.

Talimler ilerlemiş, muharebe tatbikatı derecesine gelinmişti. Bir gün, Maslak sırtlarından (şimdi bir otobüs durak yeri haline gelen) Nafi Baba Tekkesi sırtlarına doğru taburca hücum tatbikatı yapılacaktı. Bu tatbikata Enver Paşa geldiği gibi daha önce Türkiye'ye birkaç defa ve son Alman heyetiyle de birlikte Türk ordusunu düzenlemek için gelen Von der Goltz Paşa gelmişti. O zamanlar, bu Alman generali yetmiş yaşlarında idi ve bir delikanlı çevikliğiyle ata binerdi.

Goltz Paşa'nın Tenkidi

Hazırlanan muharebe harekâtı yapıldı ve Nafi Baba sırtları işgal edildi. Bu gibi harekâtlardan sonra, üst kumandanların kritik yapmaları usulden idi. Tabur kumandanımız Siyami Bey, tenkidini yaptıktan sonra, söz Goltz Paşa'ya verildi. Tercüme edilen tenkidinde o şöyle demişti: "Tabur kumandanı bu harekette atlı olarak bölüklere koştu ve yeni emirler verdi. Bu yanlıştır. Kumandan önce, hareket emirlerini geniş olarak verir ve çok açık yanlışlık yapılmadıkça, müdahale etmesi caiz görülmez." İnce sesi ve gözlük arkasında gülümser gibi görünen gözleriyle, bu zat bize canlı bir tarih gibi görünmüştü. Goltz Paşa'dan sonra bir şey söyleyip söylemeyeceği sorulur gibi, Enver Paşa'nın yüzüne bakıldı. Enver'in hafifçe kımuldayan dudaklarından ne söylediğini anlayamamıştık; ama kritik yapmaktan çekindiği belli idi.

[Artık hakiki mermilerle de atış yapıyorduk. İlk atış talimleri Harbiye'de iken Kâğıthane'ye kadar inilerek istinatlı,

Von der Goltz Paşa, I. Dünya Savaşı yıllarında askeri bir teftiş sırasında.

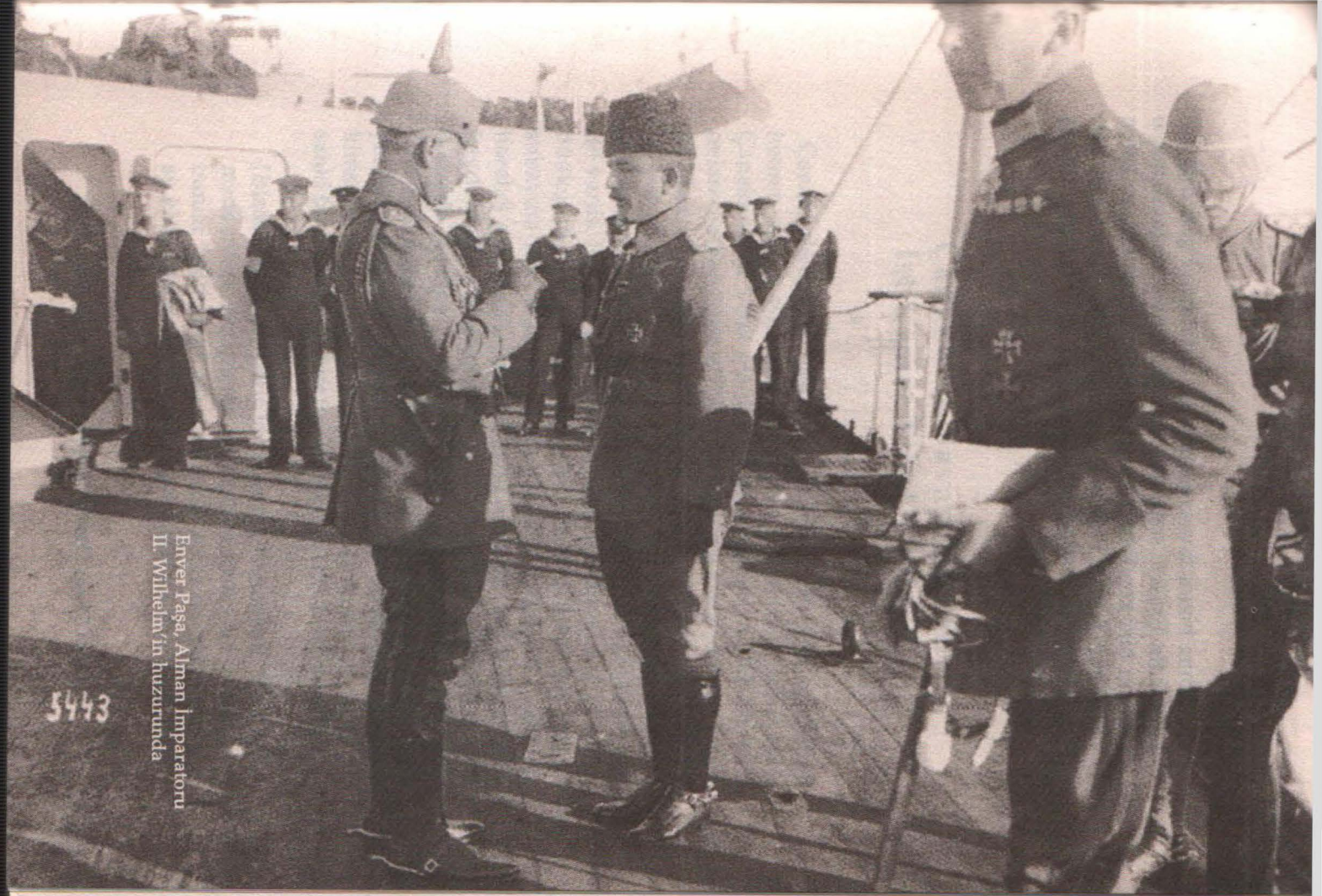
istinatsız, diz ve ayakta olarak atışlar da yapılıyordu; ama bunlarda hakikiye benzer hedefler yoktu, yalnız nişan taşına atışlar yapılıyordu. Atış okulunda ise arazi üzerinde evvelden yapılmış ve bir mekanizma ile doğrulan baş, diz ve ayakta hedef makineleri vardı. Bunlar üzerinde yaptığımız atışlar %6 oranında sonuç vermiş ve takdir edilmişti. Zira bir Alman küçük zabiti dahi ancak %6 isabet yapıyormuş. Şu halde harpte atılan kurşunların %94'ü havaya mı gidiyordu? Gerçekte de böyleydi sanırım. Böyle olmasa iki tarafta da canlı bir şey kalmamak lazımdı. Oysa muharebeler günler ve haftalarca sürüp gidebiliyordu. Almanların Krup Silah Fabrikası'nda, yer altında tam bir gizlilik içinde yapıp geliştirdiği kırk ikilik toplar meydana çıkmış ve döner çelik kuleler halinde tahkim edilmiş bulunan Belçika'nın Liège ve Anvers kaleleri bu toplara iki gün bile dayanamamıştı. Her iki harpte de görüldüğü üzere, Almanların ilk hamle ve darbesi kuvvetli ve başarılı olmaktadır.

Onlara hasım cihetindeki devletler, işi uzatmayı başardıkları takdirde zamanla Almanları zayıf hale koyabilmekte-dirler. Biz talimgâh hayatında Almanların bu hayret verici başarı devrelerini gördük ve yaşadık. Almanlara sonsuz güveni bulunan Enver Paşa da haklı görülmekte, sözlü ve yazılı olarak alkışlanagelmekte idi.

Yine biz Harbiye'de iken Almanların Goben ve Breslav zırhlıları Akdeniz'de İngiliz harp gemilerinin takibinden sıyrılarak Çanakkale'ye dayanmışlar ve o günkü hükümetin müsaadesiyle Marmara'ya girmişlerdi. Bu hadise o zaman, bu zırhlıların Almanlardan satın alındığı şeklinde gösterilmiş ve zırhlılara Yavuz ve Midilli isimleri verilmiş idi. Gemilere Türk bayrağı da asılmış bulunuyordu; fakat Amiral Souchon rahat durmamış, Karadeniz'e çıkarak Rusların Odesa Limanı'nı topa tutmuştu. Bu noktada bunu yapması için Amiral Souchon'a Enver Paşa tarafından gizli bir emir verildiği yolunda bir iddia varsa da umumi kanaat amiralin bu işi kendiliğinden yaparak kendi hükümeti

Erver Pasa, Alman İmparatoru
II. Wilhelm'in huzurunda

5443

hesabına bizim savaşı girmemizi oldubittiye getirdiği yolundadır. Esasen, sonradan anlaşıldığına göre İngilizler, o zaman bizi kendi taraflarına kabul etmemişlerdi ve zaten Mahmud Şevket Paşa'nın yurda getirdiği Alman talim ve terbiye heyeti de bizi daha önceden Alman tarafını tutmuş hale getiriyordu.]

III. BÖLÜM

Çanakkale Savaşı Başladı: İstikamet Tibet Yaylası...

Çanakkale Savaşı başlamıştı. Harbiye'nin son sınıfından hemen subay yapılarak cephelere gönderilen gençlerden Çanakkale'de şehit olanların haberi geliyor ve Harbiye'de onları tanıyan öğrenciler üzüntü içinde kalıyorlardı. O sırada bizlerden de iyi yetişenlerin orduya verilmesine başlandı. Şimdi, numara sırasıyla "devre" adı verilen bu çıkışlara ayrılanlar arasında, meşhur Atâ Bey'in küçük oğlu Refik Bey de vardı. Pek kıymetli olan o genç, Almanya'daki tahsilini bırakıp Harbiye'ye gelmişti. Onu Çanakkale'de bir Alman subayına tercüman ve yaver olarak vermişlerdi. Daha ilk hareket günü Refik Bey de şehit olmuştu. Bu münasebetle kayda değer bir gerçeği burada söylemek gerekir ki; o da o sırada Avrupa'da tahsilde bulunan gençlerin hepsi yurda dönerek yedek subay alayına katılmışlardı. Öte yandan, yerli olarak da bir bölükte hâkim ve savcı gibi mevki sahibi kimseler de bulunuyordu. Yedek subay bölük ve taburları sanki bir Türk aydınları topluluğunu temsil ediyor gibi idi.

[Bizden de Çanakkale'ye sevkiyat başlamıştı. Bölük kumandanları, yetiştiğini gördüğü arkadaşları ayırıyor ve bunlar "mürettep" adı verilen bir bölük halinde bir buçuk ay kadar daha sıkı bir talim gördükten sonra harp cephe-

sine gönderiliyordu. Zamanla bu tertip numara alarak 1. Mürettep, 2. Mürettep, 3. Mürettep gibi devre isimleri alıyor ve ileride subay olan veya olacak arkadaşlara kaçınıcı mürettepten olduğu soruluyordu. Subay olacaktan maksat dahi şu idi: Almanların koyduğu sisteme göre cepheye giden arkadaşlara hemen subay rütbesi verilmiyor, omuzlara takılan bir veya iki şeritle “Zabit Namzedi” unvanı ile görev gördürülüyordu. Ancak bulunduğu birlikte üstün yeterlilik gösterebildiği takdirde ki önce “Zabit Vekili” (asteğmen) ve daha çok sonraları “Mülazım” (teğmen) rütbeleri veriliyordu. Bu sistem, cepheye giden arkadaşlarda büyük bir sıkıntı yarattı. Zabit namzedinin maaşı yirmi beş kuruştan ibaretti. Özel geliri yoksa subay tabldotuna giremiyordu. Nefer karavanasından yemek ihtiyacını bir dereceye kadar giderebiliyor ve düşkün hale geliyordu. Konak yerlerinde de subaylara ayrılan yerlerde kalamıyordu. Mükemmel bir orduya malik olan Almanların bu sistemi kendilerinde de tatbik edip etmedikleri şüpheli idi. Çanakkale’ye giden arkadaşlardan yaralı ve şehit gibi zayıat haberleri almaya başlamıştık. Meşhur edebiyatçı Nurullah Ataç’ın küçük kardeşi olup Almanya’daki tahsilini bırakarak gelen bölük arkadaşımız Refik Ataç, o pırlanta gibi hem değerli hem güzel arkadaş, bir Alman subayına tercüman verilmiş ve cepheye daha ilk girişlerinde aldıkları top mermisi isabetiyle ikisi de ölmüştü. O sırada uçak işi henüz pek ilkel halde olmasına karşı, uçak subaylığını kabul edenleri ayırmak üzere bir uçak kumandanı Harbiye’ye gelmiş ve “o vakte kadar hiçbir uçakçının altı yıldan daha fazla yaşamadığını” da açıklayarak bu hal ile bu kısma istekli olanların kendilerini bildirmelerini istemişti. Bu beyanat karşısında uçak sınıfına istekli çıkmayacağını tahmin etmiştik; ama altı, yedi kişi kadar bu kısma ayrılanlar olmuştu.]

İlk zamanlardaki i  e bozukluğu dolayısıyla İsmail Kemal ismindeki şair bir arkada   “Lapa   iri” yazmış ve bir kaside halindeki bu   iir Harbiye’nin kara tahtalarında yazılmış ve dolayısıyla Harbiye Nezareti’ne ula  tırılmı  tı. İ  e i  inin hemen doğrularak fasulye, nohut ve etli bulgur pilavı gibi şekillere dönüşünde bu kasidenin rolü olduğunu biliyorduk.

Malzeme Yetersizdi

Bir anda Çanakkale yaralıları Harbiye’ye getirilmiş, ranzalı karyolar bozularak birer hasta yatağı haline konulmuştu. Bu yaralıların, ilk hasta tabelalarını bizler tanzim ettik ve aynı gün tertip edilen Maltepe’deki talimg  ha nakledildik. Harbiye’yi terk edeceğimiz sıralara ait olarak hükümetin hazırlıksızlığını gösterir bazı noktaları da şurada işaret edeceğim.

[Hepimize tam elbise verilmemişti. Parası olanlar dışarıdan elbise yaptırıyor, olmayanlar kullanılmış olarak verilen nefer elbiseleriyle yetiniyordu. Onların bile yetmediği oluyor, sivil pantolon üzerine aşağıdan dize kadar dolak sarılarak idare olunuyordu. Hele postal denilen askeri ayakkabı çok azdı. Birçoğumuz kendi potin ve iskarpinimizle idare olunuyorduk. T  feklerin bir kısmı kayı  sız idi. Parası olanlar dışarıdan kayı   alıp taktı. Bazıları da ip askı ile idare ediyordu. O sırada Enver Paşa’nın icat ettiği “Kabalak” isimli başlık da yetersizdi. Benim bir müddet başımdaki fesle talime çıktığımı gören iki Harbiyeli beni silahhaneye götürerek kasatura kuvvetiyle a  tıkları bir döşeme tahtası altından oraya saklanmış bir kabalağı çıkarıp bana vermişlerdi. Bu hal dahi malzeme eksikliğinin ne dereceye kadar olduğunu göstermeye yeter sanırım.]

Maltepe'de kısa süren son talim devremizden sonra bizler de acemi erleri yetiştirmek üzere talim posta muallimi olmuştuk. Muallim diye ayrılmayan arkadaşlar da Çanak-kale'ye sevk edilmişlerdi. Maltepe'deki son haftalarımızda şimdiki atış okulu binalarına götürülmüş ve canlı gibi teşkil edilen hedefler üzerine takım ve bölükçe hakiki mermi ile atışlar yapmıştık. O sırada Almanların garip bir iase emri geldi. Öğle yemekleri sabah kahvaltısı zamanında verilecek ve öğle saatleri arazi üzerinde geldiği zaman, orada yalnız küçük birer kahvaltı yapılacaktı. Alışamadığımız bu tatbikatla hemen de aç kalmıştık.

Yine, burada söylenmesi gereken bir gerçek vardır ki o da bölüklerimizde Rum, Ermeni ve Yahudi gençlerin de bulunduğudur. Leon Efendi, Kadmus Efendi, Minas Efendi gibi arkadaşları anımsarım, onlar da Türk erlerine talim öğretmeni oldular ve sonra cephelere girerek, bizlerle aynı şartlar altında savaşa katıldılar. Tabiatıyla vurulanlar, ölenler de olmuştu. Acemi erleri Kartal'da yetiştiriyorduk. Orada nasıl olduysa bir mahalle boşaltılarak, evler kışla haline getirilmişti.

[Karşımızda da Ermeni kilisesi vardı ve ibadet zamanı pazın okuduğu duaları işitmekteydik.]

Orada çalışıldığı günlerin birinde bana garip bir his geldi. Bir pamuklu yatağım vardı. Onu kerevet üzerinde dürüp katlayarak bağlamıştım. Diğer eşyalarımı da kollara takılıp sırtta taşınabilen çantama yerleştirip yatağın üzerindeki çiviye asmıştım. Arkadaşlar, ne oluyor der gibi yüzüme baktılar. Bugün böyle işte dedim. Aslında bir yenilik olacağını ben de bilmiyordum; fakat içimdeki bir duygu beni öyle bir harekete sevk etmişti. Biraz sonra gelen bir emirle Kartal'ın dışındaki bir çayıra gidildi. Sıraya dizildik. Öğrendik ki küçük zabıt (astsubay) yetiştirmek için, Pendik'te teşkil edilen

alaya, o alayın kumandanı talim posta öğretmeni seçecekmış.

Cemil Bey ismindeki bu zat, önümüzden geçerek ve halimize, kıyafetimize, yüzümüze bakarak belli bir miktarda arkadaş seçmişti. Ben de bunlar arasındaydım. “Bir araba eşyalarınızı şimdi Pendik’e nakledecek ve siz de oraya gelip gösterilen yerlere yerleşeceksiniz” denildiği zaman arkadaşlar telaşla hazırlanırken ben, daha önce dürülmüş ve hazırlanmış olan çanta ve yatağımı arabaya kolayca nakletmiştim. Bu hali, önceden nasıl keşfettiğime arkadaşlar hayret ederken, doğrusu buna ben de şaşmışım. Küçük zabıt olacaklar şunlardı: Yüksek tahsili olmayan; fakat ortaokul gibi mekteplerden çıkanlar, medreselerden yetişenler, hatta papaz mektebinde olanlar yedek subay olamayacaklar ise de er olmaları da yazık olacağından bunların bir talim devresiyle, küçük zabıt yani onbaşı ve çavuş olmaları şekli kabul edilmişti.

Bir müddet Pendik kırlarında ve sonra Yakacık Mezarlığı’nın altındaki düzlükte kurulan çadırli ordugâhta talimler devam etti. Bu yeni asker kalabalığı üzerine iâşe gene bozulmuştu. Sabahları zeytinyağlı çorba verilmek gibi alışılmamış haller karşısında kalmıştık.

[Yakacık Mezarlığı’nın altında, Abdülhamid devri nazırlarından bazılarının çok güzel yazlık konaklarını, Kartal’ın yukarı kısmında da Abdülhamid’i tarikat yolu ile avutan Ebülhüda’nın muhteşem konağını görmüştük.]

Keşfim Gerçekleşti

Yakacık talimgâhında da yine önsezi diyebileceğim bir hal oldu. Ertesi gün için civardaki Soğanlık Köyü ve ötedeki atış okulu civarına gidilerek oradan kuzeye doğru bir savaş manevrası yapılacaktı. Alacakaranlıkta uyanıp çadırdan çıktığım zaman, yerde sürünürcesine uçan bir kuş o günkü ha-

reket sahasını çizer gibi zikzaklı hareket ettikten sonra, atış okulundan sağa dönerek, oradan yukarıya çıkılacağı hissini veren bir uçuş hareketi yapmıştı. Ben, bunu kendiliğimden bir keşif gibi orada, bir arkadaşıma toprak üzerinde çizgiler çizerek, bugün şöyle şöyle şöyle diye haber vermiş ve bunu kuş uçuşundan anladığımı söylememiştim. Çünkü söylesem, garip karşılanacaktı. Harekete geçildi. Soğanlık Köyü ve atış okulu istikametine yüründü; fakat atış okulundan kuzeye yöneleceğimiz zaman, karşımıza çıkan nöbetçiler, ileride hakiki mermiyle atış talimi yapıldığını söyleyerek, o tarafa gidilemeyeceğini bildirdiler. Kumandanlarımız, hemen yürüyüş istikametini değiştirerek sağa yöneldiler ve tekrar kuzeye yöneldik; Küçükbakkalköy Köyü'ne varmak sureti ile manevra harekâtını orada yaptırıldılar. Benim keşfim gerçekleşmiş ve buna arkadaşlar şaşıtı gibi, ben dahi şaşmışım.

[İstikamet değiştirildikten sonra Polenczköyü'ne kadar giddi. Ne zaman ve hangi sebeple bu köye gelmiş olan köy halkının pek rahat ve refah olduklarını görmüştük. Kahvehanelerinde bol bol şarap içilmekteydi.]

Mevsim itibariyle, Pendik'e inilmişti. O sırada, bir İngiliz denizaltısının nasılsa Çanakkale Boğazı'nı geçerek Marmara Denizi'ne girdiği söyleniyordu. Bu denizaltı, denizde gördüğü her türlü yelkenli ve motorlu aracı durduruyor ve içindeki adamları kendine esir olarak aldıktan sonra aracı batırıyordu. Sonradan, Yavuz ve Midilli adlarını alan Alman zırhlılarından Midilli ile bizim eski Meshudiye zırhlımız da bu denizaltıdan zarar görmüştü. Bu denizaltı, aynı zamanda, demir yoluyla olan kara taşımacılığını da top ateşiyle bozmaya çalışıyordu. Ara sıra, denizaltının "Periskop" denilen gözleme aleti deniz üstünde görülüyor, bunlara karadan top ve tüfek atılırsa da o pek çabuk denize dalıp gözden kayboluyordu. Bu haller dolayısıyla, Marmara Denizi'nin

bazı yerlerine toplar konulmuştu. Haydarpaşa-İzmit arasında da Tavşancıl İstasyonu civarındaki deniz kenarına "Mantelli" tipi iki top konulmuştu. Bunların başında topun kendi askerleri de var ise de askerlik kuralınca, buna bir de yaya askerlerinden koruyucu bir kısım ilave etmek lazım geliyordu. Buna, o zamanlar "Topçu Muhafızı" denilirdi. Bir aralık, ben yetiştirmekte olduğumuz küçük zabıt alaylarından bir takım askerle, o, Tavşancıl sahilindeki topların muhafızlığı görevini almıştım. Pendik'ten yağmurlu bir havada Gebze'ye kadar gitmiş ve orada eski Ethem Paşa Köşkü'nde gecele miştik. Islak yürümüş, ıslak uyumuş ve ıslak kalkmıştık. Yine yürüyerek, Tavşancıl'a kadar gidildi ve orada bizden önce görevli olan takımdan vazife devir alındı.

Tavşancıl Köyü'ne Yerleştik

Toplar civarında, askerlikçe zeminlik denilen, yarısı yeralındaki korunmuş kulübede bir manga asker bırakılıyor ve onlar topların başına, sıra ile nöbetçi çıkarılıyorlardı. Askerin diğer kısmı tepedeki Tavşancıl Köyü'ne yerleştiriliyor ve birkaç gün aralıkla aşağıdaki manga bu askerlerden bir kısmı ile değiştiriliyordu.

O sırada, Tavşancıl İstasyonu civarında, sahilde bir kahve bulunuyor, köyde ise on iki kahvehane yer alıyordu. Bu, inanılamayacak rakam, Tavşancıl Köyü'nün zenginliğine işaret gibiydi. Köyde, mükemmel iki cami ve caminin birinde Hereke Fabrikasınca işlenmiş, pek güzel halılar göze çarpıyordu. Kahvehaneler de halk ile dolup taşıyordu. Tavşancıl Köyü kiraz, vişne ve erik gibi meyvelerden başka çok fazla üzüm yetiştiriyor ve bunları İstanbul'a sevk ediyordu. Halkın zenginliği ve iş mevsiminin dışında, kahvehanelerde vakit geçirebilmeleri bu sayede oluyordu. Bunlardan, Cafer Ağa ile bakkal Hafız'ı hatırlamaktayım. Köy halkı, bize, minarecinin kahvehanesini boşaltmış, teslim etmişti. Biz, oraya, takımla birlikte yerleş miştik. Takım efradı arasında,

Mısır'ın Ezher Üniversitesi'nde tahsil görmüş bir medrese hocası olduğu gibi, papaz okulu öğrencisi Rupen Efendi de vardı ki bunlarla, ikametgâhımız olan o kahvehanede ilmi sohbetler dahi ediyorduk. Yanımda bulunan Cenap Şehabettin'in, Evrak-ı Eyyam isimli eserinden parçalar okuyarak, Rupen Efendi ile derinleştığımız oluyordu.

Bölük Emrimde

Bir gece, uykudan top sesleriyle uyanmıştık. Sekiz-on defa deniz tarafından top sesi gelmiş ve kesilmişti. Ses kesildiğine göre, aşağıya takviye ve imdat kuvveti olarak gitmeye lüzum görmeden sabahladık. Sabahleyin aşağıya indiğimiz zaman, denizaltının, yük trenimizi bombardıman etmiş ve bir vagonu trenden ayırmış olduğunu öğrendik. Bombardıman, trenin Hereke Burnu'nu geçtiği sırada olmuştu. Bizden de denizaltıya top atılmıştı; ama faydası görülmediği, denizaltının sonraki faaliyetlerinden anlaşılmıştı. Bombardıman edilen tren Anadolu'ya askeri erzak ve mühimmat götürüyordu ki bunlardan son bir vagon trenden ayrılmış idi. Bir aylık vazifemiz tamamlanınca bizi değiştirdiler ve biz gene Pendik'e geldik. Pendik'te, Azaryan Efendi Yalısı gibi, çok güzel bahçeli ve zengin yapılı konaklarda oturduğumuz da oldu.

Bir gün, Pendik civarında, veteriner bakteriyoloji binasının bulunduğu, sahil kısmında talim yaparken, alay kumandanı Murat Bey gelerek, bazılarımıza askeri, tatbiki meseleler verdi. Bana da: "Düşman denizden karaya çıkarma yapmak üzeredir. Savunma için ne lazımsa yap. Bölük emrindedir." dedi. Askeri, yakınımızdaki bir tepede bulunan, zeytin bahçesine arka yoldan çıkararak, koşar adımla mevzi aldırđım. Bu tatbikatın neticesi pek uzamadı. Birkaç gün sonra, gece vakti gelen emirle cephelerden birine sevk edilmek üzere, Sultanahmet'teki Seferi Sevk Komisyonu'na verilmiştim ve bunda ben yalnız da değildim. Otuz üç arka-

daş aynı muameleyi görmüştük. Yapılan sınavla cephelerde savaş subayı olacağımızın kabul edildiği anlaşıyordu.

Burada, ilave edilmesi gereken bir gerçek var ki o da daha az tehlikeli vazifelere geçme serbestliği verildiği halde, ben buna iltifat etmemiştim. Nakliye subaylığına ayrılanlar gerçekten, savaş boyunca, rahat vakit geçirdiler; ama bunların arasında İngilizlere esir düşenler de olmuştu. Biz daha Tavşancıl'da iken İngiliz ve Fransızlar, Çanakkale'den çekilmişlerdi. Şu halde, biz ancak Kafkas, Irak, Suriye gibi yerlerdeki ordulara gönderilecektik. Sultanahmet'teki Seferi Sevk Komisyonu'na gittik. Bu komisyon, Sultanahmet Camisi'ni, o güzel ve tarihi binayı sevkiyat kışlası haline getirmiş ve komisyon da cami avlusuna en sağ taraftaki kapıdan girilince, duvar açılarak daire haline getirilen ahşap bir evde çalışmakta bulunmuş idi. Bize caminin müezzin mahfilinde kalabileceğimizi ve orada emir bekleyeceğimizi söylediler. Bu emir bekleme bir ay kadar sürdü. O süre içinde, komisyona gelen askerleri temizletip giydirmek ve sevk edilecek şekilde tertip etmek gibi bize bazı görevler gördürdüler.

İki Altın Lira Borç

Komisyon, Harbiye nezaretindeki bazı işlerini takibine de beni memur etmişti. Nedense, beni arkadaşların başı olarak görüyor gibiydiler. O sırada, yiyip içmemiz de pek düzenli ve nizamlı değildi. Sıkıntı çekiliyordu. Pendik'ten ayrıldığım ve cepheye sevk edilmek üzere olduğum için Bandırma'daki babamla irtibatım da o zaman kesilmiş gibiydi. Biraz zaman bularak arkadaşım, Tanin gazetesi yazarlarından Necmettin Sahir'in Babiâli'nin arka bir sokağındaki bekâr odasına giderek, kendisinden iki altın lira almış ve bunun ödenmesini daha sonraları babama yazmıştım. Komisyon emrinde bulunduğumuz sırada ve sonraki yolculukta ancak bu para ile kendimi idare edebildim.

[İstanbul'da bulunduğumuz bu intikal devresi içinde meydana gelen birkaç hadiseyi burada zikretmek münasip olacaktır. Daha Tavşancıl'da bulunduğumuz sırada İngilizler Çanakkale'den çekilmişlerdi. Yakacık'ta çadırlı ordugâhta iken Şair Tevfik Fikret ölmüştü. Meşrutiyeti heyecanla karşılayan Fikret, İttihat ve Terakki hükümetinde aradığı hürriyet havasını bulamamıştı. İstanbul'un dalkavuk havasını meşhur "Sis" manzumesiyle tasvir ve "Bütün Gençliğe Rücu" manzumesiyle Sis'teki ithamlarını geri almış iken "Hürriyet" adı altındaki yeni istibdadı hazmedememiş ve "Doksan Beşe Doğru" ve "Rubabın Cevabı" şiirleriyle İttihatçıları itham etmiş ve üzüntüler içinde şeker hastalığına tutularak ölüp gitmişti. Ölümü üzerine Cenap Şahabettin'in yazdığı makaleyi arkadaşım Salim'le birlikte Yakacık'ın şairane gurubunu seyrederken ayaküstü okumuş ve büyük şaire birlikte yanmıştık.

Gene o günlerde Veliaht Yusuf İzzettin Efendi, babası gibi bilek damarlarını kesmek suretiyle intihar etmişti. O da İttihatçılardan hiç memnun değildi. Hatta Enver Paşa'ya kurşun sıktığı; fakat isabet ettiremediği de rivayet olunuyordu. Sanki o hadisenin hatırasını bu intihar olayı dolayısıyla sevinerek hatırlıyormuş gibi cenaze alayında bir rahatlık ifadesi olarak iki tarafına sallanarak yürümesi dikkati çekmişti. Ben, birkaç arkadaşla birlikte o cenaze alayını Ayasofya'nın Alemdar Caddesi üzerindeki çeşmenin taşlarına basarak seyretmiştim. O zamanlar cenazede müzik bulundurmamak usulü olmadığından yalnız saray müezzinlerinin güzel ve dik seslerle okuduğu salat ve selamlar arasında alay yürümekte idi. Cenaze Sultan Mahmud Türbesi'ne götürülmüştü.]

Şehzade Yusuf İzzeddin Efendi

Harbiye Nazırlığına Layık Olan

O günlerde Necmettin Sahir'i ziyaret ettiğim bekâr odasında bana Enver Paşa'nın yürüyüşünü taklit etmişti. İlave olarak da şunu söylemişti, "Enver düşüyor, küçülüyor; Enver nedir ki? Onun yerini Çanakkale Kahramanı Mustafa Kemal alacaktır, Harbiye Nazırlığına layık olan odur." Gerçekten de Mustafa Kemal'in Anafartalar cephesindeki emir ve kumanda hareketi Çanakkale'yi ve dolayısıyla İstanbul'u düşman istilasından kurtarmış bulunuyordu. Burada izahı gereken nokta şudur: Gelibolu Yarımadası'nın her tarafında düşman durdurulmuş olduğu için, Anafartalar denilen yerden yarımada berzahını geçerek Marmara'ya girmek isteyen düşman bunda muvaffak olsaydı, Gelibolu yarımadasında ki tüm kuvvetlerimiz kenarda kalacak ve düşman onları da esir alarak, oradan Marmara'ya inecekti. Mustafa Kemal'in üstün askerlik bilgi ve hareketiyle bu hal önlenmişti. Necmettin Sahir'in bu tahmini o zaman tahakkuk etmedi; ama sonradan Mustafa Kemal layık olduğu daha büyük mevkie yükseldi. Vaktiyle Meşrutiyet için saraya isyan eden Enver'in bir sultanla evlenmesi de tuhaf görülmüştü.

Seferi Sevk Komisyonu, oradaki son on günümüzde, bize ikametgâh olarak Gedik Paşa Camisi'nin yukarı mahfilini göstermişti. Caminin aşağısında da yine bizim yetiştirdiğimiz küçük zabitlerden bir kısım vardı. Onlarla birlikte cephelerden birine sevk edileceğimiz anlaşılıyordu.

[Cepheye hareketimiz günü yaklaşıyordu. Bizim yetiştirdiğimiz küçük zabitler sevk edildi. O günlerde Sahaflar Çarşısı'na giderek küçük bir Kur'an aldım. Mercan'a da giderek ona boyundan yana asmak için bir kesecik aldım. Bunu ceketin altından boynuma ve sol yanıma astım.]

Vasfi Şensözen, Balıkesir milletvekilliğinde bulunduğu yıllarda,
Mustafa Kemal Atatürk ile beraber

O gün akşamüzeri, komisyonun Sultanahmet'teki merkezine gelmemiz emredildi. Gittik, beni arkadaşların başı olarak tanıyan komisyon subayı bitişik binadaki komisyon başkanının yanına inmemi söyledi. Oraya gittim. Bizim Haydarpaşa'dan trenle, ücretsiz olarak sevkimize dair hazırlanmış olan evrakı o sırada ayakta duran başkan bana verdi ve şöyle söyledi:

"Biz, sizlerden bazılarınızı burada bizim yanımızda, görevli olarak koymak istedik; fakat yukarıdan müsaade edilmedi."

Bunu söyleyen başkan, birden büyük bir teessür ifadeyiyle, şöyle konuşarak, kendini sandalyesinin üzerine attı: "Of!... Of!... Fani dünya, bugün var, yarın yok!"

Başkan, bu cesaret kırıcı sözleri, bir şefkat ve merhamet hissiyle söylüyordu; fakat bu sözler, bizim ölüme gönderildiğimizi de açıkça anlattığı için, çok cesaret kırıcıydı; ama Çanakkale cephesindeki büyük telefatin herkese verdiği acılı hatıralar onu, böyle konuşmaya sevk etmiş gibiydi. Tabii, hiçbir şey söylemeyerek ve metanetini bozmayarak, verdiği kâğıtları aldım ve yukarıya çıktığım zaman, otuz üç arkadaşın yürüyüş kolu haline geldiğini gördüm. Oradaki sevkîyat subayı, "Bu akşam Beyazıt'taki Fevziye Mektebi'nde kalacaksınız ve sabahleyin köprüye inerek, vapurla Haydarpaşa'ya geçecek ve oradan da trene binerek, Ulukışla'ya kadar gideceksiniz. Sizi orada birliklere verecekler. Şimdi, arkadaşlara yürüyüş kumandası ver ve böylece Fevziye Mektebi'ne gidilsin." dedi. Kumanda sırasında ağzımdan çıkan bir söz, o günün hükümetince tasarlanan, Hindistan'a kadar gidiş hülyasıyla, biraz alay eder gibi olmakla beraber, o günün genelliğini saran Türk birliği yani bugünkü anlamda Turancılık idealini de ifade ediyor gibiydi. Kumandayı şöyle verdim.

"Hazır ol! Adi adım marş! İstikamet Tibet Yaylası!"

Sevkîyat subayı hiçbir şey diyemedi ve böylece yola düzülerek Fevziye Mektebi'ne geldik. Geceyi orada kuru tahta

üzerinde geçirdikten sonra, sabahleyin köprüye indik. Çok fırtınalı bir havada, vapurla Haydarpaşa'ya geçtik. Orada gösterdiğimiz kâğıtlarla bizi tahta kanepeli, üçüncü mevki bir vagona bindirdiler ve biraz sonra tren hareket etti.

IV. BÖLÜM

Cephe Yolunda

Yolda Şen olmaya çalışılıyordu. Yolun İzmit'ten sonrasını ben hiç görmemiştim. Havanın aydınlık olabildiği zamanlarda yol tarafını tanımaya çalışıyordum. Mevsim, kış ve geçtiğimiz yerlerin birçoğu karlı idi. Tren, ancak Eskişehir ve Afyon'da durabildi. Akşehir ve Konya'yı aydınlık havada gördük ve Ulukışla'ya vardık. Burada, kasabanın adına uygun olarak, eski ordu yürüyüşlerinin konakladığı büyük bir taş kışlayı gördük.

Ulukışla, kendi üzerine yıkılacakmış gibi görünen bir dağın altında idi. Bu dağ ve kasaba karla kaplı olduğu için cesaret kırıcı bir hali vardı.

Ben İstanbul'dan eşya için, "Manevra sandığı" adı verilen, küçük bir anta almıştım; fakat bunun taşınamayacağı ve eşyamızı ancak sırtta taşınacak asker çantasına koyabileceğimizi öğrenmiştik. Çantayı İstanbul'da arkadaşım Necmettin Sahir'in odasında bırakmış, diğer arkadaşlar gibi eşyamı koyduğum çantayı sırtlamıştım. Çantanın üzerinde bir de kaput ve bir portatif çadır vardı.

Ulukışla'da nerede kalacağımızı bilmeyerek, etrafımıza bakınmaktayken zabıt namzetleri yani subay adayları çadır kursunlar diye bir emir geldi. Portatif adırlarımızı çıkartıp birbirine ekleyerek, uzunca bir çadır kurduk; ama yerler karla kaplı idi. Orada nasıl oturup yatacaktık! Metaneti ol-

mayan birkaç arkadaş, “Öleceğiz vallahi!” gibi maneviyat kırıcı konuşmalar yapıyorlardı ve her birimiz çadır kenarında ayakta durmakta idi. O sırada, bir sürpriz gibi, eski bir arkadaşımı gördüm. Bu Vefa İdadisi ile hukuktan sekiz yıllık, yakın bir arkadaşım. Hatta hukuk derslerini onun kaldığı Şehzadebaşı’ndaki İbrahim Paşa Medresesi’nde bulunan odasında sabahlara kadar, semaveri yakıp çay içerek çalışırdık. Onun bulunduğu 10. Fırka, Süveyş Kanalı seferine gitmiş, oradan dönerek, Çanakkale Savaşı’na girmiş ve sonra ikmalini yaparak, Kafkas Cephesi’ne gitmek üzere, onlar da Ulukışla’ya gönderilmişlerdi. Ziver isminde olan bu arkadaş, beni Çanakkale dönüşünde aramış ve Gedikpaşa Camisi’nde bulup geçirdiği savaş hikâyelerini anlatmıştı. Şimdi, Ulukışla’da onunla karşılaşıyordum. İkimiz de pek sevinmiştik. Bizim, birliklere dağıtılacağımızı bildiği için, hemen teşebbüse geçerek, beni kendi alayına, alayda kendi taburuna, taburda da kendi bölüğüne almaya muvaffak oldu.

Manasız bir şekilde kurdurulan çadırlar söktürüldü ve kışlada bize de yerler gösterildi. Verildiğimiz 10. Fırka, Erzurum’a kadar bir yürüyüş programı almıştı. Bu, doksan günlük bir yürüyüş programıydı. Ancak, bu programın epeyce bir kısmını tren yolculuğu içine almış ve Ulukışla’ya varılmıştı.

Aylık Maaşımız Yirmi Beş Kuruş

Ben, 10. Fırkanın, 29. alayının 3. taburunun 1. bölük subayı idim. Yalnız, burada kaydedilmesi gereken kötü bir durum şu idi: Henüz rütbeli bir subay değildik. Omzumuzda, yalnız iki şerit vardı ve aylık maaşımız da yirmi beş kuruştan ibaretti. Bu durum Almanların icat ettiği bir şekildi. Kendi ülkelerinde bunu nasıl tatbik ettikleri anlaşılmaz bir şeydi. Nefer karavanasından yemek yiyecektik ve neferlerle bir arada yatıp kalkacaktık. Parası olan arkadaşlar, bu gibiler

için kurulan tabldota girerek, uygunca yemek yiyebiliyorlardı. Ben parasızlığımın oraya da girememiştim. Yürüyüşlerde, kendine göre bir ağırlığı olan çanta sırtımızda idi. Günde 45 km'lik yürüyüşler yapılıyordu. Ulukışla'dan itibaren Niğde, Develikarahisar, Kayseri, Gemerek, Sultanhan ve Sarıkışla yolu ile ve bunlarda konaklayarak Sivas'a gidiyorduk.

Ben, Sarıkışla'ya yakın ateşli bir hastalığa yakalandım. Yemek yiyemiyordum. Bir konak yerinde arkadaşlar bana bir tavuk yemeği yaptırdılar, onu da yiyemeyerek, yalnız suyunu içtim. Ateşim hızlanmıştı. Ordu emrine alınan kağrı arabalarından birine beni yatırdılar. Hasta olarak yola devam ediyordum. Arabacı olan köylü, belimdeki kemere göz dikerek, onu kendisine vermemi istiyordu. "Seni anarım" diyordu. Benim, hiçbir şey düşünecek halim yoktu. Sivas'a öylece kağrı arabası üzerinde girdim. Sivas'ın tarihi hükümet konağı önünde yapılan merasimi de yine yatar bir halde izledim. Taburlar konaklayacakları yerlere dağılırken, tabur doktoru beni sıtma teşhisi ile hastaneye sevk etti ve hastaneye yatıncaya kadar, yanımda bulunmak üzere bir de sıhhiye eri verdi. Çok iyi yürekli olan bu nefercik, beni Bezircitarlası mevkiindeki hastanelere götürdü. Hiç birisinde yer yoktu. Ateşli bir halde pek bitkin olarak yürüyordum. Kabakyazısı mevkiindeki merkez hastanesine gitmemizi söylediler. Biraz yokuşlu olan o hastaneye de gittik. Orada da yer yoktu, ateşimin gittikçe yükseldiğini ve bitkinliğimin son dereceye geldiğini anlıyordum.

Tifüse Yakalandım

Bezircitarlası mevkiindeki evlerin önünde birer su küpü ve üzerlerinden birer maşrapa görüyordum. Oradan gelip geçenler, o maşrapalarla küplerden su alıp içiyorlardı. Ateşli halimle, o sulara ne kadar gözüm kalmıştı. Kabakyazısı Hastanesi'nde yer olmadığını söyleyen genç bir doktor nab-

zımı dinledi ve “Siz hastasınız, nasıl yürüyebildiniz? Şimdi, şehre nasıl ineceksiniz?” diyerek, beni o sırada hastaneye malzeme getirip dönmek üzere olan bir arabaya, yanımdaki sıhhiye eriyle birlikte bindirdi. Yine Bezircitarlası hastanelerine gelmiştik. Orada, Kızılay’ın bir hastanesi vardı. Oraya başvurduk. “Yerimiz yoktur. Zabit Efendi kendileri yer bulsun.” dediler. Ben, bitkin bir halde: “Aman yahu, koridorlarınızda uzanıp yatmaya da razıyım.” dedim. Kabul etmediler ve hariciye koğuşuna gidiniz dediler. Hariciye koğuşunu yalnız yaralılara mahsus biliyorduk; fakat çaresizlik içinde oraya gittik. Yanımdaki sıhhiye eri, kâğıtlarımı merdivenden inmekte olan başhekime verdi. Bu hekimi, Vefa İdadisi’nde bizden üç yıl önceki bir talebe olarak derhal tanıdım; fakat konuşacak halim yoktu. Başhekim kâğıda bakarak, “Yatırınız efendiyi, zabitan koğuşuna...” dedi. Geniş bir nefes aldım. Hastane yapılan ahşap bir evin merdivenle çıkılan bir odasında güzel bir karyolaya beni yatırdılar.

[Hastabakıcılar neferlerdi, kadın hiç yoktu. Beni tek yataklı bir odaya yatırdılar.]

Hastabakıcı erlerden biri, bir ayran yaparak, bana içirdi. Ateşli olmakla beraber, rahata kavuşmuştum. Biraz sonra, bir üstegmen gelerek, halimi sordu. “Sıtma tutuyor” dedim. Beni teselli ederek, kendi taraflarında konuşmak üzere gelmemi söyledi. Benim hiç öyle bir halim yoktu.

[Soyunurken Kur’an kesesini yatağımın altına koydum ve dalıp gittim. “Bu ne hızlı sıtmaymış böyle?” diyebilmiştim.]

Gözlerim kapandı ve derin bir uykuya daldım.

Sabah vizitesine gelen doktor, Rupen Efendi isminde askeri doktorluğa alınmış bir Ermeni idi. Beni muayene etti ve yüzükoyun yatırarak, vücudumda lekeler gördüğünü ifade

etti ve yanındaki bakıcılara: “Alınız, şu biti” diye sırtımda gördüğü biti aldırđı ve başucumda asılı olan hasta tabelasına, lekeli humma teşhisini yazdı. Ben, sıtma filan değil, bir bitin bulaştırmasıyla, tifüse yakalanmıştım.

Artık, günler bir hastalık günü olarak birbirini kovalıyor, ben ateşler içinde yanıyordum. Türliü hayaller görüyordum. Yanıma verdikleri bir Çanakkale testisinden durmadan su içiyordum. Geceleri elektrik ve hatta gazyağı bile olmadığı için, uzun mumlar yakılıyordu. Mumlara bakarak ve kendimden geçmiş bir halde evimizdeki ramazan iftarlarının güzel yemekleriyle hülyalı nöbetler geçiriyordum.

[Doktor her sabah geliyor fakat ilaç vermiyordu. Genç olduğum için kalbin takviyesine de lüzum görmüyordu galiba.]

Böylece tam yirmi gün nöbet devam etti ve nihayet açıldım. Yattığım tek yataklı odadan, yaralı arkadaşların bulunduğu bir odaya nakledilmiştim. Rusların açtığı meydan muharebesiyle boşaltılan Erzincan hastanelerinin yaralı ve hastaları da Sivas’a getirilmiş ve hastaneler tıklım tıklım dolmuştu. Bu yaralı ve hastalardan tanıdığım mektep arkadaşlarım da vardı. Yaralılar ateşsiz, ben de artık ateşsiz olduğum için bitkinlik arkadaşlığı ediyorduk. Bir aralık, Kızılay Hastanesi’ne nakledildik. Orada daha rahat vakit geçiriyorduk.

[Yataktan indiğim zaman iki elimle duvarlara tutunarak yürüyebiliyordum. Artık yemek veriliyordu. Burada şunu ilave edeyim, hastalığın devamı sırasında bana süt ve yoğurt verilmemişti. Yoğurt tahsisatı yokmuş dediler, bu anlaşılmaz bir şeydi fakat yoktu işte! Bereket versin yanımda biraz para vardı da kendi yoğurdumu kendim almıştım. Ateşli hastaya gelen yemek, üstünde et parçaları bulunan bulgur pilavından ibaretti. Her zaman söylediğim hazırlık

burada da kendini göstermişti. Nekahet halinde de bir sepet dolusu olarak aldığım yumurtadan yemeklerin üstüne kırarak kuvvetlenmeye çalışıyordum.]

Terfiimi İstedim

O sırada henüz maaşa geçmemiş bir subay olduğumu hatırladım. Olacak olmuştı. Artık mertebe silsilesine de riayet etmeyerek, doğrudan doğruya Harbiye Nezareti'ne bir telgraf çektim. Numaramı ve talimgâhtan çıktığım tarihi anlatarak, terfiimi istedim. Bir hafta sonra posta ile gelen bir zarftan, telgrafımın arkasına zabıt vekilliğine yani asteğmenliğe terfi tarihim bildiriliyordu. Ona göre, ben daha Kayseri'den geçerken terfi etmiş bulunuyordum; fakat bana tebliğ yapılmamış ve maaş verilmemişti. O sırada Harbiye Nazırı Enver Paşa, teftiş gezisine çıkmıştı. Sivas'ta, hastaneleri de gezdi. Kendisini Rumeli'deki birliklerden tanıyan bir subay, ilmühaberleri (maaş kâğıtları) yanında olmadığı için, kendisine maaş verilmediğini Paşa'ya söylemişti. Bunun üzerine, yanında bulunan geri kumandanı Avni Paşa'nın yüzüne bakarak: "Benim emrimi bilmiyor musunuz? Niçin bu arkadaşların maaşı verilmez!" demiş ve Avni Paşa korkusundan titremişti. Enver'in hiç sağı solu yoktu. Sırasına göre adam vurduğu bile söyleniyordu. Bu konuşma üzerine, Avni Paşa'nın arkasındaki bir subay hemen geri kumandanlığı muhasebesine giderek, yanına birçok para almış ve hastanedeki subaylara maaşlarını dağıtmıştı. Benim bulunduğum odaya geldikleri zaman ben de telgrafıma gelen cevabı gösterdim. Bir şey diyemediler ve bana da bir zabıt vekili maaşı olan kâğıt para dört buçuk lirayı verdiler.

Babama da şöyle bir telgraf çekmiştim: "Hastalıktan kurtuldum. Telgrafla para gönderiniz." Birkaç gün sonra, babamdan da iki lira kâğıt para gelmişti. Bu kâğıt paraların, elli kuruş ve yirmi kuruş gibi bozuk para kısımları yoktu. Onun için mutlaka bir liralık alışveriş yapmak veya gümüş

Zonaro'nun fırçasından
Enver Paşa

paraya göre düşük değerde olarak vermek gerekiyordu. Bu da ayrıca bir güçlük yaratmıştı. Hatta gündelikte çalıştırılan Rus esirlerine bu paralardan verilmiş ve alışverişte esnaf bunları bozmadığı için, Rus esiri herkesin gözü önünde parayı yırtmış atmıştı. Esnaf, kâğıt para alarak onun üzerini gümüş para ile bozmak istemiyordu. Yine biraz sonra, Ermenilerden alınıp özel idareyle mal edilen Memleket Hastanesi'ne nakledildik. Orada biraz daha rahat ettik. Bizi kuvvetlendirmek için, sabahları kınakınalık şarap verilmekte idi, yemekler de oldukça düzgündü.

Bombacı Mehmet

Benim sol bacağımda sürekli bir yanma hissi vardı. Bunu doktora söyledim. Tifüs neticesi bu hallerin olabildiğini ve ancak zamanla geçebileceğini söyledi. Banyo ve hamam tavsiye etti. Hastanede banyo yoktu. Hastane arkadaşlarından İzzet Bey isimindeki bir yüzbaşı da hamama gideceği için, ikimiz birlikte Sivas'ın Şirinoğlu Hamamına gittik. Bu zat, Fransızca konuşma meraklısıydı. Durmadan öyle konuşuyor ve ben kendisine ancak, kısa tasdik veya hayret kelimeleriyle cevap verebiliyordum. Hamamda da öyle konuştuğu için, hamamcılar onu bir Alman subayı ve beni de onun tercümanı sandılar ve ona göre konuşarak, bizi güldürmüşlerdi. Bu Frenkçe konuşma merakıyla bu zata arkadaşlar, "Gâvur İzzet" adını vermişlerdi. Bu zat, Çanakkale'ye olan ilk İngiliz çıkarmasında da tam sahildeki birliklerin kumandanlarından olduğu için, düşmanı kurşunla karşılayan ilk kuvvetler kumandanlarından olarak tanınıyordu. Bir gün kendisiyle Sivas çarşısında gezerken bir subayın yanındaki on iki yaşlarında bir çocuk görmüştük ve İzzet Bey çocuğu durdurarak, nereye gittiğini sormuştu. Çocuk cepheye gittiğini söyledi. Bu çocuk, Çanakkale'nin meşhur "Bombacı Mehmet'i" idi. Çanakkale'de, düşmana en yakın mevzilere kadar sokulur ve İngiliz siperlerini başarı ile bombalardı.

Ben bu Mehmet oğlanı çok sonraları Ankara'da kendisine verilmiş takdir belgeleriyle daireleri dolaşıp para isteyen yetişkin bir genç olarak görmüş ve bu hareketten vazgeçerek bir iş sahibi olmasını tavsiye etmiştim.

Balık Tutup Pişirdik

İzzet Bey'in tavsiyesiyle Sivas çarşısındaki Taşhan'dan bir subaya cephede gerekecek bazı eşyalar aldım. Bunlar, küçük bir denk teşkil ediyor ve bir mekkâre hayvanının bir tarafına yüklenebiliyordu. Hastaneden çıkan iki arkadaşla birlikte, cephedeki birliklerimize katılmak üzere yola çıktık. Konak yerleri şöyle idi: Hafik, Zara, Suşehri, Refahiye, Meliki Şerif, Erzincan. Bunlardan sadece senet mukabili ekmek verilebiliyordu. Zara'dan Fırat Nehri'nin bir kolu geçiyor ve suda balıklar görünüyordu. Zara çarşısında balık oltası bu-larak, ırmaktan balık tutmuş su kenarında pişirmiştik. Suşehri'ne geldiğimiz zaman, oradan ilerisi için, şimdilik hazırdaki nakil vasıtası olmadığını anlattılar. Askeri misafirhane olan bir yere yerleşerek, kasabanın bahçeleri arasına girdik. Meyilli bir arazi üzerinde olan kasabanın yukarısından gelen bir suyollarından akarak aşağıya iniyor ve bahçeleri suluyordu. Kasabanın adı bu sebeple pek doğru konulmuştu. Çok yüksek dut ağaçlarıyla kaplı bahçeler vardı. Bunların çoğu başka yere nakledilen Ermenilerin malıymış. Orada dut ağaçları başka yerde olduğu için, ipekçilikte kullanılmıyor ve ancak dutlardan bol miktarda pekmez yapılıyordu. Bahçelerin birinden gördüğümüz dumanın ne olduğunu sorduk. Nüfus memurunun, hükümetten Ermeni bahçelerini kiralayarak, dut suyundan rakı yapmakta olduğunu söylediler. Orada kaldığımız birkaç gün içinde, bu bahçede çöp kebabı yaparak ve yere dökülen dutlardan bol bol yiyecek, gıdalanma yoluna girmiştik. Ağaçlar, ipek bölgelerinde olduğu gibi budanmamakta olduğundan pek yükselmiş ve bahçelere yeşil kubbeler gibi gölgelikler yaratmıştı.

Suşehir’nde binalar kerpiçten yapıldığı için, askeri konak yeri olarak verilen binanın geceleri içerisinde yatılamamaktaydı. Mevsim ilerlemiş, yaz havaları başlamıştı. Binanın damında yatıyorduk. Bir gece hafif bir yağmur yemeye de katlanmıştık. Oradaki günlerimiz gittikçe uzuyordu. Menzil kumandanı bizlere vasıta veremiyordu. Birliklerimize ulaşmakta gecikmemizin bize sorumluluk getireceğinden korkuyorduk. Bir gün menzil kumandanına giderek yalvarırcasına: “Biz burada kaldık efendim” dedik. Adamcağız “Yarın gelin, bir şey düşünelim” dedi. Ertesi günü bir menzil ilerisi için, bizlere birer yük hayvanı verdi. Oradan itibaren çıktığımız yolda, Köroğlu Deresi denilen dar bir “bezaj” halindeki yolu görmüştük. İki taraf yamaçlardaki kayalarda mağaralar vardı ve o mağaraların ağızlarında ateş yakılma izleri görülüyordu. Bir vakitler, orada eşkıya takımı yer tutar ve geçenleri soyarlarmış. Boğazın darlığı sebebiyle oradan kurtulmak olanağı da yok gibiydi. Sivas-Erzincan arasında bir de Çardaklıbel denilen çok virajlı bir dağ yolu görmüştük. İnsanın tahammül sınırını geçecek bir halde idi. Kışın karlar eridiği zaman orada kar altında kalmış araçlarla, insan cesetleri görülegeldiği söyleniyordu.

Erzincan’da Bir Konağa Yerleştik

Erzincan’a gelerek, askeri konak yerine yerleştik. Büyük depremden önce, bu şehir pek güzeldi. Askeri vali Zeki Paşa, gerek şehri ve gerek etrafındaki kırsal bölgeleri ağaçlandırıp düzenlemekte pek ustalık göstermişti. Bütün resmi daireler, şehrin merkezindeki bir meydanlıktaydı ve meydanın ortasında bir şadırvan vardı. Şehrin biraz ötesinden de Fırat Nehri geçiyordu. Irmak kenarında meyankökü gibi faydalı ve verimli bitkiler görüyorduk. Nehir kenarında Zeki Paşa kendine bir köşk yaptırmış, nehir üzerinde gezmek için bir de sandal getirtmişti. Deniz ve su aracı görmeyen bir arkadaşımız bu sandalı görerek, “Aman burada bir şey var,

gelin görün nedir bu!" diye bağırmuş ve bizi güldürmüştü. Erzincan çarşısında bir yüksek kahvehane vardı. Oradan görünen ve eski bir vali olan İzzet Paşa'nın yaptırmış olduğu söylenen iki minareli bir caminin resmini yaparak, onu bir mektupla babama yollamıştım. Onlar, artık benim cephe yolunda olduğumu anlayacaklardı. Erzincan'da bir de yedek subay talimgâhı vardı. Oranın kumandanı da önceden Harbiye kumandanı olarak gördüğümüz Naci Paşa idi. Onun emir ve refakat subayı olan bir hemşeri arkadaşıyla da görüşmüş ve ilerisi için bilgiler almıştım.

O bahsettiğim yüksek kahvehanede oturup kendiliğinden ahablaştığımız bazı subaylarla görüşürken, cepheye gitmek üzere olduğumu söylediğim bir sırada öteden bir subay gelerek: "Siz, Bandırmalı Hatip Hoca'nın oğlu değil misiniz?" dedi. 10. fırka olarak Bandırma'da bulunurken, bazı törenlerde babamı tanımıştı. Sivas'a kadar olan yürüyüşümüzde de beni görmüş olduğu için hatırlamıştı. "Ben de hastanedeydim, cepheye birlikte gidelim" dedi. Bu teklif bana kuvvet vermişti. Çünkü aynı taburun malıydık. Diğer hastane arkadaşlarımla, yolumuz zaten ayrılıyordu. Mümin Efendi ismindeki bu arkadaşla ertesi günü menzil kumandanlığına giderek vasıta istedik. İki gün sonra verileceğini söylediler. Yollardaki sarfiyatın da üzerinde para kalmadığı için, ayrıca dilekçe vererek, menzilden bir miktar ödünç para da almıştım.

Erzincan'a kötü haberler geliyordu. O arada Bayburt'un düştüğü de söyleniyordu. Bütün Erzincan halkı muhacir olmaya kalkışmıştı. Hatta askeri teşkilat dahi hazırlık üzerindeydi. Şehrin meydanlarında muhacirlikte kullanılmak üzere at, eşek, araba gibi araçlar satılıyor, ortalıkta geniş bir telaş hüküm sürüyordu. Dükkânlar da kapanıyor gibiydi. Meydanlara bahçe mahsulü olan meyveler, yığınlar halinde getirilmişti; fakat bunları alanlar da az bulunuyordu. O sırada, ayağımdaki fotinin bir teki giyilemeyecek gibi bozulmuştu. Ne yapacağımı şaşırdım. Şehrin bir kapalı çarşısı

vardı. Orada araştırarak bir eskici buldum. Adamcağız tamir yapamayacağını, kendilerinin de muhacir olmak üzere bulunduklarını söyledi. Bu işi yapacak başka bir kimse de yoktu. Adama pek çok yalvardım. Gerçekten de yalın ayak duruma düşüyor gibiydim. Adamın hamiyet duygularını gıcıklayarak ve eline ayağına sarılırcasına konuşarak, tami-ri yapmaya razı ettim. O iş görürken, dolgun vücutlu bir delikanlı geldi, eskici, “İşte bu da bizim eşeğimiz buna ne yükleyebilirsek onunla gideceğiz” dedi.

Mümin Efendi ile bana menzilden iki Mekkâre atı verdiler. Bir akşamüzeri yola çıktık. Gidiş istikametimiz Spikor Dağı’nı aşmak yolunda olacaktı. Yolculuğa başlamak için, geceyi tercih etmiştik. Çünkü Spikor Dağı’ndaki Kürt köyle-rinden soyguncular çıkıp türlü eşkıyalıklar ve adam öldür-meler bile yapıldığı söyleniyordu. Akşam karanlığı basarken, Erzincan bir matem bulutu içinde gibi görünüyor, hatta Harbiye Kışlası denilen eski subay okulu dumanlar içine boğulmuş bir hal gösteriyordu.

Dağa sardık. Mümin Efendi’den başka yol arkadaşımız sadece atları korumaya memur olan yaşlıca bir Mekkâre eri idi. Yolda hiçbir arıza olmadan ilerledik. Gece yarısı dağın Kelkit Ovası’na bakan zirvesine vardık. O yüksek dağ, tepesinde salma akan bir çeşme hayretimize mucip olmuştu. Çok yorulmuştuk. Hemen eşyamızdan bir şeyler çıkararak yattık ve uyuduk. Sabah açılırken acıkmış olarak uyanmış-tık. Bir şeyler yiyerek, dağın öte tarafından inmeye başladık. Aşağıda Spikor Köyü vardı; fakat köyde serbest gezen horoz ve tavuklardan başka kimse kalmamıştı. Biraz sonra, ilerden bir atlının geldiğini gördük. Yanımıza yaklaşıncı, bunun bir binbaşı olduğu anlaşıldı. Yanımızda, attan indi ve görüştük. Kendisinin bir çeşit asabi hastalığa ve evham gibi şeylere tutulduğu için, gerilerdeki mütehassıslar tarafından muayene edilmek üzere gönderildiğini anlattı. Binbaşı, Rusların açtığı meydan savaşı sırasında bu bahaneyle kendini gürültüden uzak tutma yolunu bulmuş sanılabilirdi. O, geriye doğru ve

biz ileriye doğru yollarımıza devam ettik. Az sonra, tedavi için geriye gelen bazı yaralı erlere rastladık. Rus saldırısının şiddeti bunların maneviyatını pek fena bozmuştu. Rusların bir tek er için bile bir top attığını söylüyorlardı.

V. BÖLÜM

Taburumu Arıyorum - Savaş Günleri

[Kendi taburumuzu bulmak güç bir mesele oldu. Muharebe hattı gerisinde cephe, kolordu, fırka ve alay kumandanlıklarını görüyorduk. Bunlar bizi birbirlerine gönderiyorlardı. Kendi alayımızı bulamıyorduk, nihayet bize, Köseköy cihetine gitmemizi söylediler.]

Bir sırtı aşarak, Kelkit Ovasında, Köseköy karşısına inmiştik. Orada bir nakliye subayının ateş yakıp askerlerine bir şeyler hazırlattığını ve böbrekleri çabuk pişirmelerini söylediğini görmüştük. Dağın ötesinden silah sesleri geliyor ve nakliyeciler arkadaş telaşlanıyordu. O sırada, tepenin üstünden sırtı yamçılı (siyah yünden dokunan keçe tarzında pelerin) iki atlı göründü ve bize kurşun atılmaya başlandı. Ötedeki Köseköy'ün içinden de makineli tüfek sesleri geliyor ve köyden bir göçmen kafilesi yola çıkmış olarak görülüyordu. Hemen ayağa kalkarak, o köylülerin döküldüğü yola doğru koşmaya başladık. Çok düz bir saha içindeydik. Siper alma gibi korunma hareketleri olanaksızdı; ama koşup kurtulmaya çalışmak da çaresizdi. Köseköy'den çıkan göçmen kafilesi, uzun bir kol oluşturmuştu. Bunlar yaya, arabalı ve atlı kişiler olduğu gibi, aralarında geri hizmette çalışan asker ve subaylar da vardı. Biz de artık bu kafilenin içinde idik. O sırada geriden at koşturan birisi, "Geliyor, geliyor!" diye ba-

ğırarak, atını kafilâ kenarından koşturdu. Kafileyâ bir telaş gelmişti. Yaya ve atlı hemen herkes koşuyordu. Hepimize dehşet veren bir hal de şu idi: arabaya koşulmuş çift mandalar dahi dörtnala kalkmış koşuyordu... Bu görülmemiş ve düşünölemeyecek dehşetli bir manzara idi. O sırada, Mümin Efendi ile irtibatımız kesilmiş, birbirimizi kaybetmiştik. Ben, eşyamızın yüklü olduğı ata binmiştim. Zavallı hayvan etrafın verdiğı dehşetle ve yüklü haliyle dörtnala kalkmıştı. Etraftan bana, "Kes o yükleri efendi, kendini kurtarmaya bak!" diyenler oluyordu.

Çok sonraları öğrendiğimize göre, Ruslar savunma ordumuzun merkezine hücum ederek, orduyu ikiye bölmüşler, bölünen kuvvetler iki taraftaki dağlara çekilerek, merkez cephesini boş bırakmışlardı. Ruslar, bu boşluktan süvari birliklerini ileri sürmüş ve onlardan bir kısmı Köseköyü'nü basarak, oradaki ağırlıklarımızı zapt etmişti. Köyden kaçanlar, Rusların bu taarruzundan kurtulmak için yola çıkmışlardı. Ordumuzun bu aralığndan giren süvari, denilebilir ki hiçbir engele rastlamadan Kızılırmak, Sakarya ve Üsküdar'a kadar gelebilecek serbestlikteydi; ama cephenin kapanması halinde, esir olacakları tabii bulunduğundan o kadar da ileri gidememişlerdi. Yine biraz sonra öğrendiğimize göre, Köseköy önünde bulunan birliklerimiz Rusların gece hücumuyla bozulmuş ve oradaki bizim taburun birliklerinde büyük telefat verdirilmiş, tabur ve bölük kumandanlarımız süngölenmişti.

Göçmen kafilâsi, tutulduğu dehşet havasından kurtularak, tabii bir yürüyüşe geçtiğı zaman ben de mekkâreci erle beraber, bir kenarda konaklamıştım. Geceyi öyle bir hava içinde ve bir çayırda yarı uyuyarak geçirdik. Eşyamızı at üzerinden çözerek yere indirmiştik. Civarda görünen Kelkit kasabasındaki nokta merkezine gidip ekmek aldım. Yeri-mize geldiğimiz zaman, hastalığmdan önce bulunduğum tabur, asker ve subaylarının ileriye doğru gittiklerini görüp bunlara kolayca katılabileceğimi anladım. Bunlar ileride-

ki bir çayırda durmuşlardı. Yine oradaki bir nakliye kolu-
na giderek, eşyamın tabura nakledilebilmesi için bir araba
vermelerini rica ettim. Verilen arabayla eşyanın bulunduğu
çayıra geldiğim zaman, mekkâreci erin at ile birlikte kaybol-
duğunu ve eşyamın da yağma edilmiş olduğunu gördüm.
Artık hiçbir şaysız bir zabıt vekili yani astsubay idim. Tabu-
rumun konakladığı çayıra gidip onlara katıldım. Akşamki
acıklı baskın macerasının hikâyelerini dinledim. Bölük ku-
mandanımız Timur Tahir Efendi süngülenmiş, bir kısım as-
kerimiz şehit veya tutsak olmuştu. Arkadaşım Ziver Efendi
ayakta idi.

Savaş Şartlarının Tam İçindeydik

O gün akşam taburca bir köye gidildi. İleride birlikler mev-
cut olduğu için, o köyde istirahat edilebilecekti. Oldukça
temiz ve boş bir hayvan ahırında geceledik ve uyuduk. Ar-
kadaşım Ziver, “Bu gecenin verdiği rahatlığı unutamayız”
diyordu. Artık savaş şartlarının tam içindeydik. Taburun
hesap memuru benim omzumdaki zabıt vekili apoletini gö-
rünce, “Bu nedir? Bana tebliğ yok!” demişti. Ben cebimde-
ki telgraf cevabını gösterdim ve onu kayda geçirttim. Biraz
sonra alay kumandanının teftişe geleceği söylendi. Bir ça-
yırda alay teftiş durumu aldı. Alay kumandanı (sonradan
milletvekili olan) Çolak Selahattin Bey geldi, “29. alayın
böyle bir felakete uğraması bana beklenmedik bir hal ola-
rak büyük üzüntü verdi. Ondan sonra 29, belli bir uykusu-
nu uyuyacak ve belli bir vazifesini yapacaktır.” dedi. Ger-
çekten de alay kumandanı, ağlayacak gibi boğuk bir sesle
konuşuyor ve kendini zor zapt ediyordu. Alayda telefât ve
esir verme biraz fazlaca idi. Rus baskınına maruz kalmak,
ağır netice vermişti. Ben işte alayımın böyle bir felaketinden
sonra savaş hareketlerine katılmış bulunuyordum. Biraz
sonra, tümen kurmay başkanı gelerek, arazi üzerinde alayı
bir savunma tertibatıyla mevzi aldırıldı. Çok sürmeden, karşı

sırtlarda Rus kuvvetleri belirdi. Karşılıklı tüfek atışları tek tük başlamıştı. Bölüm kumandanımız süngülenmiş olduğu için, birinci takım subayı olan arkadaşım Ziver, tabii atı ile bölük kumandanı mevkiini almıştı.

[Sabahleyin kurmay başkanı gelerek taburlara müdafaa cephelelerini gösterdi ve askeri, muharebe hazırlığıyla cephelere yerleştirdi. Biraz sonra düşman birlikleri görünmüştü, karşılıklı silah atışları başladı. Ruslar bütün harplerde olduğu gibi üstün kuvvet gösterilerinde bulunuyordu. Daima yüksek yerlerde durur ve bizi aşağı kısımlarda müdafaya mecbur eder ve sonra süngü hücumu yapardı.]

Düşman hâkim sırtlarda, biz ise daha alçak bir sırt üzerinde idik. Bu hal ile o gün akşama kadar yalnız tüfek atışları ile düşman bizi eritebilirdi. Savaşlarda, çok tecrübe görmüş olan Ziver başçavuşa bir manga nişancı seçmesini emretti. Seçilip gelen nişancıları siperli yerlere yerleştirerek düşman cephesinde ayakta görülen herkese iyi nişan alınarak ateş edilmesini emretti. Bu nişancıların atışları başlayınca, biraz gözümüz açıldı denilebilir. Düşman cephesinde artık ayakta hiç kimse görünmüyor, mevzilerinde de ateş edenler gittikçe azalıyordu. Akşama doğru, geri çekilme emri aldık. Arazi çalılık ve arızalıydı. Geri çekilmek için, tek bir yol vardı. Ben birinci takım subayı olduğum için, en önde olarak o yoldan gidip sırtı aşmak zorunda idim. Tam sırtı aşacağım sırada, ayağımın dibinden düşman kurşunları toz kaldırmaya başladı. Bir talih eseri olarak, vurulmadan sırtı aştık. Bu çekilişte bölükten de kimse yaralanmamıştı. Anlayabildiğim şu idi, "Rus askeri iyi nişancı değildi". Ertesi günü yine böyle bir çekilme hareketi tek bir noktadan yapıldı ve oraya tevcih edilen kurşunlarla hiç kimse yaralanmadı idi.

Ogeceyi bir sırt arkasında uyanık olarak geçirdik. Sabahleyin, bölüğümüz başka bir taburun emrine verildi. Meydan muharebesi devam ediyordu. Tabur kumandanı Mahmut

Nedim Bey'in yanına gittik. Bir savaşın nasıl soğukkanlılıkla idare edildiğini o zatta gördüm. Yanındaki telefonla sanki gülerek gibi konuşuyordu. Bize ileriki bir sırtı göstererek, savunmada şurası boştur. Siz bölükle orayı kapatınız demişti. O sırada gidilecek bir çayırılığa indik. Sırtta doğru açılıp yayılarak orayı işgal etmek üzere harekete geçmiştik; fakat sırttan bize kurşunlar atılmaya başlandı. Bunun bir yanlışlık olup olmadığını anlamak için, yarım dakika kadar duraklamıştık; ama kurşunlar hızlanıyordu.

Önde at üzerinde olan Ziver, civardaki bir dereyi göstererek, "Vasfi dereye" dedi ve kendisi de atını dere istikametine çevirdi. Ben bölüğe, "Dereye marş marş!" diyerek, kendim de askerle birlikte dereye koştum ve genişçe attığım birkaç adımdan sonra, yüzüstü düştüm. Dizlerimden yaralandığımı sanmıştım. Zaten ilk yaralanma anında acı duyulmamakta olduğunu da biliyordum. Nihayet, kalkıp dereye indim. Kendimi yokladım yaralanmamıştım. Oradan tekrar tabur kumandanının yanına döndük. Bizden yalnız, bir takımın ilerideki bir bölük emrine verilmesini emretti. Ziver, takımımın beni oraya gönderdi. O bölük kumandanı Fevzi Bey, beni gerisinde bulunduğu sırtın yukarısındaki boşluğu, takımımın kapatmam emrini verdi. Usulü dairesinde sırta çıkıp sağ ve soldaki birliklerle de irtibatı muhafaza şartıyla askerimize mevzi aldurdım. Gündüz akşama kadar, yalnız top atışı devam etti. Burada kaydı gereken bir gerçeği de belirtmek lazım geliyor ki Rus topçusu dahi erleri gibi nişancılıkta geri idiler. O gün, attıkları şarapneller bizde hiçbir telefati mucip olmamıştı.

[Bir yerde Ruslar, yüksek bir mahalde kalarak bize kurşun yağdırmaya başlamışlardı. Orada, Ziver'in harika denebilecek bir maharet ve cesaretini görmüştüm. Bir manga nişancı seçerek bunlara vurasıya ateş etmelerini emretti ve kendisi yüksek bir taşın üzerine oturarak bölük berberine, "Gel Mehmet Onbaşı, beni bir tıraş et." dedi. Nişancıları-

mızın vurasıya yaptığı ateş, düşmandan gelen atışları bayağı azalttı. Ziver de rahatça tıraşını yaptırdı. Biraz sonra geri gelinmesi emrini aldık. Çekilmek için bir tek açık nokta vardı, oradan geçerken ayağımın dibine bir kurşun saplandığını gördüm; fakat bölükle yaptığımız emirle ricat esnasında bölükten hiçbir zayıt vermemiştik.]

Gece olunca, vaziyet büsbütün değişti. Güneş battıktan bir saat sonra, sol tarafımızda, Kabaktepe adı verildiğini öğrendiğim bir tepede büyük gürültü başladı. Bombalar atılıyor, tüfekler patlıyor, Rusların "hurra" sesleri etrafa yayılıyordu. Taşlık olan o tepede patlayan her bomba, gece vakti bir volkan patlaması manzarası veriyordu. Böylece, Kabaktepe türlü silah sesleri, gürültüler ve ateşli manzara arasında yanıyor gibiydi; fakat öğrendiğimiz Rus savaş usullerine göre bir esas noktası olan o tepeden sonra, sıra bizim bulunduğumuz sırta gelecekti. Ellerimiz tetikte bekliyorduk. Kabaktepe'de savaş hızı azalırken, sağ tarafımızdaki bir bölük askerin geriye doğru çekildiğini karanlık arasında sezebildim. Sağımız bunlarla ve solumuz da Kabaktepe baskını ile açılmış ve biz ortada esir olmaya hazır halde kalmıştık. Tam o sırada, bir emir eri beni ayakta bularak, "Efendim, takımla sırt gerisine çekilmenizi, tabur kumandanı emretti." dedi. Geniş bir nefes almıştım. Askerimi düzgün bir şekilde sırt gerisine aldım.

Savaş gürültüsü kesilmişti. Geceyi yarım uykulu bir halde geçirip ortalık açılınca takımla kendi bölüğüme geri gönderildim.

Görevden Affımı Rica Ettim

Bölüğümün bağlı olduğu taburu, artık birinci bölük kumandanı Yüzbaşı Bahri Efendi idare ediyordu. Bu, cesaretiyle tanınmış, mükemmel bir askerd. Üçüncü bölük kumandanı Mümin Efendi, Köseköy baskınında, benden ayrıldıktan

sonra tabura daha geç gelmişti. Onun kumandanı bulunduğu üçüncü bölüğe, tabur kumandanı beni tayin ettiğini bildirdi. Tabur kumandanına giderek, savaş hareketleri üzerinde hiçbir tecrübem olmadığı için, bu işte hataya düşebileceğimi ve beni bu işten affetmesini rica ettim. Kabul etmedi ve hatta bölüğün yerleştiği sahaya siper kazdırmamı emretti. Bölüğe gelerek, kazılacak siperlerin esaslarını arazi üzerine çizdim. Siperler kazıldı. Tabur kumandanı gelerek, "Olmamış, bunların içine yerleşecek olan asker, önümüzdeki dereye inip size hücumla hazırlanacak olan düşmanı göremeyecek kadar geridedir. Siperden derenin görülmesi lazımdır." dedi. Yeniden siper kazmaya başlayacağımız sırada, 28. alayın bizi değiştireceği haberi geldi.

Tabur kumandanı atını bana vererek, bizi ne zaman değiştireceklerini öğrenmek üzere, 5 km kadar solumuzdaki 28. alay karargâhına gönderdi. Bu alayın kumandanı, Hün-ger isimli bir Alman albayı idi. Almanlar, umumiyetle Kafkas Cephesi'ne gelmek istemezlerdi. Soğuk ve mahrumiyet haberleri onları yıldırıyordu; fakat bu Hün-ger, müstesna bir kişiydi. Çanakkale'de kazandığı başarılar hâlâ söylenmekteydi. Orada, İngiliz ve Fransızlara karşı hücumla geçmek için, alay sancağını en öne geçirmiş, onun arkasına ellerinde Kur'anlarla tabur imamlarını koymuş ve onların arkasına da tabur ve bölük kumandanlarını yerleştirerek, hücumla böyle geçmiş ve düşmanı mevzilerinden geri atmaya muvafak olmuştu.

28. alay karargâhına gidince, yaveri buldum ve sordum. O, kumandana girip çıkararak değiştirmenin bu gece yarısından önce olacağını bildirdi. Dönüşte yolların bir noktada çatallandığını gördüm. Yolların birisine atı sürmek istedim. At başını sallayarak ve ayağıyla yeri kazarak yürümedi ve durdu. Diğer yola girince rahatlıkla yürüdü. Sonra öğrendim ki atın gitmek istemediği yol, beni düşmanın kucağına götürecekti. At bunu sezmişti.

28. alaya yerlerimizi teslim ederek, başka mevzilere yerleştik. Bu Kelkit ve Şiran ilçeleri arasında 2150 rakımlı tepe ile onun sağ tarafından giden kısımlardı. Ruslar, siper kazmaya başladıkları için, şimdilik yeni taarruz yapmayacakları anlaşıyordu. O hale göre, bizim de onların karşısında mevzilenmemiz ve siper hayatına geçmemiz lazım geliyordu. Aradaki mesafe, arazinin dalgalanmasına göre 1000 ile 1800 metre arasındaydı. İki tarafta karşılıklı dağ sırtlarına yerleşiyordu. Sırtlar kısmen çam ormanları, kısmen çalılık ve büyük bir kısmı çıplaktı. Yerleştiğimiz mevzilerin, önümüzdeki derinliklerinden Kelkit Çayı akıyordu. İki kış ve uzun yaz mevsimleri geçirdiğimiz bu siperli yerleşme hattı Karadeniz kıyısındaki Tirebolu'dan da başlayarak, Gümüşhane ve Canboğul tepesinden Kelkit ovasına iniyor, bizim yerleşmekte olduğumuz Çimendağı arasından geçiyor ve Kemah Boğazı'nda son buluyordu. Bu, üçüncü ordu cephesiydi. Kemah'tan itibaren güneydoğuya giden yerlerdeki kuvvetlerde ikinci orduyu oluşturunuyordu.

[Bu ileri geri hareketlerle Ruslar bir noktada durdular ve siper kazmaya başladılar. Daha ileriye gitmeye niyetleri olmadığı anlaşıyordu. Tabiatıyla karşılıklı siper kazma hareketine girildi. Orada da Ruslar kendi usullerini ihmal etmemiş, yüksek yerleri kendileri almış ve bizi daha alçak yerlerde müdafaa vaziyetinde bırakmışlardı. Siper kazmakta bir yer bizi güçlüğü uğrattı. Tam bir taşlık halinde olan o yeri sipersiz de bırakamazdık. Düşünüldükçe şu karara varıldı, etraftan çıkarabileceğimiz taşlarla orada duvar yapacaktık ve duvarın arkasına ikinci bir duvar dahi yapılarak ve öndeki duvarı çimli topraklarla besleyerek bunu siper olarak kullanacaktık. Bu kararı başarı ile tatbik ettik ve adam boyuna yakın olan çift duvarlı siper çok nazik bir gecemizde pek işimize yaramıştı. Geceler siperde geçirildiği için bu taşlı siperlerin içi de askerle dolmuş olu-

yordu. Bunlarda sırasına göre kullanılmak üzere mazgallar da yapmıştık.

Bu mevzilenmiş durum Ruslarla iki buçuk yıl sürdü. Orada iki büyük kış geçirdik. Yalnız arazi çok arızalı olduğu için siperler arasında iki yüzden bin sekiz yüz metreye kadar türlü şekilde mesafeler bulunuyordu. Bu hal karşısında da Çanakkale’de olduğu gibi siper harbi yerine burada baskın ve pusu harekâtına devam etmek zaruri olmuştu. Geceleri çifte nöbetçi usulüyle ileriye gözlemciler çıkarılır ve çok vakit de pusu kurulurdu. Baskına gelen Ruslar ihtiyatsızlık ederlerse pusuya düşerler ve orada küçük bir gece harbi olurdu. Bizim baskına gittiğimiz hallerde de aynı şeyler vaki idi. Askerimizin tütün içerek öksürüklü olması kendimizi izleyerek ilerlememize engel oluyordu. Bu hal Ruslarda olmadığı için onları biz uzaktan karşılayamıyorduk. Siperlere yerleştirildikten sonra etrafımızdaki belirgin tepe ve araziye alay kumandanımız Manisalı Osman Bey tarafından birer isim verildi. Tam karşımızdaki taşlık tepeye de Kartal Tepe denilmişti.]

Kolordu Kumandanımız Ahmet Fevzi Paşa (Fevzi Çakmak)

Rus askerlik usullerine göre, onlar daima en hâkim noktalarda kalmayı tercih ederler ve karşılarındaki kuvvetler çekilse bile, o hâkim noktadan ileri gitmezlerdi. Bizim yerleştiğimiz mevzilerin karşısında, Kartaltepe denilen pek hâkim bir noktaya yerleşmişler ve siper kazmışlardı ki onların bu tutumu bizim kumandanları bayağı rahatsız ediyordu. Birkaç gün sonra, o zaman, Ahmet Fevzi Paşa olarak bilinen General Fevzi Çakmak, kolordumuzun kumandanı idi. Bir gün yanında diğer bir kısım kumandanlar da olduğu halde, siperlere kadar gelerek, inceleme yaptılar. Oradaki askerlerimize, “Karşı tarafları almak istiyoruz. Yeni asker de getireceğiz. Siz de gene muharebe eder misiniz?” dediler.

Asker, "Hayhay Paşam, siz sağ olun" dedi. Onlar gitti, üç gün sonra gelen muharebe emri ile planlanmış olan savaşa girişileceği anlaşıldı. Bu, sadece bir baskın hareketi değildi. Bilhassa karşımızdaki Kartaltepe mutlaka alınacaktı. Emirde bir noktaya bilhassa işaret edilmişti. Düşmanın görünen siperleri alınacak ve sabahleyin inkişaf edecekti. Bizim solumuzdaki birlikler de kendi karşısındaki düşman siperlerine hücum edeceklerdi. Dört bölükten oluşan bizim taburun hissesine Kartaltepe düşmüştü.

Belirlenen günde gece yarısı geçirilip taburumuz açılmış ve yayılmış bir halde tepeye çıkmaya başladı. Bu tepeye çıkış, bilhassa gece ve arazi hem taşlık hem çalılık olduğu için yavaş ilerleyen bir hareket halinde idi. Denilebilir ki tepeye o çıkış bile girilen savaştan önemli bir parça idi. Bölük kumandanımız, arkadaşım Ziver idi. Bu arkadaş, Kanal ve Çanakkale savaşlarında da bulunduğu için savaş hareketlerinin gerektirdiği durumları çok iyi biliyordu. O zaman, o teğmen rütbesinde idi. Ben de asteğmen idim. Ayrıca, zabıt namzedi yani subay adayı rütbesinde Süleyman ve Reşat Efendi isimli iki arkadaşımız daha vardı, yani bölükte dört subay idik. Düşman siperlerine yaklaştığımız bir sırada, ileriden, "İştavton" diye bir ses geldi. Bu, Rusça "Kimdir o?" demekmiş. Bu ses üzerine derhal yere yattık. Askerin tüfekleri süngü takılmış halde idi. Yanımda, yere yatmış olan Ziver, "Biraz sonra ateş başlar" dedi.

Verilen muharebe emrindeki izahata göre, sağ tarafımızda başka bir tümen de savaşa katılıyordu ve onlar karşısındaki tepeyi aldıkları zaman bir tenvir tabancası (aydınlatıcı) atarak başarılarını bildireceklerdi. Düşmanın silah atışı gecikmedi. Kuvvetli bir piyade mermisi yağmuru üzerimize geliyor ve her taraftan savruluyordu. Görevimiz zaten tepiyi zorla almak olduğu için daha fazla duramazdık. Ziver, hemen süngü hücumu anlamına gelen, "Ayağa kalk, marş marş!" emrini verdi. Talimgâhta öğrendiğimize göre, düşman siperlerine koşularak gidilecek ve süngü muharebesi

yapılacaktı. Bunun için de takım subayları önde koşacaktı; fakat ben, o türlü hareket ederken, askerin koşmadığını ve ayakta tüfek atışına devam etmek suretiyle, adım adım ilerlediğini gördüm. Gerçekten de karanlıkta düşmanla süngü muharebesi biraz imkânsız gibiydi. Askerin bu yolda tecrübeli olduğunu anlayarak, asker saffının arasına karıştım. Bu baskın hareketimiz ilk anda başarı ile sonuçlanmış, Ruslar süngü harbini kabul etmeyerek, siperleri terk etmişlerdi. Sağ tarafımızdaki tümen de önce tasarlanan tenvir tabancası atışını yapmıştı. Bu, havaya atılan bir çeşit maytaptı ki hem havayı hem düştüğü yeri yarım dakika kadar aydınlatırdı.

Sağımızdan Ateş Aldık

Burada, askerimizin cesaretinden ve atılganlığından ileri gelen ve çok zaman zararlı olan bir halini gördük. O da şu idi: İşgal edilen siperlerden daha ileri gidilemeyeceği önceden emredilmiş olduğu halde, asker kaçan düşmanı takibe koyularak, üç dört yüz metre kadar ilerlemişti. O hava içinde, askeri bu lüzumsuz ilerlemeden alıkoyamadık ve biraz sonra kötü bir hal kendini gösterdi. Düşmanın geriden aldığı yardım onlara koşar adımla yetişmiş ve ortalık da aydınlanmış olduğu için düşman kuvvetli olarak karşı taarruza karşı savunmada zayıf görünüyordu. Düşmanı kovalarken de dağınık hale gelmiştik. Bu sırada beklenmedik başka bir şey de oldu. Sağımızdan ateş yemeye başladık. Tenvir tabancasıyla başarısını bildiren sağdaki tümen çekilmiş ve düşman orasını işgal ederek, bizi yan ateşine almıştı. Sonradan öğrendiğimize göre, en sağımızdaki kendi dördüncü bölüğümüzde Hasan Pala kumandasında olarak, düşmana teslim olmuştu. Sağımız bu sebeple de açılmıştı. Karşıdan ve yandan gelen ateş dolayısıyla, asker ilk alınan siperlere doğru çekiliyordu; fakat yan ateşi bizi o siperlerde de eritebilirdi. Aldığımız ilk siperden de geriye çekilen bazı erleri, tabur kumandan vekili tabanca ateşiyle tehdit etmeye baş-

lamıştı. Ben, ilk siperlere doğru askerle çekilirken, yanıma gelen Nebi Çavuş, "Efendim, Ziver Efendi şehit oldu diyorlar" dedi. Dünya başıma yıkılır gibi oldu; ama kötü durumu kurtarmak da lazımdı. Tabur kumanda vekilinin, tabanca tehdidiyle askeri ilk siperde durdurmaya çalışmasını da yersiz bularak, yanına gittim. "Ne olacak Bahri Efendi?" dedim. O benim bu sorum üzerine, ayılmış gibi bir anda iki tarafına bakınarak, "Geri!" kumandasını verdi.

Yirmi Beş Kişi Kalmıştık

Başlangıçta başarılı giden Kartaltepe Savaşı ne yazık ki yanlış plan ve hareketlerle başarısızlığa dönüşmüştü. O gece, tepeyi, taşlar üzerinde patlayıp volkan manzaraları veren bombalar ve kurşun savruntuları hatıralarıyla zihnimizde yer alan durumu geride bırakarak, aşağıya inmeye başladık. Düşman henüz kendini toparlayıp düzenleyemediği için, bizi kurşunla takip edememişti. Biz de arazinin taşlık ve çalılık hallerinden faydalanarak, dağınık bir şekilde aşağıya iniyorduk. Bu sırada yerinden oynayan büyücek bir kayanın bana doğru yuvarlanıp tehlikeli bir hal yaratacağını anlayarak, el ve kol hareketiyle kayayı başka istikamete çevirdiğimi unutmuyorum. Yürümekten ziyade, tepeden kayar gibi hareketler yaparak iniyorduk. İlk hareket noktamıza geldiğim zaman, bir er su içmem için matarasını bana uzattı. Bu ateş yolu yolculuğunun acıklı ve şefkatli bir arkadaşlığı halindeydi. Sayıştık, yirmi beş kişi kalmıştık. Çanakkale'den çıkıştan sonra, iki yüz ellişer kişi olarak tertip edilen bölükler, daha önceki hareketlerle eriyerek ve hele bizim taburumuz Köseköy baskırına da uğrayarak, bölümümüz yetmiş beş kişiye inmişti. Şimdi, bu Kartaltepe Savaşı'nda onun da ellisi gitmiş, yirmi beşi kalmıştı.

Arkadaşım ve bölük kumandan vekili Ziver ile Süleyman ve Reşat Efendiler de meydanda yoktu. Vurulduğu sırada, yanında bulunan bir çavuştan öğrendiğime göre, Ziver, ya-

nında şehit olan bir erin tüfeğini alarak, düşmana ateş etmeye başlamış, o sırada omzundan yaralanmış, yanındaki er ve çavuş, "Git efendim geriye, yaralandın!" dedikleri halde, bu uyarıya uymamış, yaralı halde bir er gibi tüfek ateşine devam ederken, bu defa başına gelen bir kurşunla şehit olmuştu. Süleyman ve Reşat Efendilerin ölü mü, yaralı mı veya esir mi olduklarını öğrenemedim; ama bu genç arkadaşlar da aradan yok olmuşlardı.

O, yirmi beş kişiyle geride bıraktığımız başçavuş ve sıhhiye çavuşu ve hafif ağırlığımızın bulunduğu sırta çekildim. Uykusuzluğun ve yorgunluğun verdiği bitkinlikle birlikte hücumlarda, "Allah, Allah!" diye çok bağırma sonucu sesim de kısılmış gibiydi. Diğer bölükler de biraz ötedeki bir sırt gerisine toparlanmaya çalışan bir dağın ılık havası içine çekilmişlerdi. Hiçbir şey yemeden akşamı tutmuştuk. Bizi toparlayacak bir emir ve kumandayı bekliyor gibiydik. Nihayet, diğer dağınık kuvvetlerin yanına gitmek isterken, askerimin arasındaki Ahmet Çavuş, bana usulen akşam tekmil haberi vermeye gelmişti. Selam verdi, ben de ayakta idim, "Yirmi beş tüfekli neferimiz var. Elli arkadaşımız şehit, yaralı veya esir. Bölük kumandanımız şehit, diğer iki zabıt arkadaşımız da meydanda yok. Allah size ömürler versin, sağ olun!" dedi. Bu çok acıklı sahne ve tekmil haberiyle, askerlik hayatımın en acı dakikasını yaşıyordum. Ahmet Çavuş'a, "Şimdi şu karşıdaki sırtta toplanan diğer bölük arkadaşlarının yanına gideceğiz, arkadaşlar hazır olsunlar" dedim. Yirmi beş kişi yürüyüş nizamına girdikleri zaman, Ziver'in binegeldiği bölük kumandanlığı atını sevis getirip önüme çekti. Bir hazin manzara da bu idi. Sevgili ve şehit arkadaşımın bindiği ata, şimdi ben biniyordum. Diğer askerin toplandığı yere gittik ve o geceyi aynı dağınıklık ve şaşkınlık içinde geçirdik.

Gece Uykusuzluğundan Gelen Sinir Bozuklukları

Sabahleyin, alay ve tabura emirler gelmişti. Birlikler, bir derece aşağıya, yani kolordu tümene, tümen alaya, alay tabura, tabur bölüğe, bölük takıma inmişti. Artık, 10. fırka yoktu. 5. Kafkas fırkasının 10. alayının 3. bölümünün 1. takımı olmuş-tuk; fakat tam bir takım olmak için 40 kişi lazımdı. Geriden getirilen bir kısım askerle, bu eksiklikler de dolduruldu ve ben yine takım subayı olarak kalmıştım. Artık, Ruslarla karşı karşıya bir mevzi hayatına giriyorduk. Siperler kazılıyor, asker koğuşları yapılıyor ve subay zeminlikleri düzenleniyordu. Bütün bunlar için, civardaki çam ormanlarından ve kayrak taşlarından yararlanılıyordu. Gündüzleri siperlerde yalnız dürbünlü gözcüler bırakılıyor, asker geride istirahat ettiriliyor, geceleri ise, siperler tam olarak işgal ediliyor ve düşmanın yapabileceği baskınlara karşı koyma hazırlıkları içinde bulunuluyordu.

Taburumuza ayrılan saha, tehlikeli ve az tehlikeli yerler olarak türlü nitelikte olduğundan, dört bölükten oluşan tabur, bu mevzileri dörde bölerek her bölümün birer hafta süre ile buralarda kalması düzenlenmiş idi. Artık gece uykularımız, üç haftada bir defa takımca ihtiyatta bulduğumuz hafta içinde olabiliyordu. Mevziler üçe bölünerek, diğer takımlar gece uyumayarak cepheyi bekliyorlardı. Böylece, gece uykusuzluğundan gelen sinir bozuklukları gerek erler ve gerekse subaylarda açık olarak görülüyordu. Gündüz uykuları gece uykularının yerini tutamazdı.

Yiyecek konusu gittikçe mahrumiyet şeklini alıyordu. Küçük ağırlıkta yapılan sefer taslarımızla getirilen subay yemeklerimiz bile gittikçe basitleşiyordu. Öyle bir an olmuştu ki askerin yemeği kazanlara atılan birkaç avuç pastırma kaynaması ve ekmeği de avuç avuç dağıtılan peksimet tozu haline geliyordu. Düşmanla geceleri baskın ve pusu hareketleri birbiri ardınca devam etmekte idi. Bu arada, Ruslardan bize ilticalar yani sığınmalar dahi olmaya başladı. Bun-

lar, daha çok Polonya ve Alman asıllı erler idi. Bunlardan, Almanca bilen subay arkadaşlar aracılığı ile Rus ordusu ve mevzileri hakkında bilgiler alıyorduk ve bunlar doğruca tümen karargâhına gönderiliyordu.

Tabancalı Siper

2150 rakımlı tepeden güneye doğru olan dönüm noktasında ikinci bir mühim tepe vardı ki buna o zamanki askerlik terimince “nokta-i istinat” denilmişti. Bu şunu ifade ediyordu. Bütün etrafındaki mevziler düşse dahi o tepe sonuna kadar savunulacaktı ve ona göre de tahkim edilmiş, kuvvetlendirilmiş idi. Düşmanın gelebileceği istikamet üzerinde basıldıkça kendiliğinden patlayan mayınlar yerleştirilmiş, onlardan sonra da altı kat kazık üzerinde tel örgü ile yol kapatılmıştı. Bu tel örgüden çıkış noktası var idiyse de bunu bilhassa gece gelecek olan düşman fark edemezdi. Biz usulen, geceleri mühim noktalara çıkarılmakta olan çifte nöbetçileri, bu tel örgü ve mayınların kenarlarından, tehlikesizce çıkarmaya dikkat ederdik.

Çifte nöbetçilerin, nöbet yerinde uyumalarından ve sigara içmelerinden endişe edilir ve onları uyanık tutmak için gece aralıklarla ve bir erin arkadaşlığı ile subaylar devriye gezer ve nöbetçileri teftiş ederdi. Nokta-i istinat tepesinden dokuz yüz metre ileride de bir siper teşkilatı yapılmış ve orada bir çavuş kumandasında bir manga asker bulundu. Oradaki çavuşta ayrıca bir de tenvir tabancası bulunurdu ki bununla bir ihtiyaç halinde kendi cephesini aydınlatabilecekti. Bu sebeple, oraya “tabancalı siper” adı verilmişti.

[İşte bütün bu tertibat yapıldıktan sonra kolordu kurmay başkanlığının tahmini tahakkuk etti, yani bu tepeye birkaç koldan birden saldırı yapıldı Vakit geceydi. Düşmanın hareketini tam görmek mümkün olamıyordu. Düşman tel

örgü hattının giriş yerlerini mi keşfetmiş, yoksa taban tahtası getirtip tel örgülerin üzerinden mi atlatmıştı, orası pek anlaşılamadı. Karşılıklı olarak durmadan tüfek atılıyor ve arada bir düşman atlama yaparak mevzilere yaklaşıyordu. Âdetleri veçhiyle, “Atma Osman din kardeşiyiz!” diye de bağıryorlardı. O sırada tertibat eksikliğimiz kendini gösterdi. Asker, “Cephane bitti!” diye bağıryordu. Bu tehlikeli bir seslenişti, kendimizde atacak kurşun kalmadığını bağıra bağıra açıklıyorduk.

Askerimizin büyük bir kusuru da savaş sırasında çok geveze olmasıdır. Her biri kendine göre bir kumandan olur ve etrafı idare etmeye çalışır. Bu cephane bitme meselesinden sonra bombalara davranmak lazım geliyordu; fakat bombalarımız göğüslerimizdeki kibritliğe sürülecek ateş alan “tüfekçiye” bombası idi. Göğüslerimizdeki kibritlik ıslanıp erimiş, bu itibarla bombayı ateşlemek mümkün olmamaya başlamıştı. Askerimizin burada dar zamandaki buluş kabiliyeti işe yaradı. Mahfuz mahallerden çıkarılan ateşlere bombaların fitili değdirilerek ateşlenmiş ve yaklaşan düşmana atılmıştı. Bu tedbir, o kadar zamanında yapılmıştı ki patlayan bombaların ışığı altında düşman askerlerinin yere yuvarlandığını görüyorduk. Askerimizin bu tedbiri takdire şayan olmakla beraber istinat noktasının bir cephane ikmal deposundan mahrum bırakılmış olduğu da meydana çıkmış bulunuyordu.]

Nöbetçilerin Kontrolü

Karlı havalarda gece karlar buzlaşmış ve kaygan olabiliyordu. Bunun için Rus süngülerinden ele geçebilenlerin yukarıdaki deliklerine birer baston yerleştirilerek süngülü baston haline getirilmiş ve kar üzerinde bunların yardımı ile düşmeden yürüme yolu bulunmuştu. Kışın en aşağı üç devre şiddetli kar yağarak dişlenir ve birbiri üzerine yığılırdı. Bu süngülü bastonlarla kar tabakalarını destikçe, dişlen-

miş tabakasını delerek, toprağı bulabilirdik ki bu halde de süngü tam olarak kara batmış ve gömülmüş olurdu. Askeri uyanık tutmak ve subay kontrolünün sürekli olarak kendi üstünde bulunduğunu anlamak için, vakitli vakitsiz teftiş devriye hareketleri yapardık. Örneğin, nöbetçiler yerlerine sevk edildikten sonra, onlardan daha evvel ve çabuk olarak aynı nöbet yerine giderdik ki nöbetçi oraya gittiği zaman, biraz önce kendine talimat veren subayı orada bulur ve şaşırdı. Oradan ayrıldıktan sonra, nöbetçinin artık subay kontrolünden kurtulduğunu sanmamaları için, kısa aralıklarla kontroller devam ettirilirdi.

Bu nöbet yerlerinin seçilmesi zamanla, öğrenilen tecrübelerin verdiği meleke ile ustaca yapılıyordu. Düşmanın geleceği dere veya düzlük oradan mutlaka görülmeli ve düşmana ilk kurşunu atacak olan nöbetçi de kolaylıkla geriye gelebilmeli idi. Bu noktada, dikkate değer bir olayı kaydedeceğim. Bir aralık, kolordu kumandanımız olan Yakup Şevki Paşa teftişe gelerek, nöbet yerlerini sordu, anlattık. Bölük mevcutlarını sordu ve bu kadar mevcutlu bölükle nöbetçilerin o kadar uzağa gönderilmesi tehlikelidir diyerek, nöbet yerlerinin siperlerden ancak on beşer adım ileride olmasını emretti. Emre uyuldu; ama düşman da meydanı açık bularak, bize baskın üzerine baskın yapabildi. Bir tabiye hocası olan paşanın nazari bilgisi, araziye ve çıkan ve çıkacak olan olaylara uymamıştı. Nihayet, biz yine bildiğimiz şekilde, gece tertibatını almaya mecbur olduk.

Sezai'den Şüpheleniyorum

Cepheye gelirken, bir konak yerinde tanıştığımız zabıt namzedi genç bir arkadaşıla, siper gezintilerinde konuştuğumuz olurdu. Bir gün taburdan verilen bir emirle, onun bulunduğu birinci bölüğe tayin edilmiştim. Bu genç arkadaşın hareketlerinde derin bir esrar var gibiydi. Bunları zaman zaman anlatacağım. Mevzi hayatında, onun bazen akşamüstleri

tahkimat hattı ilerisinden ve derin dere kısımlarından koşarak geldiğini gördüğüm olurdu. Sonra, ne zaman düşmana pusu kurarsak, o akşam düşman gelmez ve ne zaman pusu kurulmazsa, o zaman gelir ve o geceyi bela ve gürültü içinde geçirirdik. Sezai'den şüphe etmeye başlamıştım. Acaba o düşmandan bazı bilgiler alıp yukarı kumandanlıklara bildirmek için kendisi Ruslara hizmet ediyor gibi görünüyor ve bu pusu kararlarını onlara bildiriyor mu idi?

Yalnız, bir akşam ben pusu kurmaya memur edilmiştim. Siperlerden sekiz yüz metre kadar ayrılarak, askerlerimizi oradaki ardıc ağaçları altlarına yerleştirdim. Yine sanıyordum ki bizim pusu kurduğumuz o akşam düşman gelmeyecekti. Bu tahminin aksi oldu. İleride bir ağaç altına nöbetçi gibi bıraktığım pek acemi genç bir erin yanında birden bir bomba patladı. Şu halde ya biz oraya gitmeden düşman bize doğru gelmiş veya biz gittikten sonra gelirken bizi hissetmişti. Hemen, verdiğim kumandayla, karanlıkta görülemeyen meçhul hedeflere doğru, nişangâhsız atışa başladık. Düşman karşılık vermedi. O sırada bölükten cesaretiyle tanınmış Hurşit Çavuş, yanında bir erle birlikte bulduğumuz yere doğru geldi ve sabah açılıncaya kadar yerimizi bırakmamamızın taburca emredildiğini ve solumuzdaki bir tabur cephesinde de ateş başladığını söyledi.

Sabahleyin, bölüğe döndüğümüz zaman Sezai bir takım yapma hareketlerle bombayı ve bizim atışı duyunca yerinden hopladığını filan söylüyordu. Genç yaşta, hayatın edindiğimiz tecrübelerle Sezai'nin bu sözlerinin samimi olmadığını anlıyordum. O bu çatışmanın olacağını evvelinden biliyordu ve tahminimde yanılmıyorsam ve düşmanla ilgisi ne türlü ise, o akşam pusu kurulmayacağını karşı tarafa bildirmiş ve onları pusuya düşürerek, beni askerlik bakımından imtihandan geçirmiş gibi idi. Benden üç yaş genç olan bu arkadaşım, sonraki hareketleri ile şüphelerime kuvvet vermişti; fakat bunun nasıl bir sır olduğunu bir türlü keşfedememiş ve kendisini bu yolda söyletmeye bir tür-

l  muvaffak olamamıştım. şunu da kaydetmek gerekecek ki pusu yerinden döneceğimiz sahanın alacakaranlığında, gece bombanın patladığı yerin biraz ilerisinde düşmanın bir hasta teskeresi, bir kalpak ve bir patlamamış bomba bırakmış olduğunu gördük. Bilhassa o hasta teskeresi, düşmanın o akşam pek tertipli geldiğini ve ummadığı direnme ile karşılaştığını gösteriyordu.

Gündüz uyuklarından sonra, Sezai bana kadar gelir, ben-den dilbilgisini artırmak için, ağır l gatli imla yazdırmamı ister ve benim o kelimeleri bildiğime hayretler gösterirdi. Bütün bunların birer yapmacık olduğunu zaman zaman anlıyordum. Bir gün, ben onun zeminliğine gittiğim ve kendisini bulamadığım zaman (tek zeminlik) başlıklı olarak edebi ve duygusal bir yazı yazmaya başlamış olduğunu oradaki k ğıtlarda gördüm. Biraz sonra, kendisi gelince, o kâğıtları görmemi istemediğini anlatan bir telaşla, hemen topladı ve sözü o yazıların üstünde durulmayacak olaylara doğru götürdü. Onun bu samimiyet dışı hareketlerini sezip de bir şeyler anlamak istediğimi görür gibi oldukça neşesi ka ar ve hiddetli olarak başka bir şeyler söylemeye başladı.

Sezai, on iki zabıt namzedi olarak tabura verilen gençlerden biriydi. Onların, her biri zaman zaman başka taburlara verildi ve bizim taburda yalnız Sezai kaldı. Dikkate şayandır ki o, diğer arkadaşları zabıt vekili (astsubay) rütbesi alarak, ona göre vazifelere tayin edildikleri halde, Rusların Bolşevik İhtilali ile çekilmeye ve bizim onları takip etmemiz anına kadar, Sezai'nin terfii gelmemiş ve ne gariptir ki sonra o ileri harekâta başladığımız gün, zabıt vekilliğine yükseldiği emri gelmişti! Ben, onun canı sıkılacağını da bilerek, "Bu terfi bugünü m  bekliyormuş!" dedim. O, cevap olarak, "A  mı kalmalıydım!" dedi.

Babama Mektup Yazardım

Bu mevzi hayatında, Bandırma'daki babama muntazam aralıklı mektuplar yazardım. O zaman iyi bir şey varsa da o da sahra postaları teşkilatı idi. Mektuplarımız Bandırma'ya ve oradan bana altışar gün aralıklarla geliyordu. Bu kısa aralıklarla beraber, babam, yine meraktan kurtulamaz olduğunu, terhisten sonra bana anlatmıştı: "Tarih, altı gün evveline ait; fakat o altı gün içinde ne oldular diye yine merak ederdim." demişti.

Can sıkıntısıyla zeminlik yapımında civara getirilmiş yumuşak tahtaları oymak suretiyle bir takım sanat yazıları merakına düşmüştüm. Dört haftada bir uğrayıp birer hafta kaldığımız iyi bir zeminliğin tahtalı olan kısmına önce, "Burada dünya keliması memnudur" diye yazmıştım. Bu, orada konuşabilmek olanağından mahrumiyetimizin ifadesiydi. Askerde çok konuşulmaz, yüzden çıkar. Çavuşlarla yüz göz olunmaz, kendi tecrübelerini üstün göstermeye ve laubali harekete geçerler. Emir eriyle daha fazla konuşmak ihtiyatsızlık olur. O halde, orada dünya keliması yasaklanmış gibi değil midir? Ayrıca, cennet kılıçların gölgesi altındadır, anlamındaki Arapça bir peygamber sözünü de bir sanat yazısı ile siyahlaşmış tahta üzerine oyarak yazmıştım. Yine, aynı zeminlikte arkadaş hasretini ifade etmek için, eski bir şarkı güftesinden esinlenerek, şu beyti yazmıştım.

*"Mevsim-i sohbet beklerken ehlibba-ı rahımı,
Kimseler açmaz bugün bab-ı ikametgâhımı."*

Yani dostlar, beni eğlence mevsiminde yollarımı bekler halde iken, bugün konutumun kapısını açan yoktur, demek istiyordum. Bir aralık, benim bulunmadığım bir zamanda, mevzileri teftiş eden alay kumandanı Hasan Bey, bu yazıları görüp "Bu, tuhaf bir genç; birçok yerlerle mektuplaşıyor. İfadesini de dikkate şayan görüyorum" demiş. Gerçekten de

Vasfi Şensözen'in babası,
Hatip Mehmed Hamdi Bey

ben yalnız babamla değil, daha birçok kimseyle mektuplaşıyordum ve bu mektuplar alay kumandanı tarafından okunduktan sonra, sevk ediliyordu. Bu mektupların verdiği tesirle olacak ki alay karargâhında benim Tarık rolünü kabul etmem şartıyla, Abdülhak Hamit'in Tarık piyesinin oynanması düşünülmüş ve diğer bir genç arkadaş vasıtasıyla fikrim sorulmuştu. O zaman palabıyıklı ve gösterişli gibi idik. Tarık piyesinde uzun uzun sözler söylenecekti. Bunların hepsi için ben münasip görülmüştüm; fakat türlü laubalilik ve teklifsizlik hareketlerine yol açacak olan bu teklifi kabul etmedim ve öyle bir zamanda karargâhta piyes oynanması gibi saçma bir hareketten vazgeçildiğini öğrendim.

Düşman Siperine Hücum

Firarlar çoğalmıştı. Bunlardan yakalananların cezalandırılması düşünülmüyordu. Bunun için her taburda bir yüzbaşı, bir teğmen ve bir başçavuştan oluşturulacak bir askeri mahkemede bu gibi firari askerlerin muhakeme edilmesi kararlaştırılmış ve benim bölüm kumandanımla ben ve bir başçavuş, böyle bir askeri mahkeme haline getirilmişti. Gelen emirde, korkunç bir nokta da vardı. O da nöbet yerini terk etmek suretiyle olan firarilerde, bu askeri mahkeme idam cezası dahi verebilecekti. Bu, bana tüyler ürpertici bir yetki gibi geldi. Hem de heyeti teşkil edenler arasında eşitlik olmadığı gibi, üstünlük de alabildiğine mevcut idi. Bir yüzbaşı onun emrindeki bir teğmen ve yine onun emrindeki bir başçavuş askeri mahkeme teşkil ediyordu. İdam kararı vermek gerektikçe, ona kesin olarak karşı geleceğimi yüzbaşıya anlattım. Gerçi öyle bir olay olmadı; ama bu askeri mahkeme şekli tatsız bir işti.

Bu mevzi hayatında iftiharla kayıt ve hikâye edilecek bir olay oldu. Gece vakti, nöbetçiler hattı ilerisini araştırmak için, Mehmet Çavuş kumandasında iki er memur edilmişlerdi. Bunlar, karanlıkta araziye dolaşırken, düşman hattının

yakınına kadar sokulmuşlar ve orada uyuyup kalmışlardı. Sabahleyin ortalık açılınca, düşman bunları görmüş ve kurşun atmaya başlamıştı. Mehmet Çavuş, durumun çok tehlikeli olduğunu anlamakta gecikmemiş ve arkadaşlarına, "Biz kaçsak da bunlar bizi kurşunla takip eder ve gene öldürürler. İyisi bizim hücumu geçmemizdir." demiş ve "Süngü tak, düşman siperine hücum: marş marş!" kumandasını vermişti. Bu üç Türk askerinin hücumu karşısında, siperdeki Rus askerleri tutunamayarak kaçmışlar, onların kaçtığını gören sağ ve solundaki askerler de büyük bir şey var sanarak, çekilmişler ve böylece bütün bir düşman tümen cephesi boşalmıştı. Mehmet Çavuş ve arkadaşları da siperlere girip ganimet olarak ele geçirebildikleri eşya ve erzak ile geri gelmişlerdi. Gece düşman cephesi yakınında uyudukları için takdir edilecekleri yerde büyük takdirler kazanmışlardı.

Yeni Bölüğümde Satranç Oynardık

Ben, zabıt vekilliğinden teğmen rütbesine yükselmiştim ve bulunduğum 3. bölükten Sezai'nin bulunduğu 1. bölüğe verilmiştim. Ben, daha sonraları, Sezai konusu üzerindeki şüphelerin sırasına bu hadiseyi de zihnimde kaydettim. Bilhassa, 1. bölüğe gittiğim zaman, Sezai yanıma gelerek, "Ben işte böyle insanı kendi bölüğüme alırım" demişti. Bu ifade doğru ise, onda bir büyük nüfuz bulunmak lazımdı. Bu ne idi?

Öğleye yakın zamanlardı, uykudan kalktıktan sonra, biraz askeri ve siperleri gözden geçiriyoruz, ondan sonra vakitimiz boş kalıyordu. Gündüzleri, savaş hareketi hemen hiç olmuyordu. Bu boş zamanları değerlendirmek lazımdı; fakat nasıl? Oyun aleti ve musiki aracı olarak hiçbir şey yoktu. Hatta okunacak kitap bile bulunmuyordu. Çay içmekle, vakit geçirmek isteniyorsa da çay da bulunmuyor, dağlardan topladığımız adaçayı ile bazı ağaçlardan kopardığımız dut yaprağı gibi şeyleri kaynatarak, bunları gerilerden matara

ile getirttiğimiz dut pekmezini şeker yerine ağzımıza devirerek içmekte idik. O soğuklarda sıcak bir şey içmek zorunlu bir ihtiyaç idi. Sabah uykularından sonra, cephe hayatı herhangi bir hareket olmazsa, sıkıntılı geçmekteydi. Bu münasebetle ben çocukluktan beri bildiğim satranç oyununu orada düzenleyip arkadaşlara öğretmek istedim. Bunun için piyade mermilerinden sekiz tanesini barut kapçığından sökerek, galvanizli kurşunları satrancın piyade neferi ve barut kapçıklarını da siyah piyade neferi yapıp muntazam kestiğimiz küçük çam dallarını satrancın şah, vezir, fil, süvari ve ruh vekillerine göre çakıyla düzenleyerek ve cephane sandığının üzerine satranç tahtası biçiminde çizip renklendirerek oyunlara başlamıştık. Bu oyun etrafımızdaki bölüklere, alay ve tümen karargâhına kadar giderek, umumi bir ordu oyununu halini almıştı.

Fevzi Bey

Bölüğümüze evvelden beri garip hallerini duyduğumuz Fevzi Bey isimli genç bir muvazzaf subay verilmişti. Bizim bir damla pekmez veya biraz dut kurusu ile içtiğimiz çaylara o bulduğu yerde üç şeker atmak gibi savurgan haliyle arkadaşları yadırgatıyordu. Bölük kumandanı, bunu, bu gibi hallerinden de vazgeçirmek için, benim zeminliğime vermişti. O benim çay içme şeklimi merak ederek, taklit etmeye çalıştı ve pekâlâ da öğrendi. Satranç oyununu da öğrendiği için, bizim gidişimize uymuştu.

Bu arkadaşın garip bir hikâyesi vardı. Onun ağabeyi, ordu kumandanı Vehip Paşa'nın yaveri imiş. İstanbul'dan gelecek olan kardeşi, Fevzi'den bir yaver kordonu getirmesini istemiş. Fevzi kordonu almakla birlikte, kendi elbisesi üzerine takmakta gecikmemiş. O haliyle, Sivas'a geldiği zaman, Sivas Valisi Muammer Bey'e, kendisini ordu yaveri olarak tanıtmış. Muammer Bey, bilhassa yolların yapımıyla pek meşgul olduğu için, yolları nasıl bulduğunu Fevzi'den

sormuş. Fevzi, iki santimlik kırma taşla yapılan bu yollar-
dan, ağır top arabalarının geçmesiyle yolların hemen bo-
zulacağını ileri sürerek, beğenmediğini açıklamış ve bunu
ordu kumandanına söyleyeceğini de ifade etmiş. Muammer
Bey, haylice telaşlanmış. Paşa, böyle bir yaver hareketinden
haberdar olmadığı için şaşırılmış. Fevzi, gene kordonu üze-
rinde olduğu halde, ordu karargâhında ağabeyinin yanına
gidince, Paşa bunu haber alarak, “Gel bakalım, sahte yaver.
Valilerle konuşmakla keyfin yerine geldi mi?” yolunda la-
tifeli bir tekdirde bulunmuş. Böyle olmakla beraber Fev-
zi, harp harekâtında cesur bir subaydı. Baskınlara gözünü
kırpmadan gider, oldukça iyi sonuçlar alırdı.

O sırada, ben de bir baskına memur edildim; fakat düş-
manın çok ileri kısımlara çıkardığı karakol postalarıyla
karşılaştım. Gece vakti, karşılıklı tüfek ve bomba atışları-
yla yaptığımız gürültüden sonra, dönmek mecburiyeti hasıl
oldu. Aslında böyle, ileri karakollarda ganimet olarak alın-
cak eşya bulunmadığı gibi, uyanık hareket eden postadan
esir de alınamazdı.

O günlerde, biz de çifte nöbetçilerin ilerisindeki boş sa-
haları taramak üzere gece vakti, çavuş devriyeleri çıkar-
maya başlamıştık. Bunlardan Giritli Ali Çavuş aynı şekilde
düşmanın çıkardığı bir tarama postasıyla karşılaşp ağır ya-
ralanmış, arkadaşları tarafından siperlere getirilmişti. Gece
vakti, kan kaybını durduramamıştık. Zavallı ve değerli ça-
vuş kucağımızda ölmüştü.

[İaşe pek zayıflamıştı. Efrada kaynatılmış pastırma verili-
yor ve zabıt yemekleri de eskisi kadar iyi malzeme ile ha-
zırlanmıyordu. Bölük kumandanına askerin bu karavanayı
almaktan vazgeçmek istediklerini yazacak oldum ve pek
sert bir cevap aldım. Bunun bir isyan başlangıcı olacağı
hatırlatılıyordu.]

Asker, yiyecek bahsinde çok zayıf kalıyordu. Bunun için kendileri bize bir teklifte bulundular. Gerideki kırlara gidecekler, oradan sığır cinsi hayvan alacaklar ve getirip onu keserek, etlerini taksim edecekler veya kavurma yapacaklar, derisini de çarık yapılmak üzere arkadaşlara dağıtacaklardı. Tabur, alay ve tümen böyle bir şeye uygun cevap veremedi. Bizler, yani takım ve bölük kumandanları, sorumluluğu kendi üzerimize alarak, güvendiğimiz bir çavuşla, iki erin böyle bir şey yapmalarına izin verdik. Birkaç defa tekrarlanan bu hareket, sızıltıya meydan vermeden yapılmış iyi sonuçlar vermişti; fakat bir defasında, uğranılan bir köyde soygunculuk yapıp varlıklı bir köy ağasının paraları alınmıştı. Bu olay, tümen ve alaydan tabura kadar aksetmiş ve teşhis edilen çavuşla erler cezalandırılmak üzere, tümen karargâhına istenmişti. Ben bu çavuşu, biraz sorguya çekmek istediğim zaman, "Efendim, nasıl olsa bir af çıkacak değil mi?" demiş ve kendini o yolda teselli etmişti. Biz kendilerini, birliklerden kaçmak suretiyle bu hareketi yapmış olarak gösterdiğimizden, bizlere izin verme sorumluluğu gelmemişti.

Bir gece, bahsettiğim o Fevzi Efendi, garip bir hareket yapmıştı. Elindeki tenvir (aydınlatma) tabancasının fişegini zeminliğinin ocağındaki ateşe atmış, fişek derhal patlayıp bacadan yukarıya büyük bir aydınlık vermiş, kapıda bekleyen er içeriye seslenerek, "Efendim, müjde, sizin bacaya nur indi!" diye bağırmış, Fevzi de erin anlayışını bozmayarak, ellerini kaldırıp dualar etmişti. Garip hareketli olan bu arkadaş, bir gün de onun zeminliğin de bulunduğu sırada, mavzeri eline alarak ve Mınakyan Tiyatro Kumpanyası aktörleri gibi konuşarak, "Seni öldürmeyeyim de kimi öldüreyim?" diye konuşmaya başlamış ve mavzeri bana çevirmişti. Ne göreyim! Mavzerin emniyet kanadı açıktı. Tetiğe bir dokunmakla tüfenk patlayacak, ben belki ölecektim. Fevzi

de katil olacaktı. Derhal bir çelme hareketiyle, silahın durumunu düzelttim ve karşılıklı bir rol ve sözlerle yerlerimize oturduk.

İbrahim Çavuş mu Vurmuştu?

Bir gün bölük kumandanıyla beraber, zeminliğimizin dışında otururken, Giritli İbrahim Çavuş gelerek yüzbaşıya, "Efendim, Satılmış yok" dedi. Bu, Satılmış isimli er, bölük kumandanı Bahri Efendi'nin pek kıymetli askeriydi. Kanakal'dan ve Çanakkale'den itibaren kahramanlıkları görülmüştü. Aynı zamanda, kendi memleketinin soylu bir ailesinden idi. Yüzbaşı, bu haber üzerine, " Ne olmuş, nereye gitmiş?" dedi. İbrahim Çavuş, "Bilmiyorum efendim, satatlerden beri yok" dedi. Yüzbaşı, derhal, tabura bir rapor hazırlayarak, bunu olağanüstü bir hal gibi bildirdi ve raporunda, "Bu er firar etmez" dedi. Raporu alan tabur, "Firar etmediyse, ne olmuştur? Araştırılıp bildirilmesi..." diye emir verdi.

İbrahim Çavuş ve yanındakiler sorguya çekildiler. Hiçbir şey bilmiyorlardı; ama nihayet Satılmış'la, İbrahim Çavuş'un siperlerin ilerisindeki uçurumlu bölgeye doğru gittiklerini arkadaşları söylediler. Bu, çok yasak bir hareket idi. Acaba, siper hattını geçince Satılmış bir düşman kurşunu ile vurulmuş muydu? Öyle bir şey olsa, İbrahim Çavuş, yasak bölgeye çıkma sorumluluğunu üzerine alarak Satılmış'ın düşman tarafından vurulduğunu söyleyebilirdi. Acaba, Satılmış'ın üzerindeki parayı almak için, İbrahim Çavuş mu onu vurmuştu? Bu ihtimaller tabur kumandanlığına aksettirildi ve İbrahim Çavuş sorguya çekilip mahkeme edilmek ve cezası verilmek üzere, tümen karargâhına istenildi. Orada çok sıkıntılı ve biraz da eziyetli bir tutukluluk hayatı geçirmekte olduğunu; fakat ağzından hiçbir itirafli söz alınmadığını öğrenmiştik. Daha ilerisinden bir haber alamadık.

[Çok sonraları Ruslar Bolşevik olup çekildikten sonra si-
perlerin ilerisindeki uçurumun altında Satılmış'ı yüzüstü
yatarken bulduk. Yalnız vücut çürümüş olduğundan bir
kurşun izi bulunamadı. Satılmış zengin bir neferdi ve yüz-
başıya çok bağlıydı. İbrahim Çavuş'un ondan para almak
için vurup öldürmüş olması ihtimali kuvvetleniyordu.]

O günlerde bölükteki bir eski arkadaşının yanına gelen
kolordu adli müşaviri, kendisinin başka bir göreve tayin
edilmek üzere olduğundan bahsederek, o vazifeye beni
tavsiye edeceğini söyledi. Ben isc, hukuktaki imtihanları-
mı bile tamamlayamamış ve hiçbir adli tatbikat görmemiş
olduğum için, ondan böyle bir teklifte bulunmamasını rica
ettim. Bölüm kumandanımız ve diğer arkadaşlar, benim bu
isteksizliğime şaşmışlardı.

O günlerde Sezai bir manga askerle düşmanın Kelkit
Çayı kenarındaki bir ileri postasına baskın yapmaya memur
edildi. Sezai, aldığı emri pek terbiyeli ve dimdik duruşuyla
selamlayarak baskına gitti. Yarım saat sonra, o baskın böl-
gesinden düşmanın tüfek ve bomba seslerini işitmeye başla-
dık; fakat iş bu kadarla kalmadı, düşmanın oradan sol tarafa
doğru bütün cephesi uyanmış ve ateşe başlamıştı. Bu ateş
bir saat kadar sürdü. Sezai, baskında, düşman karakolunun
ta yanına kadar gidebilmişse de gördüğü silahlı direnme ile
ganimet ve esir alamamış ve askerini Kelkit Çayı'nın geçtik-
leri tarafından beri tarafa kendi kol kuvvetiyle geçirmeye ve
uçurumlu yerlerden çıkarmaya muvaffak olmuştu. İş bu ka-
darla kalmamış, askerinin söylediklerine göre, Sezai Efendi,
düşman tarafına doğru, gâvurca bir şeyler söylemesi üzeri-
ne düşmanın bütün tümen cephesi kurşun ve bomba sarfına
başlamıştı. Bu hal, Sezai üzerinde toplanan sırlardan yeni
bir safhayı teşkil etmişti.

Cebel Topları

O günlerde, arkamızdaki tepede bulunan iki top bazı vakit gelen diğer iki topla kuvvetlendirilir, düşman top ateşine başlar; fakat düşmanın iki topla yaptığı ateş, bizden dört topla cevap alırdı. Sonra, o ilave toplar bizdeki toplarla birlikte başka yere gider ve bir hafta sonra, bizdeki iki top geri getirilirdi. Anlayamadığımız, bu topçu hareketini başka bir şey bize açıklamış oldu. Şöyle ki ordu karargâhı, haberleşme kısmından bölüğümüzdeki bir arkadaşımız, ziyarete gelen bir subay şöyle anlattı: Düşmanın telsiz şifresini elde etmiş imişiz. Böyle bir şifreli telsizini bizim ordu telsiziyle alıyorlar ve Rusça bilen bir subayın yardımıyla çözüyorlarmış. Bu telsiz emrinde, bizim hangi cephemiz bombardıman edileceği anlaşıncı, hemen orasını kuvvetlendirmemiz emrediliyor ve başka yerlerdeki toplar da oraya getirilerek, düşmanın iki katı top atışı yapılmak suretiyle, güya düşmana topçu üstünlüğümüz gösteriliyordu. Bizim topların gene bize gelmesi, bunun için imiş. Gerçekten de düşmanın bu topçu yoklamaları, karşılaştığı üstün savunma kudreti dolayısıyla artık kesilmişti.

Eski toplarımız, Almanların getirdiği kudretli cebel toplarıyla (taşınabilir dağ topu) değiştirilmişti. Bunlar da evvelki cebel toplarıydı; ama bunların bir özelliği vardı. Şarapnel havada patlayıp misketlerini saçtıktan sonra, mermi kovarı yere düşerek, ayrıca, müsademeli şarapnel gibi patlıyor ve ayrıca yerde de tahribat yapıyordu. Bunun fiili sonucunu şimdi anlatacağım bir savaş hareketinde gördük. Şöyle ki: Ruslar, üstün kuvvetlere, nokta-i istinat tepesine kuvvetli bir taarruz yaptılar. Mayın hatlarını birer suretle patlatarak geçtiler. Tel örgüleri özel makaslarla kestiler, onların bu hareketi, aydınlatma tabancalarımızla görülmüş ve ateşe başlanmıştı. Siperde bulunan tek makineli tüfek o sırada bozulmuştu; fakat Haydar isimli usta bir çavuş, gecenin karanlığında takım kutusunu açarak, tamiri yapmış ve

tam zamanında makineli tüfek ateşe hazırlanmıştı. Tüfek, ateşini işiten oradaki topçu kumandanı İzzet Bey de hemen siperlere gelerek, top başındaki çavuşu ile telefon irtibatını kurmuştu. Daha önce siperler önündeki sahaya deneme ateşleri yaparak, kroki üzerinde karelere böldüğü sahayı numaralamış bulunuyordu.

“Atma Osman, Din Kardeşiyiz!”

Düşman, tel örgü hattını da geçip bizlere yirmi-otuz adım yaklaştığı sırada, “Atma Osman, din kardeşiyiz!” diye bağıırıyordu. Ruslar, bunu kimbilir, nereden öğrenmişlerdi ve belki de aralarındaki Türkçe bilen Ermeniler bunu söylüyorlardı. Siperlerdeki askerlerimiz ise, “Cephane bitti!” diye bağırırmaya başladılar. Askerimizin bu gevezeliklerinin önüne de bir türlü geçemiyorduk. Küçük ağırlıkla cephane irtibatı kurulmuş da değildi. Nokta-i istinat tepesinin bu bir zaafı idi. Askere hemen, “Bombaları kullanın!” emri verildi. Elimizdeki bombalarının fitilleri askerin göğsündeki kibritliye sürtülerek ateşlenecek ve öyle atılacaktı. Bu kibritlikler de yağmur ve karla bozulmuştu. Askerler, kendi aklını kullanarak, siper zeminliklerindeki ateşe fitilleri değdirmek suretiyle bombaları kullanılır duruma getirdiler ve yaklaşan düşmana savurdular. Bombalar birbiri ardınca patlarken, tamir edilmiş bulunan makineli tüfek de ateşe başlayınca, karşımızdaki düşman topluluğu seyrekleşmiş ve birazı da ateşten korunmak için yere yatmıştı; ama bombalar yanlarında ve tepelerinde patlıyordu. Düşman biraz meyilli olan bir arazi kısmından Kelkit Çayı’na doğru çekilmeye koyuldu; fakat araziyi kroki üzerinde karelere bölüp parsellemiş olan topçu kumandanı, telefonla verdiği emirlerle düşmanın bu çekilen kuvvetleri üzerine kudretli cebel mermilerini yağdırmış, biraz sonra karşımızda hemen hiçbir şey kalmamıştı.

Sabah açılıncaya kadar ayakta idik. Bizden bir tek yaralı dahi yoktu; fakat siper önlerinden itibaren çekildikleri çay kenarına doğru çok sayıda düşman ölüsü görülüyordu. Bunları gömmek için faaliyete geçtik. Mahrumiyet içinde bulunan askerimiz, bu ölmüş düşman askerinin iç çamaşırlarından ve elbiselerinden faydalanmak için, onları soymayı da ihmal etmiyordu. En kötü bir bez parçası dahi tüfek silmeye yarayabilirdi. Bu baskın hareketinin Rus cephesi üzerinde yaptığı garip akisleri Bolşeviklikten sonra elimize geçen Kelkit halkından dinledik. Onlar, şöyle diyorlardı: "Sizde cephane tükendi demek, bombaları hazırlayın demekmiş. Makineli tüfeğinizi düşmanınız ancak yakınına geldiği zaman işletmişsiniz. Rus ölülerini de sabahleyin siperlerinizin önüne ikinci bir siper olarak sermişsiniz." Oysaki biz düşman ölülerini gömmek için sıralamıştık. Cephane, bomba ve makineli tüfek sorunları da anlattığım gibiydi; fakat maneviyatı kırılan düşman bunu kendine göre yorumluyordu. O akşam siperlerimiz önünden çekilen düşman kuvvetleri ile beraber onların kendi siperlerindeki askerleri de bizim karşı saldırıya geçtiğimizi sanarak siperleri terk etmişler ve kolordu karargâhlarına kadar çekilmişlermiş. Biz öyle bir karşı hareket yapsak, düşman cephesini zapt edecekmişiz.

Mecmualarım Dağıtıldı

Sivas'ta görüştüğüm talimgâh kumandanlığı emir subayı arkadaşşımdan, orada sergilenmekte olan Alman harp mecmualarının bir kısmını bana göndermesini rica etmiştim. Büyük bir paket halinde bu dergiler, tümen postanesine gelmişti. Üzerinde benim ismim yazılı olduğu halde, bu kadar derginin bir tek subaya mal edilmesi, nedense kabul edilmeyerek, paket açılmış ve mecmualar birliklere dağıtılmıştı. Bu çok yanlış harekete karşı verdiğim dilekçeyle, dergiler toplattırılmış ve bana verilmişti; ama bu yolsuz hareket bazı soruşturmalara da neden olmuş idi.

Yine o sırada, cephe hayatının bir süre daha devam edeceğini düşünerek, babama yazdığım bir mektupla, kuru üzüm ve incir gibi şekerli meyvelerden bir miktar ile uzun konçlu kalın yün çorap istemiştim. Yeni edinebildiğim güzel bir “telatin çizme” içine böyle çoraplar çok lazımdı. İstediklerim fazlasıyla geldi. Gelen kutudan bir de fosforlu kol saati çıktı. Garip bir şey daha, pazen bir baş takkesi. Biz başımızı soğuktan korumak için, bu takkenin beş-on kat kalınlığından başlık, kabala vs. kullanıyorduk. Bunları bilemeyen ve ölçemeyen anacığım gelen kutuya bu takkeyi de koymuştu. Arkadaşlarla bir hayli gülüştük ve anne şefkati karşısında gözlerimiz de sulanmadı değil.

[Burada şunu kaydetmek münasip olacak: Kayseri’den ötede halk, ipekçilik bilmiyor, dut meyvesinden dut pekmezi ve biraz da dut kurusu yapıyordu. Bunun için de dut ağaçlarını bizim taraflardaki gibi budamadıkları için ağaçlar pek yükseliyor ve dut bahçeleri yeşil kubbeli ve yeşil zeminli bir hal alıyordu. Bunun en güzelini, cepheye giderken Suşehri’nde görmüştük. İpekçilik için halk niçin uyarılmıyordu, anlaşılır bir şey değildi. Biz geriden getirdiğimiz birer matara dut pekmezini çay kaşığı ile ağzımıza değdirerek çay dediğimiz şeyi onunla içiyorduk. Bugünkü halimizle mukayese edilirse İttihat ve Terakki hükümetini on yıl içinde bir tek şeker fabrikası kurmamasının ne büyük ihmal olduğu anlaşılır.]

Tipiden Nefes Alamıyorduk

Bütün cephe hayatının çok müstesna bir tipili gün ve gecesine ait hikâyeyi anlatacağım. Sabahtan başlayan kar tipişi, rüzgârın hiçbir istikamet tanımadan yaptığı savruntu o derecedeydi ki havadan nefes almak olanağı kalmamış ve ancak burun üzerine bir kumaş kapamak suretiyle, nefes almak zorunlu olmuştu. Ayakta durmak çok güçleşmişti.

Zeminliklerinden çıkan subaylar ve koğuşundan ayrılan erler yere kapaklanıyordu. Akşam oldu. On beş adım ötedeki koğuşlarından emir erlerimiz yemeklerimizi getirememişlerdi. Bulunduğumuz yer, siperlerin hemen gerisindeki yamaca yaslanmış bir halde idi. Gece olunca, koğuşlardaki askerimiz, mecburi olarak siperlere sevk edildi. Bunlar düşe kalka ve silahlarını koruyarak siperlere gidebildiler. Geride bir takım da ihtiyat kalmıştı.

Karanlık tam olarak bastığı halde, tipi azalmamış, aksine daha çoğalmıştı. Bu durumda, siperlerin ilerisine çifte nöbetçiler nasıl çıkarılacaktı ve onları biz nasıl kontrol edebilecektik? Açıkta bekleyen bir nöbetçinin ayakta durması ve ileriye gözlemesi hemen hemen olanaksız gibiydi. Yüzbaşıya bu ciheti sordum, "Çavuşlar tecrübelidir. Nöbet işini paydos ederler sanırım." dedi. Biz durmadan zeminliğimizdeki ocağın ateşini hızlandırıyorduk ve kaputlar, başlıklar üzerimizde ve çizmeler ayağımızda olarak oturmaktaydık. Yarım saat sonra, kapımızın dışında bir gümbürtü oldu. Açıp baktık. Bu, dokuz yüz metre ilerideki tabancalı siperde bulunan, ileri karakol mangasının başındaki İbrahim Çavuş'tu. İri yarı ve pek kuvvetli olan bu çavuş, tabancalı siperin Ruslar tarafından baskına uğradığını, manganın esir alınıp götürüldüğünü, gidemeyen hasta bir arkadaşın da süngülendiğini ve kendisinin de o gürültü sırasında sıyrılıp çıkarak buraya geldiğini anlattı. Hayretler içinde kaldık. Sekiz yüz metrelik bir mesafeyi Rus askeri bu havada nasıl yürüyebilmiş ve bu işi görmüştü. Aldığımız esirlerin ve bize iltica eden düşman askerlerinin anlattıklarına göre, bu gibi hareketleri yapacak komando birliklerinin askerleri, vücudu kızdıracak içkiler verilerek ve cep sobalarıyla vücutları ayrıca ısıtılarak, keçe çizmelerde ayakları kuvvetlendirilerek gönderilmiş. O akşamki baskın birliği de herhalde o şartlarla gönderilmiş olacaktı. Biz de ise, onlara benzer hiçbir şey yoktu.

[Fakat sonradan edindiğimiz bilgilere ve Fahri Belen Paşa'nın Şark Cephesi adı ile çıkardığı kitapta verdiği bilgilere göre, Ruslarda da soğuktan, açlıktan, sefaletten yüz bin kişilik bir telefatin olduğunu öğrenmiş bulunuyoruz. Şu halde Ruslar, bu gibi olağanüstü haller için teçhizatı kullanıyorlardı demek oluyor.]

Şekeri İstemedim

Olayı, telefonla tabura bildirdik. Tabur kumandanlığından verilen emirde, tabancalı siperin derhal işgali ve orada bir düşman grubu varsa, çarpışılarak çıkartılması lüzumu bildirilmişti. Emre itaat zorunlu idi. Muharebe sırası bir kıdemli ve mektepli başçavuşta olduğu için, yüzbaşı düşe kalca erlerin koğuşuna gitti. Başçavuşa, iki manga asker seçip onlarla tabancalı sipere gitmesini emretti. Başçavuş seçtiği askerlerle siperleri aştı. O akşam neler yapılabildiğini öğrenemedik. Sabahleyin tipi durmuştu. Siperde süngülenen eri getiren başçavuş, gece vakti tipinin şiddeti dolayısıyla ayakta yürümek olanağını bulamadıkları için, kar üzerine yüzüstü uzanıp tüfekleri de boyunlarına yatay olarak asarak, dirsekleri ve dizleri ile ancak yürüyüp mesafe alabildiklerini ve siperi boş bulduklarını anlattı.

Taburdan gelen bir emirde, subaylara 125'er gram şeker verileceği ve senetlerinin yapılıp gönderilmesi bildiriliyordu. Ben, diğer arkadaşlardan ayrılarak, senet göndermedim. Tabur yaveri olan tecrübeli eski bir jandarma subayı, bana telefon açarak senet göndermediğimi hatırlattı. Şeker istemediğimi; çünkü birkaç yıldır şeker yemediğimiz için mideme dokunacağını söyledim. Yaver gülümseyerek ve o halde bunu başka bir arkadaşına ciro et dedi. Onu yapmak için, önce şekeri alıp kabul etmek lazım geleceğini ve bunu da yapamayacağımı söyledim. Amacım bizi, şekersiz bırakan idare ve orduya, böylece bir sitem etmektir. Yaver, bunu anlamakla beraber, "Harp mecmuaları meselesinde olduğu

gibi, bunda da başımıza bir iş çıkarmayasın!" dedi. Böyle bir şeye niyetim olmadığını söyledim ve şekeri almadım.

Köylerde Silah Araması

Askerde firarlar çoğalmıştı. Ordudan gelen bir emirle alay kumandanının gözlemi altında asker kaçmayacağına dair yemine çekildi. Bundan başka, tümen gerisinde on beş kadar karakol teşkil edilerek, bunların arasında devriyeler tertip edilmek suretiyle, firar edenlerin yakalanması çaresinde bakılmıştı.

Ordudan 45 km gerideki köylere bazı emirler tebliğ ettirmek üzere ben memur ediliyordum. Bunlar, daha çok yalçın bölgelere yerleşmiş, Alevi köyleri oluyordu. Bunlar da namaz ve cami yoksa da o zamanlarda ihtiyar heyetlerinin başında bir imam bulunmak lazım geldiğinden, okur-yazar birisini imam olarak tutarlar ve gelen resmi adamlara bunu çıkarırlardı. Bu durumda olan Kozviran Köyü'ne birkaç defa gitmiştim. Bir defa da köylerde, silah aramam emredilmişti. Çok zeki ve tedbirli olan bu köylerde silah olsa bile aramakla bulunamayacağını biliyordum. İmam olan zaten köyün arandığına dair bana imzalı bir kâğıt verirse, arama yapamayacağımı söyledim. Bu zeki adam, "Sen de bana aradım diye bir kâğıt verirsen, ben de sana öyle bir imzalı kâğıt veririm." dedi.

Mezrayı Zor Buldum

Bir gün gene böyle bir tebliğ için yola çıkmam lazım gelmişti. Tabur mekkâresinde at yoktu. Bir katır verdiler. Onunla yola çıktım. Biraz sonra yolda ileri hattı teftişe giden tümen kumandanı ve arkasındaki heyetle karşılaştım. Usule göre vazifemi anlattım. Altımdaki katıra bakarak, "Size, mekkâreden bir at veremediler mi?" dedi. At bulunmadığını söyledim, "Ya demek öyle ha!" dedi ve heyetiyle beraber yürüdü gitti. Biraz sonra, katırdan inip dinlenmek istedim. Katır,

bana iki çifte sallayarak, tabur istikametine doğru koşmaya başladı. Bineksiz kalmıştım. Hayvanın sorumluluğu da bana ait idi. Çaresizlik içinde katırı kovalamaya koyuldum. Yaradılıştan zeki olan katır yolu hiç şaşırmadan tabur mekâresine kadar gitti. Sonra bana bir at vererek, tekrar yola çıkardılar. Bu sebeplerle, gideceğim yere gecikmiştim. Atı sürerek varlıklı bir köy olan Kozağacı'na vardım. Karşıma çıkan muhtar gibi bir adama gece nerede kalabileceğimi sordum. Beni kendi köylerinde alıkoymamak için olacaktı ki ilerideki bir sırtı göstererek Behirge Köyü'nde Ali Bey'in güzel odaları olduğunu orada kalabileceğimi söyledi. Onlar merdivenle çıkılan ve sedirli olan odalara alafranga odalar diyorlardı. Ali Bey'in odaları da öyle imiş. Adamın gösterdiği sırta doğru atı sürdüm; fakat akşam olmuş gün karar-mıştı.

Yamacın ortalarında, köylülerin mezra dedikleri bir binayı gördüm. Bu gibi mezzalar, ekilip biçilebilecek bir miktar arazi üzerinde kurulur ve aradaki bir sudan da faydalanılarak, basit bir çiftlik hayatı sürdürülürdü. Binarın önünde gördüğüm bir adama Behirge'ye oradan mı gidileceğini sordum ve Ali Bey'in odalarını tavsiye ettiklerini söyledim. Olur diyerek, yürüyeceğim istikameti gösterdi ve sırtı geçince köyü görebileceğimi anlattı. Karanlık gittikçe basmıştı. Sırta çıkınca aşağıda köy binalarını görür gibi oldum; fakat çok çalılık olan araziye aynı zamanda çok da dik ve yamaçlı olduğu için, gece vakti at üzerinden inmeme mümkün değildi. Attan inip atı yedeğime alarak, sırttan aşağı indim. Rastladığım küçük dereyi de geçerek, köyün içine girdim; fakat görünürde hiç kimse yoktu. Birkaç kapıyı vurdum. Türlü sesler çıkardım cevap yoktu. Belliydi ki köy halkı başka tarafa gitmişti. Asker firarilerinin de dağlarda gezdiği öyle bir zamanda belimdeki tabancadan başka savunma aracı da olmadan böyle bir yerde sabahı tutmak kolay bir şey değildi.

Geriye dönerek sırtı çıktım ve yine at yedeğimle olarak, biraz önce gördüğüm mezrayı aradım. Yanlış bir istikamet

tutturmuş olacağım ki mezrayı göremedim. Böyle bir durum cephede düşman karşısında bulunmaktan daha güçlü. Atla beraber oralarda sabahlamak lazım gelecekti. At belki otlardı; fakat karanlıkta ben onu nasıl idare edecektim ve uyumak lazım gelirse, ona nasıl katlanacak ve atı da kendime nasıl arkadaş yapacaktım. Derin bir ümitsizlik içinde, mezrayı başka istikametler üzerinden aramaya koyuldum ve karanlıkta epeyce dolaşıp uğraşarak nihayet bulabildim. İçerideki adama seslendim, çıktı, "Aman amca Behirge'de kimse yok, şu atı çekecek bir yeriniz varsa, ben de bir yere kıvrılır yatarım." dedim. Adam atı alıp kendi ahırlarına çekti. Beni de kaldığı odaya aldı. Köşede aksakallı bir ihtiyar da oturuyordu. Ocakta ateş yanmakta idi. Selam verip girince, ihtiyar kendiliğinden konuştu ve "Ben bizim oğlana söyledim. Behirge'de kimse yoktur, onu niye oraya gönderdin dedim. Ben de Kemah'a tuz almaya gitmiştim. Yorgunum, sen de yorgun olacaksın. Burada yatarız işte..." dedi. Bana sökülmüş bir kapı gibi bir tahtayı yatak ve bir ağaç kütüğünü de yastık olarak verdiler. Böylece yatıp sabahı bulduk. Ve sabahleyin gene Kozviran Köyü'ne gittim. O günden sonra, geri vazifelerine yalnız gitmemeye dikkat ettim. Bir defa yanıma Çanakkale'deki nişancılığı ile tanınmış Kara Ali onbaşıyı almıştım. Mavzer kurşunuyla bu onbaşının keklik avlayabildiğini hayretle gördüm.

Nevres Bey Ruslara Sığındı

Askerlik harekâtı icabı, bu köylülere bazen köylerini terk etmeleri emredilir. Götüremeyecekleri kilim gibi eşyaları tümen satın alırdı. Ruslardan, bize olduğu gibi, bizden de Ruslara sığınmalar oluyordu. Gıdasızlık ve bezginlik bu halere sebep olmakta idi; fakat iki hadise oldu ki bu hepimiz üzerinde derin etkiler yaptı. Bunlardan biri, bir makineli tüfek bölüğünün subay ve erleriyle ve tüfekleriyle düşman tarafına geçmesi haberi idi. Şaştık ve şaşırдық. Derin derin

düşündük. Başka bir haber de değerli bir kurmay olan Nevres Bey'in Ruslara sığınması idi.

Bu, hepimizi şaşırtmıştı. Pek değerli olan bu zatın Ruslara iltica sebebi ne olabilirdi. O zamanlar, Ruslarla ileri ve geri savaş ve hareketler sırasında, sahra telefon hatları, yerlere dökülerek idare edilirdi. Bir hareket sırasında, bir binbaşı telefonu eline alarak, kendi birliklerine emir vermek istemiş ve "Neresi?" demiş, cevap olarak Nevres Bey'in sesi, "Muazzam Rus ordusu" demişti. Binbaşı "Allah belanı versin!" diyerek, telefonu elinden atmıştı. Sonraları ileri hattaki piyade ve makineli tüfek subaylarına "gizlidir" kaydıyla gelen bir emirde, düşman cephesi gerisindeki casusluk teşkilatımızın tamamlandığı ve "dağ, ay" parolaları ile ileriden geleceklerin hemen tümen karargâhına gönderilmeleri bildirilmişti. Tahmin ettiğimize göre, Nevres Bey bir sığınma gibi hareket etmiş ve bu teşkilatı yapmıştı. Bolşeviklikten sonra işgal ettiğimiz Kelkit halkı da Rusların bizler gibi Türkçe konuşan bir kumandan yardımcısı olduğunu ve kendilerine çok iyilikler ettiğini söylüyorlardı. Bu, belki de Nevres Bey'di. Mütareke yıllarındaki gazetelerde, Nevres imzasıyla, çok dolgun ve kuvvetli yazılar çıktı. Herhalde, Nevres'in hareketi ciddi bir sığınma değildi. Aksine orduya büyük hizmetler edinmişti. Rus telsiz şifresini de belki o tedarik edip göndermiş olabilirdi.

"Sizde açlık, sıkıntı var; biz de ise güzel konserveler ve yiyecekler!"

Bu sığınmalar bahsinde dikkate değer bir noktayı da zikretmek lazım geliyor. Bizim sol tarafımızdaki alayın nazik bir noktası olan Zarapot Deresi'nden düşman tarafına on bir Rum köy halkının eşya ve arabalarıyla birlikte Rus tarafına geçtiği söylenmişti. Cephenin her noktası siperler ve çifte nöbetçilerle zincir halinde birbirine kilitli olduğu halde, böyle bir geçiş mümkün olamazdı. Bunun için, o nokta-

yı açık bıraktığı söylenen Tahsin Efendi adında bir subayın sorumluluğuna gidilmiş ise de bunun gerçek tarafı bu Rum köylerinin kaçışına hükümetçe bilerek göz yumulmuş olacağıdır.

[Cephe hayatında karşılıklı ilticalar daima olagelmıştır; fakat bu yalnız erlerde olmaktaydı, açlık ve bezginlik bunu askere maalesef yaptıyordu. Burada garip bir şeyden de bahsedeceğim. Yiyecek için askerlerimiz bazen toprağı karıştırırlar ve bitki kökleri bulup onları yerlerdi; fakat bir çeşit kök vardı ki askeri yirmi dört saat için deli ederdi. Asker saçma söylemeye başlar, hareketleri bozuk düzen olur; çavuşlar onu bölük kumandanlarına bildirirler ve o neferin başına bir süngülü nöbetçi dikilerek yirmi dört saat için hapis hayatı geçirtilirdi. Bizden Ruslara olan ilticalarda bu hal anlatılmış olacak ki bazı akşamlar siperlerin ilerisinden bir yaylım ateş alınır; ateşin arkası gelmez, sabahleyin baktığımızda bir değnek üzerine asılmış bir kâğıt görülür ve bunda şu sözler okunurdu, “Ey Türk askeri! Sizde açlık var, sıkıntı var; biz de ise güzel konserveler ve yiyecekler var; geliniz, bizde rahat ediniz.”]

Alman ordusunda ve karargâhlarında ve genel olarak Almanya’da incelemeler yapmak üzere alay kumandanlarından Cemil Cahit Bey (sonradan Milli Savunma Bakanı dahi olan Cemil Cahit Toydemir) Almanya’ya gönderilmişti. Dönüşünde, gerideki bir alay karargâhında subaylara gördükleri hakkında konferans vereceğı ve her bölükten bir subayın belli günde oraya gönderilmesi bildirilmişti. Bölük kumandanım Bahri Efendi gitmek istemeyerek, atını bana verdi ve gitmemi söyledi. Gidecek olan diğer subaylarla birlikte gittik ve istifadeli olan konferansı dinledik. Bu konferansı, alay kumandanının emriyle Yüzbaşı Abdülkadir Bey not ederek, kendi alayımızda aynen tekrar etmişti.

Yerli halktan bazı garip rivayetler dinliyorduk. Bunlardan civarımızdaki bir köyde yaşamış ve yakında ölmüş olan Tellibaba adındaki bir şeyhin, düşman ile harekâtı sırasında, "Allah o kâfirin yüzünü bize göstermez!" demiş imiş. Gerçekten de Rus ordusu o köye kadar gelememiştir. Şimdi taburumuzun ve belki de alay ve tümenin en renkli kişisi olan makineli tüfek kumandanı Mehmet Efendi'den bahsetmek istiyorum. Bu zat, Akkâlıdır. Kendisi, Arap olmadığını ve oraya yerleşmiş bir Türk ailesinden bulunduğunu iddia etmektedir. Nasıl ki kardeşi Işıldak, İstanbul Türk Ocağı'nın sayılı kişilerinden idi.

Mehmet Efendi'nin kişiliğinde türlü olağanüstü nitelikler vardı. Ressamdı, sesi pek güzeldi ve güzel ezan okurdu. El yazısı gayet güzeldi. Çok şakacı idi. Onun bulunduğu topluluk sürekli olarak güler ve eğlenirdi. Bir kere kolundan şarapnel misketi ile yaralanmış, kemikte kalan bu misket çıkarılamamıştı. Dikkate değer bir hizmeti şöyleydi: Düşman karşısındaki bir gerileme hareketi sırasında makineli tüfeklerini indirip havaya çevirdiği namlularıyla ateş etmeye başlamış ve bu takırtıyı gören asker yeni bir savunma hattı kurulduğunu sanarak, düşmana dönüp savunmaya geçmiş ve o mühim noktada gerileme durmuştu. Kendisi, bilgilerini ve hatıralarını yazmak için zamana ihtiyacı olduğunu söylerdi ve baba ve dedesinin bazı dikkate değer hal ve hareketlerinden bahsederdi. Son zamanlarında, bölük kumandanımızın yanına çok gelir ve pek şen bir âlem içinde yemek yenilirdi. Bir kusuru varsa, o da kendisinden nispetsiz derecede genç olan subaylarla arkadaşlık edip onların gençlik hareketlerine katılmak ve hatta onlarla içki ve eğlence hayatı kurmaktı. Bu hareketlerinden birisi olarak, Nezir Efendi isminde pek genç ve pek yakışıklı bir yedek subayla ve hele kendilerine arkadaşlık eden, diğer bir yüzbaşıyla birlikte eğlenmeleri olmuştu. Bu olay, tümen ve kolorduya aksetmiş, hareketleri

uygunsuz görülmüş, cezalandırılmaları için askeri mahkemeye verilmişlerdi. Bunlardan, Nezir Efendi'nin alayı değiştirilmiş, Mehmet Efendi'yle diğer yüzbaşının askerlikten çıkarılmasına karar verilmişti. Sonradan, o yüzbaşının Konya'da lise öğretmeni olduğunu ve Mehmet Efendi'nin de bir vilayette mühendislik yaptığını öğrenmiştik.

Askeri mahkemedeki ilk sorgusu sırasında verdiği yazılı cevapları bize hikâye etmişti. Bunlar, Mehmet Efendi'nin üstün zekâsına alametti. Kendisine bir hatıra ve aynı zamanda bir şakalaşma olarak, şu manzumeyi yazmış ve okumuştum. Bundan pek hoşlanmış ve manzumeyi almıştı. Manzume şöyle idi:

*Mecliste şenlik icad edersin
Kalb-i harabî âbâd edersin (iyileştirirsin)
Hep şaklabanlıktır kıyl ü kâlin (dedikodun)
Yârânı her dem dilşad (mutlu) edersin
Derler ki kıyl ü kâle (dedikoduya) sebepsin
İşretle ayşî mutad edersin (içkili eğlenceyi alışkanlık haline getirirsin)
Lakin o ateşhaslet (ateş gibi) kalemle
Divan-ı Harbi berbad edersin
Bazen de ressam olmak istersin
Kilk-i edibi behzad (meşhur Acem ressamı) edersin
Allahü ekber dersen ezanda
Savt-ı Bilâli (ilk ezanı okuyan Bilal'i) inşaad edersin (seslendirirsin)
Pek kahramansın, her kim sorarsa
Misketli bir kol işhad edersin (şahit gösterirsin)
Kendin gibi lâklâkçı tüfengin
Feryatın arşa ıś-ad edersin (gökyüzüne gönderirsin)
Çok marifetler var sende lâkin
Yalnız şebabı irşaad edersin (gençliği uyandırırın)
Ey (mim tüfenk kaf) Mehmet Efendi
Sen sade yâd-ı ecdad edersin (atalarını anarsın)*

*Telif-i âsâr etmek (kitap yazmak) gerektir
Hem yadigâr-ı ahfad edersin (gelecek nesillerine hediye eder-
sin)*

*Bir gün gelir manzumem okurken
Vasfî'yi hasretle yâd edersin.*

Mehmet Efendi, Divan-ı Harp denilen, askeri mahkemece askerlikten tard kararı alınca, cephedeki arkadaşlarına yazdığı mektupta, "Beni ancak Vasfi anlamıştır." demişti.

VI. BÖLÜM

Rus Askerlerinin Yerini Ermeniler Alıyor

Rusya'da Bolşeviklik Başlıyor

Bir gün bana kadar koşup gelen gözlemci asker, Rus cephesi gerisinde bazı toplantılar olduğunu ve birisinin yüksek bir yere çıkıp bir şeyler söylediğini, onu dinleyenlerin yüksek sesler çıkardıklarını anlattı. Siperlere koşup baktım. Gözlemcilerin söylediği doğru idi. Ayrıca, cepheden geriye doğru gidişler ve geriden de telaşlı gelip gitmeler oluyordu. Düşman, artık bizim cephede görünenlere ateş etmiyordu. Bu hal, düşman cephesi gerisinde ve cepheye kadar ulaşan ve bulaşan bir ihtilal ve çözülme alameti idi. Gerçekten de Rusya'da, böyle bir hareketin başladığı öğrenilmiş oldu. Bu 1917 İhtilali idi. Rusya'da Bolşeviklik başlamıştı.

Rusların ateşi kesmesi karşısında bizim de görünenlere ateş etmememiz emredildi. Bu fiili bir mütareke idi.

Ordumuz kumandanlığınca Ruslarda görülen bu halin neden ibaret olduğu anlaşılmak ve bizce de ona göre hareket edilmek üzere bir temasa geçilmek ciheti düşünülmüş. Bölük kumandanlığımızdan olup Fransızca konuşabilen Yüzbaşı Derviş Bey'le, diğer bir taburdaki yedek subaylardan İngilizce konuşabilen Robert Kolej mezunu Necati Efendi'nin konuşmacı olarak, cephe ilerisine gitmeleri emre-

dilmişti. Hepimiz dürbünlerimizle siperlere çıktık. Rusçaya yakın olan Boşnakçayı konuşabilen bir çavuşun eline, uzun bir sırığa takılmış beyaz bayrak verilerek o önde subaylar arkasında olarak siperlere atladılar. Nokta-i istinat tepesinde, düşmanın daima baskına geldiği istikamette ilerlemeye başladılar. Rus cephesi, ne kadar hassas ve haber alma teşkilatı ne kadar kuvvetli imiş ki bütün Rus siperleri askerle doldu.

Düşman cephesinden de bizim mükalemecilere karşı birkaç kişi çıkıp ilerledi. Ayaküstü uzunca konuştular; fakat beklenmedik bir hal oldu. Bizim subayları alarak kendi siperlerine götürdüler. Bu, belki bir ikram içindir, dedik ve bekledik. Saatler geçti ve akşam oldu. Arkadaşlar dönmediler. Hepimize bir merak olmuştu. Gece basınca âdet ve usule göre çifte nöbetçi tertibatı yapıldı ve onlara parola olarak, Derviş ismi bildirildi. Gece vakti dönerse, Derviş Bey kendi adını söyleyerek birliğimize katılabilecekti; fakat hayır. Sabaha kadar dönen olmadığı gibi, düşman cephesinden altı kişilik bir atlı kafilesinin geriye doğru gittiği görüldü. Bu hal, arkadaşlarımızın esir edildiğini gösteriyordu. Çok sonradan öğrendiğimize göre, karşımızdaki Rus alayı daha çok Ermeni er ve subaylardan oluşmakta imiş. Onların, Rus İhtilali karşısında durumları başka imiş. Kendileri Türklere karşı düşmanlığı devam ettirecekler ve hatta bir Ermeni ordusu kuracaklarmış. Gerçekten de Ruslar çekildikten sonra, karşımızda Ermenilerin bize karşı direnme hareketleriyle karşılaşarak, yer yer çarpışma suretiyle ilerlemek mümkün olabilmiş ve bazı yerlerde ciddi savaşımlara girişilmişti. Ermeniler, karşımızda tam bir zincir halinde, birbirine ekli cephe kuramamışlarsa da nereden çıkacakları belli olmayan saldırganlıklarıyla bizi şaşırttıkları ve savaşa zorladıkları çok olmuştu.

Sol tarafımızdaki alaydan da konuşmacı olarak, önceden hastane arkadaşlığımızı anlattığım Gâvur İzzet Bey gönderilmiş ve o hiçbir zaman arızaya uğramadan, Rus konuşma-

cıları, esprili ve tatlı sohbetler ederek geri dönmüştü. Bu hadiseden sonra, gene uyanık cephe hayatını bir süre devam ettirdik. Cephenin düşmana karşı ve yakın olduğu bir gece, 2150 rakımlı tepede iken top ateşi başladı. Düşman taarruza geçecek olsa, böyle bir ateş şafak vaktinde başlar ve biraz sonra piyade hareketiyle inkişaf ederdi. Bu öyle değildi. Güneş battıktan bir saat sonra başlamış bir top ateşiydi. Bulunduğumuz o tepe pek taşlık olduğu için, siperler; kazılamayarak, ön ve arkası birer duvar halinde ve duvarların önü de çimli topraklarla doldurulmuş şekilde vücuda getirilmişti. Düşmanın attığı top mermileri, şarapnel olduğundan havada patlıyor ve misketleri etrafa saçılıyordu. Saatler süren bu bombardımandan, pek mükemmel olan o duvar halindeki siperler bizi koruyabildi. Yalnız, bir mazgal deliğinden nasılsa girebilen bir şarapnel tapası bir erimizin ayağını alıp götürmüştü. Atılan mermileri saydık, tam beş yüz tane idi. Gene sonradan anladığımıza göre, geriye çekilmekte olan düşman, bu mermileri geriye taşıyamayacağı için yakmak gereğini düşünmüş ve böylece sarf etmişti ve yine sanıyoruz ki bunlar Ermenilerdi. Çok geçmeden, bizi başka birliklerle değiştirerek cepheden geriye aldılar. 25 km gerideki Peğnik Köyü civarına gelmiştik. Köy ahalinden boşaltılmış, binalar askere tahsis edilmişti.

Şerefimle Ölmek İçin Asker Oldum!

Geride çok başka bir hayat başladı. Toplu tabldot sofralarında yemekler yeniliyor, sohbetler ediliyordu. Ancak, cephedeki tatlı arkadaşlık geride aynı şekilde devam edemedi. Yıllarca, şehir yaşantısından da uzakta kalan muvazzaf ve yedek subaylar birbirini hoşgörü ile anlamakta gecikiyorlar ve birbirlerini gücendirebilecek manalı konuşmalar yapmakta sakınca görmüyor gibiydiler. Bu arada, bir gün yedek subayların canını sıkın bir konuşma oldu. Türü cephelerde ve bilhassa Çanakkale’de telefata veren yedek subayların as-

linda iyi asker olmayıp kendilerini araziye uyduramayıp ve sakınmayı bilemedikleri için zayiata uğradıkları ve bunun beğenilecek ve iftihar edilecek tarafı olmadığını bir muvaz-zaf subaylar topluluğundan işitmiştik. Bunlara fiili bir yanıt vermek lazımdı. Bu işin bayraktarlığını ben üzerime alarak şöyle bir dilekçe verdim.

Kumandanlık yüksek huzuruna,
Ben şerefimle ölmek için asker olmuştum. Bu cephede, öyle bir şeref kalmadı. Şerefli ölümün mebzul olduğu bir cepheye süratle sevkimi rica ve istida ederim.

Bunu bölük kumandanına verdim. O zaman, birlik kumandanlarına verilen bir emirde, her türlü dilekçenin altına bölük kumandanlarının fikir beyan etmek suretiyle, yukarıya sevk etmeleri lüzumu bildirilmişti. Dilekçeyi alan bölük kumandanı, tereddüt içinde kaldı. "Bu arkadaşı ölebileceği bir yere gönderiniz mi, diyeyim; başka ne söyleyebilirim ki!" dedikten sonra, askerlik mertebesi silsilesine riayetle arz ve takdim, diyebildi ve dilekçe yukarıya gidebildi. Dilekçeme şöyle bir cevap verilerek, tümence geri gönderilmişti: "Her vazifenin ifasında bir şeref vardır. Bu cephede, öyle bir şeref kalmadığı iddia edilemez. Arzunun yerine getirilemeyeceğinin dilekçeciye anlatılması..." Bu dilekçe ve cevabı dik-katle sakladım. Ne yazık ki her bir hatıra belgemiz gibi o da Bandırma yangınında yanmıştır.

[Bandırma Yangını'nda, okul diplomalarım kurtulacağına keşke bu dilekçe kurtulabilseydi!]

خونقرو
۱۱۱۴ - ۶۰۰۵

در سعادت

دار الفؤاد عثمانی

مازونیٹ پیکر ہاؤس سی

[illegible]

مدیریت

معارف عمومی ناظری

Derviş İsimli At

Askeri boş bırakmamak askerliğin usullerinden olduğu için, talimler tatbikatlar yapılıyor ve akşamüstü mızıka ile bir geçit de icra ediliyordu.

Bir sanatkâr yapı ustası, o köye şehir çarşı hamamları gibi cehennemlikli, yani altındaki boşluklardan basılan taşlara sıcaklık gelen bir hamam inşa etti. Üç kurnalı olan bu hamamda asker ve subaylar bir şehir temizliği görmüş oldular. Cephede iken, bu iş pek ilkel şekilde yapılabiliyordu. Bizler çekildikten sonra, o hamam o köye bir hayrat ve hediye gibi kalmıştı. Geri hayatında, subayları da boş bırakmamak için konferanslar yaptırıldı. Her subay mütehasıs olduğu kısımlarda, geniş bilgiler verecekti. Bunun için, konferansın verileceği köye, bulunduğumuz köylerden yürüyerek gidişler yapılıyor ve bu durum hareketsizliğimizin sakıncasını gideriyordu. Bazı bölüm kumandanları atlarıyla da bu yürüyüşe katılmakta idiler. Bunlardan bir makineli tüfek bölük kumandanı, bir yardım ve ikram olmak üzere, yolda bana kendi atını teklif etti. Bu çok fazla konuşan ve zapt edilmesi güç olan, Derviş isimli bir at idi. Buna binmenin bir cesaret olacağını söylemişlerdi. Ben, Cemil Cahit konferansına gidiş ve gelişlerde uzun bir at yolculuğu ve İngiliz süratlisi idmanını yapmıştım. O cesaretle ata bindim.

Sahibinin altında pek uslu duran at, zapt etme usulünü bilmediğinden midir nedir, birden dörtunal yürüyüşe geçti. Tehlikeli denilebilecek bir çabuklukla gidiyordu. Hızını kesmek için başını bir bayıra çevirdim. Orada da ne göreyim: İki telefon direği eğrilmiş! Telefon teli yerinden bir buçuk metre kadar yükseklikte kalmış ve at ona doğru gitmekte idi... Telefon kablosu beni attan muhakkak surette düşürecek veya kimbilir neler olacaktı! Bu tehlikeyi, yarım saniye içinde anlayarak, elimi atın başından ileri uzattım ve eğrilmiş olan telefon telini başımın üzerinden aşırıabildim. Atın dizginini çeşitli usullerle durdurmaya çalıştımsa da olama-

di. Konferans yeri olan, Şiran Kasabası'ndan da uzaklaşıyor-duk. Bu, konferans dinleme vazifesinden kaçmak gibi bir şey olacaktı. Atın başını, Şiran tarafına çevirebildim. Aynı hızla gidiyorduk. Karşıdan Şiran'ın cami duvarını fark et-tim. Oraya çarpılabileceğimden endişe duymaya başlamış-tım; ama akıllı hayvan oraya gelince usluca durdu ve ben onun boynunu ve yelesini okşayarak inebildim.

Arkadaşlar da yetişmişlerdi. Atın bu cevherli hareketine herkes hayran olmuştu. Konferanstan dönüşte atın sahibi, ona binmesi için önceden bahsini ettiğim ve hareketleri-ni esrarlı gördüğüm Sezai'ye teklif etti. Sezai, ata binerek, dizgini atın yelesine yakın şekilde kısa tutmakla beraber ata da iki tekme vurunca, at iki adım sonra kapaklandı ve Sezai'nin dizgine hâkim olmasıyla doğruldu. Sezai, bunun tırnak kaptığını ve bunun yaşlılık alameti olduğunu söyle-di. Sahibi, gerçekten atın on beş yaşında olup tabii ömrünü tamamladığını izah etti. Bu hareket ve at üzerindeki teşhis binicilikte Sezai'ye verilebilecek bir not sayılabilirdi; fakat iş bununla kalmadı. Sezai, iki tarafı ağaçlı bir köy yoluna doğ-ru atı dörtnal yürüyüşe geçirdi. Bir yüzbaşı, "Sezai, şimdi belanı buldun!" diyerek bu yürüyüşteki tehlikeyi anlatmıştı; fakat bu koşu sırasında atın, birden durduğunu ve Sezai'nin de üzerinden yere atladığını gördük. Bu nasıl olabilmmişti! Yanına gittiğimiz zaman, Sezai, "Bu tam bir süvari hayva-nı" dedi. Şimdi bakınız diyerek, atın yanında, ritmik şekilde koşar adım hareketine başlayınca at da onun yanında aynı şekilde tırıs yapmaya başladı ve sonra Sezai ata binip yü-rütürken, sağ ayağını üzengiden çıkarınca atın durduğunu gördük. Bütün bunlar, atın gördüğü talimli bir geçmişin alameti idi. Bunları, sahibi de bilmiyordu; fakat, atın bu cev-herini keşfetme usulünü ve o türlü biniciliği Sezai nereden biliyordu? İşte, bu arkadaşın esrarlı bir tarafı daha!

Bir gün, bölük kumandanı yanıma gelerek, biraz önce alay kumandanının telefonla kendisinden beni sorduğunu, firarları önlemek için geri inzibat bölük kumandanlığına

tavsiye edilip edilemeyeceğimi sorduğunu söyledi ve olumlu cevap verdiğini anlattı. O alay kumandanı, Manisa'nın maruf ailesi olan, Karaosmanoğulları'ndan Albay Osman Bey idi. Kroki yapmaktan beni imtihan edip teğmenliğe yükselmemi sağlamış olan bu zat ile ne garip tecellidir ki 1931-1935 yılları arası, meclis arkadaşlığı yapmış ve geçen günleri anmış idik.

Bölüğü Teslim Aldım

Bir kaç gün sonra, geri inzibat bölüğüne tayin emrim geldi. Bulunduğumuz yerden 20 km kadar geride bölük karargâhı olan, Miyaden Köyü'ne giderek bölüğü teslim aldım. O köyde bir de ambar memuru, eski emeklilerden babacan bir zat olan Ahmet Efendi vardı. Benim de bir merkez karakolum bulunuyordu. Köyde halk yoktu. Ahmet Efendi'yle, birbirine bitişik birer evdeydik. Vazife hakkında gene civardaki, Dumanocağı Köyü'nde bulunan tümen kumandanı Yarbay Hakkı Murat Bey ile Kurmaybaşkanı Rüştü Bey'den talimatlar almıştım. Bu tümen kumandanı sonradan Milli Savunma Bakanlığı Harita Dairesi Müdürü olan Hakkı Murat Paşa'dır.

Karakollarımı gezerek durumlarını yokladım. Bu karakollara meslekî jandarma olup da askere alınmış olan erler getirilmişti. Hepsi tecrübeli; fakat menfaatlerine düşkün gençlerdi. Çiğden aldıkları erzakı köy kadınlarına verip yemek yaptırırlar, onlarla içli-dışlı olurlar, vazifede kullanılacak kurşunlarla, tavşan vs. avlarlar ve bu kurşun sarfiyatını vazifede kullanılmış gibi kabul ettirmeye çalışırlardı. Bunların idaresi bana biraz baş döndürücü gibi gelmişti. Köylerin ahalisi pek de serbestçe çiftçilik yapamadıklarından, açlık çeker gibiydiler. Bana kadar gelip yardım isteyenler bile oluyordu.

Damat Subay

Bir iş için tümen karargâhına gittiğim zaman, idare reisi olan bir binbaşının atımın üzengisini tutarak benim inmememe yardım etmesi de bana pek garip gelmişti. Sonradan anlıyordum ki karargâh subaylarının da etraf köylerle türlü ilişkileri vardı ve benim bunlara müdahale etmemem için, benimle hoş geçinmek istiyorlardı. Bir gün takım kumandanım olan çavuşla, Ara Köyü'ndeki karakolu teftiş etmek ve oradaki Mehmet Ağa'nın evinde misafir olmak için gitmiştik. Güzel köy yemekleri ikram edildiği sırada, köylerinde Ali Bey isminde bir subayın da damat olarak bulunduğundan bahsettiler. Seferi bir zamanda bir subayın böyle bir köyden evlenmiş bulunması nasıl olabilirdi, diye düşünürken, içeriye başçavuştan biraz üstün rütbeli olarak takımbaşı olan taburumuz başçavuşlarından Ali'nin, parlak düğmeli subay kaputu ve sırmalı kalpakla içeriye girdiğini gördüm. Köylüye karşı, işi bozuntuya vermemek lazımdı. Hemen ayağa kalkarak, "Buyurun Ali Bey" dedim ve kendisiyle arkadaş sohbeti yapmaya çalıştım.

Tümen Karargâhı Kumandan Vekili Oldum

Birkaç gün sonra, tümen karargâhının arkasındaki bir köyde karargâh subaylarından bazılarıyla sohbet toplantısı olacağı söylenerek, Ahmet Efendi'yle birlikte davet edilmiştik. Bu sohbetin içkili bir eğlenti olduğunu hayretle gördük. Bir Çingene er, nereden ele geçirdiyse kırık bir udu çalışıyor, içkili arkadaşlar oynayıp horon tepiyorlardı. Ahmet Efendi ile ben ve bir de karargâh sivil muharebe memuru, içkinin dışında kalmıştık. Gece yarısı, yerlerimize döndük. Ertesi akşam, kurmay başkanı telefonla beni karargâha çağırdı, "Sizin bölük karargâhınızı tümen karargâhınıza nakledeceğiz; aynı zamanda tümen karargâh kumandan vekilliği yapacaksınız. Karargâh kumandanı ve diğer bir kısım subay içkili eğlence yaptıkları için hapsedilmişlerdir!" dedi. Hemen,

tümen karargâhına gelip vazifeyi devraldım. Karargâh kumandanlığının bence olağanüstü bir görevi de vardı ki o da karargâh subaylarının zarfları kapamadan verdikleri mektuplarını, tümen kumandanı adına okumak ve sakıncalı görülen yerlerini değiştirmek idi. Bu mektuplarda, acıklı aile özelliklerinin yürek parçalayıcı hallerini de gördüğümü söyleyebilirim. Hikmet adında genç bir emir subayı, nişanlısına artık kendisinden ümidi kesmesini ve başkasıyla evlenmekte serbest olduğunu bildiriyordu.

Karargâh iâşe subayı da hapsedilmiş olduğu için, birliklerinden birinden Muhittin Efendi isminde bir subay, karargâh iâşe subay vekilliğine atanmış ve o da benim odama verilmişti. Bu arkadaşın, bir kimyager gibi yaptığı uğraşları bana anlatması dikkatimi çekmişti. Bazı ağaç kozalakları ve bitki suları ile bir şeyler yapıyor ve olumlu sonuçlar aldığını anlatıyordu. Etraftan sivil asker kaçağı denilebilecek yaştaki bazı satıcıların da karargâha gelip gittiklerini gördüm. Bunları yakalamak dahi benim görevim olduğu halde satışmamak lazım geldiğini; çünkü bazı ihtiyaçların bunlarla sağlanmakta olduğunu görmüştüm.

Niyazi Bey'in Vurulması Üzerine

Karargâh kumandanlığı, benim mizacıma uymadığı gibi, geri inzibat bölük kumandanlığı da pek hoşuma gitmemişti. Tümen özlük işleri mülhakına rica ederek inzibat bölüğüne geri gönderildim. O günlerde, ilerideki bölük arkadaşlarımdan esrarlı halleriyle dikkatimi çeken Sezai, tabur yaverinin atını alarak beni ziyarete gelmişti. Ambarcı Ahmet Efendiye de haber gönderip yemeği birlikte yememizi önerdim. Yemekten sonra, umumi gidişten bahisler açıp konuşurken, hürriyet kahramanı Niyazi Bey'in, Arnavutluk'un Avlonya İskelesi'nde vurulduğunu ve çok yazık olduğunu söylemiştim. Ahmet Efendi, bunun İttihatçılar tarafından vurulduğunu söyledi. Ben, saraya karşı ayaklanarak dağa çıkan ve

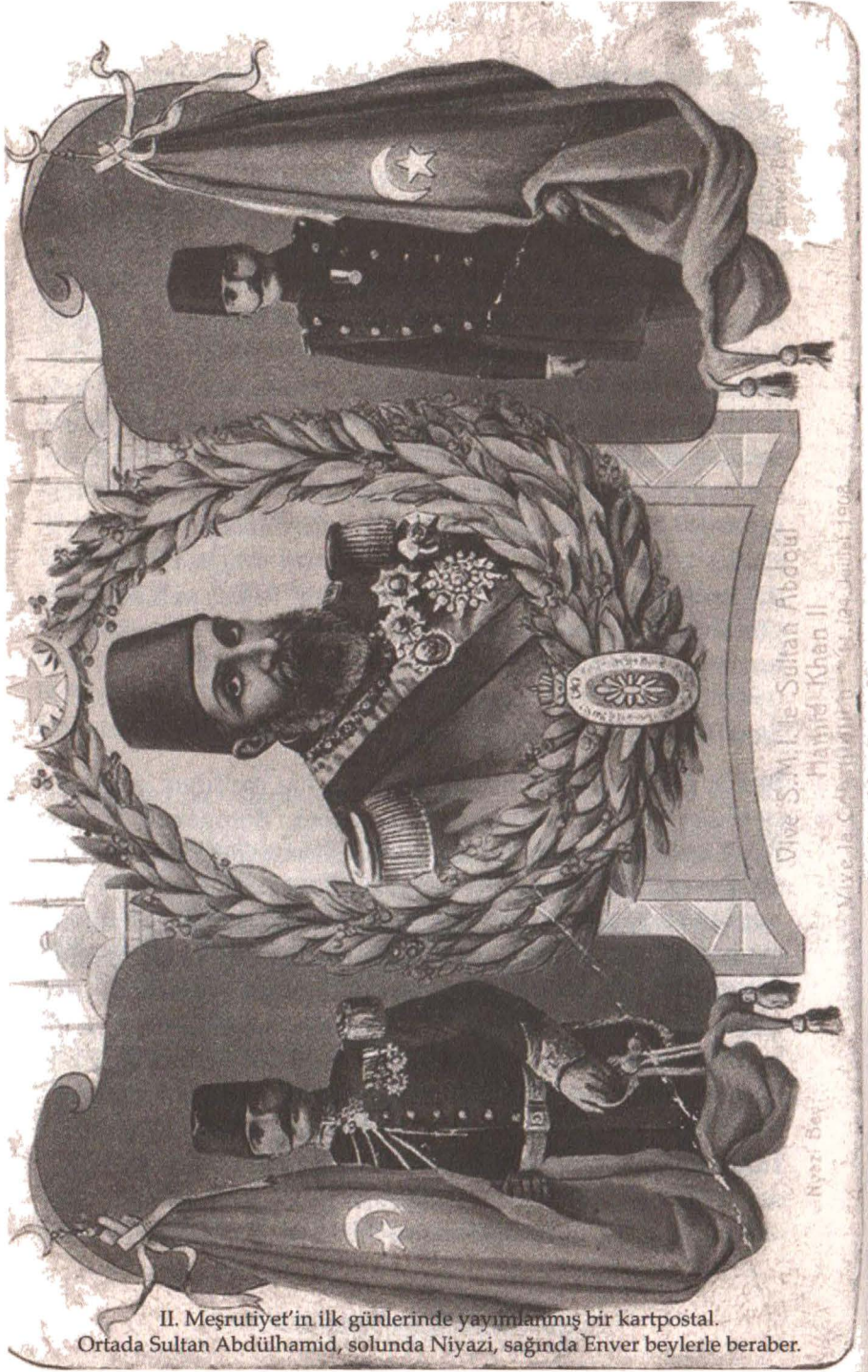
meşrutiyetin ilanına sebep olan bu zatın aslında İttihatçılara hizmet ettiği meydanda iken, onlar tarafından vurulmasını düşünmenin yanlış olacağını söyledim.

Ahmet Efendi, bir de yemin ederek, iddiasının doğruluğunda ısrar etti. O sırada, dışarıdaki bir olay için beni çağırmışlardı. Çıktım ve o işi hallettikten sonra, odaya döndüğüm zaman, Ahmet Efendi'nin bozuk bir çehre ile homurdanır gibi kapıdan çıktığını gördüm. İçeriye girince, Sezai'yi hiddetli bir halde gezinir gördüğüm için, ne olduğunu sordum. Bir şey olmadığını söyledi; ama muhakkak ki bir şey vardı. O akşam, Sezai benim odada kaldı. Ertesi sabah giderken, Ahmet Efendi de benim gibi evinin merdivenlerinden inerek bize veda eden Sezai'yi benimle birlikte uğurladı; ama Ahmet Efendi, Sezai'nin ellerini sıkarken bir mareşali uğurlarcasına eğilmişti. Bunun sebebi ne olabilirdi? Sezai, sahibinin de güçlkle bindiği yağız, deli ata; atın gözlerini kapatarak kolayca binmiş ve usta bir binici olarak hemen dörtnala kalkıp köşeyi dönmüştü.

Sezai ile İlgili Bir Olay Daha

Birkaç gün sonra, genelkurmay subayına yaptığım rica üzerine, beni kendi bölüğüme iade ettiler. Bölüğümü, Şahap Bey isimli doğu illeri halkından ve aslında jandarma mesleğinden olan muvazzaf bir subaya teslim etmiştim.

Beni ziyarete geldiği zaman, Sezai'ye, karargâh iâşe subay vekili Muhittin'in bilgi ve bulgularından da bahsetmiştim. Bölüğe geldiğimden birkaç gün sonra, bölük kumandanına gelen bir telefon emrinde "Piyade Talimnamesi'ndeki tadilatı not etmek üzere" Zabit Namzedi Sezai Efendi'nin, bir talimname ile tümen karargâhına gönderilmesi isteniyordu. Bu, çok gayri tabii ve pek münasebetsiz görünen bir emirdi. Talimnamede tadilat varsa bildirilebilirdi. Onun için, ilerdeki bir subayın tümen karargâhına kadar gitmesine ihtiyaç olamazdı. Olsa bile, isim tayini suretiyle bir subayın buna

II. Meşrutiyet'in ilk günlerinde yayımlanmış bir kartpostal.
Ortada Sultan Abdülhamid, solunda Niyazi, sağında Enver beylerle beraber.

yukarıdan memur edilmesi çok garip bir hal idi. Bölüğümüz kumandanı da buna kızmakla beraber, emre itaat zorunlu olduğundan, Sezai'yi çağırarak bir talimname ile tümen karargâhına gitmesini söyledi ve mesafe uzak olduğu için gece orada kalabileceğini ilave etti.

Sezai gitti, dönüşünde karargâha ait intibalarını bana anlatırken, arada, "Muhittin sıfırdır" dedi. Ben de "Sen beğenmemişsin, bana çok mükemmel bir insan olarak görünmüştü..." dedim; fakat bir hafta sonra, Harbiye Nezareti'nden gelen bir emirle, Muhittin'in özel görevlerde çalıştırılmak üzere İstanbul'a gönderilmesi bildirilmiş olduğunu işitmiştik. Bunda Sezai'nin rolü aşikâr idi; ama Sezai kim idi ve onda bunu sağlayacak nasıl bir kuvvet vardı. İşte, Sezai'ye ait esrar perdesine kaydolunacak bir mesele daha.

Kelkit'e Kaymakam Vekili Oluşum

İleri hareket emri geldi. Ruslarla karşılıklı olarak kararlaştırılmasına göre, Rus Ordusu'nu yirmi gün aralıkla takip ederek bıraktığı yerleri işgal edecektik. İlk harekette, Rusların kordolu karargâhı olarak kullandığı Kelkit Kasabası'na vardık. Ertesi gün de oradan hareket edilecekti. Tabura gelen bir emirde, sivil idare kanunlarını bilen bir subayın Kelkit'te kaymakam vekili olarak bırakılması bildirilmişti. Tabur, beni bıraktı. İdareciye benzemek için, başa bir kalpak ve belime bir meç uydurarak kaymakamlık makamını işgal ettim. Verilen emirde, aynı zamanda Rusların bıraktığı eşyalar için ganimet ambarları tesis etmem lüzumu bildirilmişti. Ruslar, büyük bir mağazayı zaten levazım ambarı haline getirmişlerdi. Dağınık olarak bulunanları da toparlayıp oraya yerleştirecektik. Rusların, eşya istifindeki ustalıklarına hayran oldum diyebilirim. Aynı cinsten eşyayı yerden tavana kadar yıkılmayacak bir ustalıkla yerleştirmelerinde büyük bir ustalık görülüyordu.

Bunlar için raporlar da vermekte idim; fakat levazımcılığım olmadı ve yaşımın gençliği sebebiyle, bazı eşyanın niteliğini bilemediğimi, sonradan gelen bir levazım müdürü bana anlatmıştı. Örneğin, benim küçük demir boru dediğim şeyin, içerisinde tekerlek ekseninin döneceği poyra olduğunu ve benim kalın kısa çubuklar dediğim şeylerin, tekerlek çubukları olduğunu ve bunun gibi bilmediğim diğer şeyleri hep sonradan öğrendim; fakat bu levazım subayının da bir yanlışlığı meydana çıktı. Şöyle ki altı köşeli madeni yapıklarla kaplı bir yüksek sandığın içinden altı köşeli siyah bir şeyler yere dökülmüştü. Levazımcı binbaşı bunların sıkıştırılıp kalıplaşmış kömür tozları olduğunu söyledi. Ben, bunlardan birini alıp kalmakta olduğum evde, emir erime verdim ve sobaya atıp yakabileceğini söyledim. Meğer bunlar, tahrip kalıbı imişler. Benim zavallı er, onu sobaya attığı zaman müthiş bir patlamayla oda alev içinde kalmış ve askerim kendini dışarı atarak zor kurtarmıştı.

Kelkit'te benim iase durumum da zorlaşmıştı. Hiçbir taburun malı değildim ve oradan durmadan birlikler geçiyordu. Nihayet, kolordu kumandanı Yakup Şevki Paşa gelerek karargâhını bir süre için orada kurdu. Ambarları gezdi ve halkın ambardaki malzemelerden almış olabileceğini düşünerek, evlerde arama yaptırdı. Ben de kendisine her gün raporlar vermekteydim.

[Yakup Şevki Paşa, kendisi için küçük ağırlıkta bir yemek masası hazırlanırken onu istemeyerek köylü işi bağdaş kurmuş ve yemeği sedir üzerinde yemek suretiyle bir halk adamı olduğunu göstermişti. Daha sonraları Ordu Kumandanı Vehip Paşa da gelmiş, askerin yalnız dini bilgilerini yoklamış; askeri bu hususta zayıf görünce de tabur imamının riyazat hapsiyle, yani sadece ekmek ve su verilmek kaydıyla hapsedilmesini emretmişti. Tabur imamı küçük ağırlıkta bulunurdu. Askerin maneviyatıyla meşgul olması, siperlerin çok uzun ve aralıklı bulunmasından dolayı imkânsız

gibi idi. Bütün bunlar bize ameli hayat ile nazari bilginin kolay bağdaşamayacağını göstermiş bulunuyordu.]

“Sait kimdir?”

Bir gün kendisine geri inzibat bölüğünü teslim etmiş olduğum Şahap Bey, Kelkit Jandarma Kumandanlığına tayin edilmiş olarak oraya geldi. Aynı evin birkaç odasında kalıyorduk. Gelen emir icabı, Ermenice bilen subay ve erlerden, ilerdeki Ermeni köylerine kılık değiştirerek gönderilecek kimseler tertip ediliyordu. Bu, bir çeşit haber alma ve casusluk teşkilatı idi. Karısı Ermeni olduğu için Ermenice öğrenen Fransızca öğretmeni bir yedek subayın da böyle bir işe memur olarak, kömürcü bir köylü kılığına konulup ileriye gönderildiğini hatırlıyorum.

Bu gibi casusluk teşkilatlarını konuştuğumuz bir akşam, Şahap Bey, önümüzdeki kâğıt üzerine, benim emirlerini kastederek, “Sait kimdir?” diye yazdı. Ben de onun, Ermenak ilçesinin Iznabol Köyü’nden ve Babaefendioğulları’ndan olduğunu söyledim. O, yine “Hayır, Sait kimdir?” diye soruyordu. Belliydi ki biraz eli ve ayağı temiz, efendi gibi olan benim erden şüphe ediyordu. O devirde, Enver Paşa’nın özel teşkilatı olduğu da bilindiği için, bu kuşkuya hak vermemek olanaksızdı. Acaba ben de kendi erim tarafından kontrol altında mıydım? Sait, er kılığında, bir haber alma subayı mıydı? Şahap, biraz sonra kâğıt üzerine, “Biz Hobek Dağı’nda üç kişi idik. İki ölü. Ben kaldım.” diye yazdı. Benim, buna verilecek bir cevabım yoktu; fakat gerçek olan şuydu ki tüm ordu bir haber alma örgütü içinde idi. Genç bir kurmay subayının dahi, zabıt vekili rütbesiyle bölüklerde bulunduğu söyleniyordu. Hatta bunun adı bile, bazılarınca biliniyordu. Bu, Lütfullah Efendi idi. Kendisini hafiften tanıyıp yanında ihtiyatlı konuşanlar olduğu bile söyleniyordu.

Bir gün, bahsettiğim levazım subayı benim başka bir birliğe, 2. Kafkas Tümeni'ne verilmiş olduğumu söyledi. Gerçekten de benim taburum Erzurum önlerinde Ermeni çeteleriyle savaşmakta olduğundan, benim oraya ulaşabilmem çok güç olacaktı. Yalnız, ben kendi taburumu bir aile yuvası gibi benimsemiş olduğumdan, bu ayrı düşme bana acıklı göründü ve biraz ağladım bile.

3. Bölüğe Takım Subayı Oldum

Bu birlik değiştirme emrini birkaç gün sonra aldım. 2. Kafkas Tümeni'nin 33. Alayı'na verilmiştim. Kelkit'te belediye reisliğine Rum Fotyadi Efendi ve mal müdürlüğüne de onun oğlu İgnadief Efendi sembolik olarak tayin edilmiş olduklarından, onlarla pek kaynaşık dostluk kurmuştuk. Benim, oradan ayrılacağıma çok müteessir oldular. Şahap Bey'in de tertibiyle 33. Alay Karargâhı'nın bulunduğu Köseköy'e kadar İgnadief Efendi'nin atını binek olarak bana tahsis ettikleri gibi, eşyam için de bir kuvvetli merkep vermişlerdi. Onlarla, bir gece Köseköyü'ne gittim ve evvelce de bahsettiğim iki subayın askerlikten tard edilmelerine neden olan genç Nezir Efendi'yi orada emir subayı olarak buldum. Alayın yaveri, beni üçüncü tabura verdi ve ertesi günü çıkılacak yürüyüş sırasında da tabur kumandan vekili olan yüzbaşı beni 3. bölüğe tayin etti. Ben 3. bölükte bir takımın subayı olmuştum. Takımı selamlayarak, onlara sahip oldum ve erlerimi tanımaya çalıştım.

Ertesi günü, yürüyüşe geçildi. Murmuşdüzü denilen bir ovada gidiyorduk. Yer karla kaplı; fakat hava güneşli olduğu için gözlerime bir ağrı girdi. Buna oralarda, Karık, diyorlardı. Bunun için taburda mevcut olan mavi gözlüklerden birini, gözlerime takmaya mecbur oldum. O akşam, daha evvel yürüyüşe geçmiş bir taburda misafir olduk; ertesi sabah yürüyüşe devam edildi. Bayburt'a gelmiştik. Ortasında Çoruh Nehri akan bu hareketli şehirde, Ermeni çetelerinin

yaptığı marifetleri öğrendik. Ertesi günkü yürüyüşle, Madenhanlar denilen yere geldik. Burası, sahibi tarafından terk edilmiş ahşap ve iki katlı bir yolcu hanıydı. Orada birkaç gün kalınacağı için, esaslı bir yerleşme yapıldı.

Sefer halindeki subayların çok lüzumlu iki şeyi vardır ki bunlardan biri portatif karyola, diğeri de sefer taşı idi. Subay yemekleri küçük ağırlıkta yapıldığı için, ancak sefertası ile getirilebilirdi. Bunu cephe hayatında da böyle devam ettirmiştik. Zayıt verilen savaşlardan sonra, şehit olmuş subayların eşyaları tabur karargâhlarında artırma ile satılırdı. Benim Sivas'ta tedarik ettiğim lüzumlu eşyalar Köseköy bozgununda yağma edilmiş olduğı için, ben de bu şehit subay eşyalarından gerekli olanları almıştım; fakat siper ve mevzi hayatında portatif karyola açlamıyordu. Zeminliklerde toprak bol miktar kazılır, yan taraf bir tümsek halinde yatak yeri haline getirilir, ekin sapı ve ağaç yaprakları döşenerek Beylik denilen ince askeri battaniye yayılır ve eşyamızın bulunduğı heybe de yastık olarak başucumuza konulurdu. Örtülerimiz, kendi kaputlarımız ve eğer varsa yamçılarımız olurdu. Şimdilerde pek kullanılmadığını öğrendiğim bu yamçı denilen giysi, topuklara kadar inen, geniş harmaniye etekli bir yolcu pelerini idi. Bir dövme keçe gibi görünen yamcının tüyleri dışarıda saçak saçak olduğundan, bunlarda kar eylenmez; bununla ata binildiğı zaman etekler atın kuyruğına doğru bir çadır halini aldığından, atın da hararetiyle vücut pek sıcak olurdu. Erzurum civarı ahalisi, buna ilaveten, keçi kılından yapılmış çorapların üzerine ayrıca tiftik çoraplar da giyerek soğuktan vücutlarını korurlardı. İşte mevzi hayatında açmadığım portatif karyolayı, diğerk arkadaşlar gibi ben de maden hanları odasında açabilmiştim.

Topal Faik Bey Beni Yaveri Yaptı

Günler boş geçtiğı için, o vakte kadar yazamadığım bazı mektuplarımı yazmak ve bunları bir deftere kaydetmek gibi

şeylerle meşgul idim. Bir Rus makineli tüfek şarjörü kutusu içindeki bu kırtasiye levazımımınla ve yazıyla vakit geçirirken, tabur kumandan vekili olan Süleyman Necati Efendi beni çok dikkatle süzerek meşgul oluyor gibiydi. Bunun sonucu şöyle oldu: İzinli olan tabur kumandanı Diyarbakırlı Topal Faik Bey vazifeye gelmiş ve ertesi günü beni çağırarak, "Sizi yaver almak istiyorum." demişti. Bu, herhalde Süleyman Necati Efendi'nin tavsiyesiyle olmuştu.

O zamana kadar, yaverliği Ankaralı Hasan Efendi isminde bir yedek subay şöyle böyle yapmaktaydı. Kendisine bir at bile tedarik edememiş ve ettirememiş idi. Yürüyüş halinde, bölüklere emirler tebliğ etmeye çalışan atsız bir yaverin durumu çok güç olurdu. Tabur kumandanının teklifini minnet ve memnuniyetle kabul etmiş görünmek uymayacağı için, ihtiyatlı bir ifade ile bu vazifeyi hiç yapmamış olduğumu söyledim. Hasan Efendi'nin de yapmamış olduğunu ve alılabileceğimi söyledi ve görevi ondan teslim almamı emretti.

Hemen teşebbüse geçerek, ağırlık kumandanı delaletiyle at ve eğer takımı tedarik ettim. Mevcut evrakı da teslim alarak, günlük rapor ve aylık genel durum raporları üzerinde izahat aldım ve işe başladım. Ruslardan kalma dosya, klasör ve çok gözlü çanta gibi şeylerle, seyyar bir yaverlik bürosu kurdum. Ertesi günü pek kibar giyimli ve vakarlı birkaç subay, taburumuza verilmiş olarak gelmişti. Bunların battaniye vesaire gibi çok yüklü eşyaları vardı. Kendilerini kumandana götürdüm. Kumandan, her şeyden evvel eşyalarının azaltılmasını ve bir subay için bir mekkâre hayvanının yalnız bir tarafının verilebildiğini anlattı. Bu genç ve kibar yedek subaylar, aradıklarını bulamamanın kederi içinde biraz şaşırılmış gibiydiler. Bunlar, bizim taburda misafir kalacaklar ve ileride başka birliklere verileceklerdi. Ben, bunları sonraki zamanlarda tümen yaveri ve alay emir subayı gibi hatırlı kişilerin yerleşebileceği vazifelerde gördüm. Bunların birisi güzel ut da çalışıyordu. Belliydi ki bunlar nasılsa cepheye

sevk edilmekle beraber, yukarıca korunan iltimaslı kişilerdi. O zaman ki orduda bu hallerin cereyan ettiğini göstermek için, bunların halini buraya kayıt etmeyi lüzumlu buldum.

Üç Erin İdam Edilmesi

Birkaç gün sonra, ileri harekât emri gelmeyle beraber, cep-heden kaçıp önemli yerleri düşmanın işgal etmesine sebep olan ve sonra yakalanıp idama mahkûm edilen üç er de getirilmişti. Bunların başına nöbetçi dikip kumandana hem bunlardan hem ertesi günü yapılacak yürüyüş emrinden bahsettim. Tabur kumandanı, "Hay hay, sabahleyin onları öldürür ve yola çıkarız!" dedi. Ertesi gün, tabur yürüyüş nizamına girdiği sırada, bu üç idam mahkûmu er oradaki ağaç ve telgraf direklerine bağlandılar. Gözleri de bağlandı. Kumandanın emri ile ben tümen kumandanının gerekçeli idam emrini, tabura karşı yüksek sesle okudum. Kumandan, idam için ateş edecek olan bir mangayı ayırarak mahkûmların karşısına getirdi. İşaretle nişan aldırdı ve yine işaretle ateş emrini verdi. Bunlara, üçer kurşun atılmıştı. Ölüp ölmediklerinin muayenesi, bir Yahudi olan tabur doktoruna emredildi. O, gidip yalnız eliyle kalplerini dinledi ve öldüklerini bildirdi.

Yürüyüşe geçildi. Kumandanla ben, atlı olarak taburun önünde idik ve bizim önümüzde ayrıca sekiz kişilik bir emir tebliğ postası yürümekte idi. Bu postanın, savaş sırasında bölüklere emir götürmekteki görevinin pek önemli olduğunu sonradan görmüştüm. Yolumuz, Kop Dağı'na doğru ilerliyor ve gittikçe yükseliyordu. İlerledikçe kendimizi karlar içinde, dişlenmiş kar üstünde buluyorduk. O gün akşama kadar Kop hanlarını tutabildik ve orada geceledik. Ertesi sabah yürüyüşe geçmeden önce, atlı bir emir erinin getirdiği emri; ileride, Aşkale'de bulunan alay karargâhına ulaştırmamız emredilmişti. Bu emri ulaştırma işi bana verildi ve Kege Çavuş ile Nusrat Onbaşı refakatime verilerek, o

akşamüstü zaten varılacak olan Aşkale'deki konakları tertiplemem de emredildi.

Konakçılığım, Arkadaşlarca Çok Beğenilmişti

Hareket günümüz nisan sonlarına rastlamakla beraber, Kop Dağı, tipili bir kar yağışı altında idi. Dağın zirvesine doğru çıkış epeyce güç olmakla beraber, çok gariptir ki dağın öte yakası karsız ve kupkuru idi. Dağı aşağı inerek ve Parnakapan Köyü'nü geride bırakmak suretiyle ovada yürüyüş yapıp Aşkale'ye geldik. Yazılı emri, oradaki alay yaverine verdikten sonra, önceden bulduğum 5. Kafkas Tümeni'ndeki görgüme dayanarak, konakları tertip ettim. Bu konakçılığım, arkadaşlarca çok beğenilmişti. Burada kaydedilmesi lazım gelen bir husus varsa, o da Rusların her işgal ettikleri yer gibi burasını da oturulabilir konutlar ve yürünebilir yollarla imar etmiş olmalıdır.

Aşkale'den sonra, artık Erzurum istikametine gidiyorduk. Ilıca İlçesi, alay karargâhıyla başka bir tabura tahsis edildiği için, bize konak yeri olarak Ilıca-Erzurum şosesi üzerindeki Gez Köyü tahsis edilmişti. Oradaki konakların tertibini de kumandan bana vermiş ve tabur sabahtan geçeceği için acele etnemi de söylemişti. Hızlı bir yürüyüşle o köye vardım; fakat köy harap olmuş ve kimsesizdi. Köyün sokaklarında at ve merkep iskeletleri görülüyordu.

Bindiğim at, bunları görerek ürküntü hareketleri yaptı ve hortlar gibi sesler çıkardı. Bu köyden faydalanılamayacağını acele anlatmak için hemen döndümse de görüntülerden pek fena duygulanmış olan at, şose kenarında, toprak kazılmış ve çamurlu su dolmuş olan bataklık gibi bir yere hemen kendini attı. Çukur olan yere sert giriş sırasında, benim de ayaklarım üzengiden çıktı ve bir takla hareketiyle kendimi o ince çamur batağının içinde buldum. Sırtımdaki yamçı da karasuyun üzerine yayılmıştı. Batağın dibini ayaklarımla

yokladım. İyi ki yumuşak bir çamur haline gelmemişti. Yürüyerek ve atı okşayarak şoseye çıkabildim.

Arkamdan gelmiş olan seyisimin de yardımıyla ata binebildim. Ve gene hızlı bir hareketle, ileride yürüyüşe geçmiş olan taburu durdurarak, Ilıca Hükümet Konağı'ndaki alay kumandanının yanında olan tabur kumandanına durumu bildirmeye gittim. İki kumandanı bir arada bulup Gez Köyü'nün harap olduğunu söyledim ve civardaki Ağviran Köyü'nün münasip olacağını ilave ettim. Alay kumandanı, çamura bulanmış olan elbiseme şöylece baktıktan sonra, önündeki haritaya dönerek Ağviran'ın münasip olacağını söyledi. Tabura gelip yürüyüş istikametini o köye çevirdik; ama yol yoktu. Balçık çamur haline gelmiş olan tarlalardan yürünecekti. Daha Harbiye'deyken bize verilen bir konferansta, doğu illerinin çok yapışkan ve yorucu olan çamurlarından bahsedilerek, yapılagelen yürüyüş idmanlarının bizi o gibi zorluklara alıştırageleceği söylenmişti. Ağviran Köyü'ne gidişte, bu hali aynen gördük. Çamura basan ayaklar uzayan çamurlarla kalkıyor ve bundan ciyak ciyak sesler çıkıyordu.

Tandır Denen Şey

Sabahleyin, Ağviran'dan hareketle Erzurum civarındaki Yarımca Köyü'ne gelerek orada konakladık. Erzurum gö-ründüğü zaman, tabur kumandanı oradaki bir binayı göstererek buranın askeri lise olduğunu ve kendisinin de orada okuyup çıktığını anlatmıştı. Şimdi, bulunduğum 2. Kafkas Tümeni subaylarının çoğu da bu liseden ve Erzincan Harbiyesi'nden çıkmış bulunuyorlardı. Bu sebeple cesaret ve atılganlıkları kuvvetli, görgü cihetleri İstanbul Harbiyesi'nden çıkanlara göre daha zayıf idi. Gene bunun için olacak ki benim birden bire tabur yaveri olmamı, tabur subaylarından hiçbiri yadırgamamıştı.

Yarımca Köyü'nde bana ayrılan eve, bir duman bulutu içinde girmiştim. Bunun ne olduğunu söylediler. Bu tandır denilen şey, yere gömülü bir küpten ibaret olup arada tezek yakılıp kor haline getirildikten ve dumanlar savrulduktan sonra, yufka ekmekleri bu küpün etrafına özel bir yastıkla vurulup yapıştırılmakta ve piştikten sonra alınmakta idi. Ekmek işi bittikten sonra, tandır evin ısınmasına da yardım etmekte ve ev halkı, ağzı bir yorganla kapatılan tandır tarafına ayaklarını uzatarak yatıp uyumakta idiler.

Yarımca Köyü'nde yirmi gün kaldıktan sonra, aldığımız emirle, Erzurum'a hiç girmeden Narman istikametine doğru yola çıktık. Savaştan önceki Osmanlı Çizgirus sınırını geçtiğimiz zaman, Rus bayındırlık ve imar hareketlerinin canlı örneklerini görmeye başlamıştık. Sınır kapısının berisi, çorak yamaçlar halinde ve bozuk bir şose olduğu halde, kapıdan geçince, o yamaçların arkasının ormanlaştırılmış olduğunu ve yolun da yumurta yuvarlansa kırılmayacak kadar düzgün bulunduğunu ibretle gördük. Geceyi, Samiskale adındaki Gürcü köyünde geçirdikten sonra, ertesi gün Otlı'ye varmıştık. Orada, evvelki tümenimin subaylarını gördüm.

"Faik, gene içiyor mu?"

Her zaman bahsini ettiğim Sezai'yi sordum. Hastanede dediler. Hemen gidip gördüm. Bana ilk sorusu şu oldu: "Faik, gene içiyor mu?" Tabur kumandanını soruyordu ve kumandan için bey veya efendi demeden söylenen bu soru tarzı ancak bir ordu kumandanı tarafından kullanılabilirdi. Hem aramızda uzun mesafeler ve zamanlar açılmış olduğu halde, benim Faik isimli bir kumandana yaver olduğumu nereden biliyordu! Gerçekten de tabur kumandanım biraz içkiye eğilimli bir insan idi. Ayağından sakat olduğu halde, çok kuvvetli bir savaş subayı olduğu için onu emekli etmemişlerdi. Galiba, içkisini de hoş görüyorlardı.

Sarıkamış Zayıatı

Oltı'den sonra, gidişimiz Kars istikametini almıştı. Yine sonradan öğrendiğimize göre, hükümetimizle Rus hükümeti arasında yapılan, Brest Litovsk Antlaşması'yla, Ruslar '93 Savaşı'ndan (1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı) sonra, geçici olarak işgal etmiş oldukları Oltı, Narman, Kars, Ardahan ve hatta Batum bölgelerini bize terk ediyorlardı. Ancak, bir Ermenistan hükümeti kurmak isteyen Rusya Ermenileri, kendilerine göre bir ordu kurarak bize karşı yer yer direnme hareketleri yapıyorlardı. O gün, kar yağışlı bir havada, Şiphak Köyü'ne varmak için Allahüekber Dağı yamaçlarına tırmanıyorduk. Pek dik olan yolda, yağışın da etkisiyle taburumuz, yamaç üzerinde seyrekleşip âdetâ döküntü haline gelmişti. Bu manzâra, Enver Paşa'nın buralarda ve Sarıkamış'ta yaptırdığı hareketlerin acı sonuçlarını bize hatırlatıyordu.

Sarıkamış zayıatımız yüz bin kadar olduğu söyleniyordu. Almanyâ'daki Şark Cephesi kumandanı Hindenburg'un Rus ordusuna karşı yaptığı çevirme hareketiyle, Rusları Mazorya bataklıklarında erittiğine özenen Enver, Sarıkamış'ta da buna benzer bir çevirme yapmak istemiş; fakat yenilgi ile sonuçlanan bu hareketi olduğu yerde bırakıp kumandayı Hafız Hakkı Paşa'ya bırakmıştı. Pek değerli ve hamiyetli olan ve Meşrutiyet'in ilk aylarında, "Vicdanî" imzasıyla yazılar yazan bu değerli kumandan, o gerileme sırasında Tifüs hastalığına tutularak ölmüştü. Yenilgilerde, 9. Kolordu iki defa daha teşkil edilmişken, evvelki gibi onlar da esir olmuşlardı. Rus esir kamplarında üç tane 9. kolordumuz olduğu söyleniyordu.

İltimaslı Çelebiler

Dağ yamacında, taburun başını durdurarak toparlanmasını bekledik ve yamacı aşım Şifak Köyü'ne geldik. Köyde kimse yoktu. Bulabildiğimiz binalarda geceyi geçirmeye hazırla-

nırken, genç bir atlı subayın oraya geldiğini gördük. Kendisi, Kâzım Karabekir Paşa'nın emir subaylarından imiş. Bazı malzemeyi geri götürmeye memur edilmiş imiş. O gün, Ermenilerle savaş yapıldığını ve Ermenilerin hiç de ustalıkla olmayan top atışlarını ve Kars'a doğru ileri hareket yapıldığını anlattı. Gecelediğimiz bir köy kahvesinin peykelelerinde yatacağımız sırada, bu arkadaş, "Bu akşam tam askerce" diyerek, elbiseyle kıvrılıp yatmayı bir fevkaladelik gibi ifade etmek istedi. Şu halde, başka akşamlar bir şehir hayatı geçiriyor gibi yaşıyor ve soyunup yatabiliyordu. Belli ki o da iltimaslı çelebilerdendi.

Ertesi günü, yine bir yürüyüşle Kars istikametinde bir köye gelmiştik. Orada cephenin açık bir kısmını doldurarak, Ermenilerle savaşa gireceğimize dair emir aldık. Akşam olmuştu. Kumandan, "Yarın harp var; uyumalı!" dedi. Halkın boşalttığı o köyde de girebildiğimiz bir evin bir odasında ben uyudumsa da sabahleyin kalktığım zaman, kumandanın uyumadığını, sabahleyin gireceğimiz cephe hattına gidip tarassut yani gözleme mevzii yaptırdığını ve sonra gelip boy abdesti alarak temizce giyindiğini ve sabahı böyle tuttuğunu öğrendim.

Ortalık açılırken, taburca cepheye mevzi almış bulunuyorduk. Karşı sırtlarda, Ermeniler görülmekte idi. Onlar da savaş hazırlığında idiler. Gecedен yaptırılan tarassut mevziine yerleştik. Emir götüren posta erlerimiz de sol gerimizde yere yatmışlardı. Dört bölükten, birinci ve ikinci bölükler cepheye yerleştirilmiş, 3. ve 4. bölükler ihtiyatta kalmıştı. Cephedeki bölükler de birer takımlarını sağ ve sol açıklarda ihtiyatta bırakmışlardı. Makineli tüfek bölümümüz ikinci bölük gerisinde idi. Bize yardım edecek olan iki top da bir tepenin arkasında mevzilenmiş idi.

Harp Ceridesi

Bu savaşta, kumandanın hayrete değer bir ustalığını g r d m. Savaş başlamadan top cuya, piyade bölüklerine ve makinel  tüfek bölüğüne verilecek emirleri, evvelden söyleyip bana yazdırdığı gibi; hareketin devamı sırasında vücuda gelecek halleri de tahmin ve keşfederek, tamamlayıcı emirleri de peşin olarak yazdırmıştı. Top cu ateşiyle başlayan savaş, piyade bölüklerinin atlama hareketleriyle karşı sırtlara doğru ilerlerken, bunlardan birinin fazla a ıldığı ve diğerinin biraz geri kaldığı gibi haller, kumandanın tahmini gibi birer gerçek olmuş ve o haller için hazırlanmış olan emirler sırasıyla, zımbalı defterden koparılıp gönderilmişti. Emirler, kopyalı olarak yazılıyor ve birer sureti "Harp Ceridesi" belgeleri olarak saklanıyordu. O günkü savaş muvaffak oldu. Hemen hiç zayıat vermeden, Ermenilerin işgalindeki karşı sırtlar zapt olunmuştu. Gece, gerekli güvenlik tedbirleri alınarak uyunabildi.

Sabahleyin, ikinci ve daha  etin bir savaş yapıldı. B l klerde, şehit ve yaralılar vardı. Bir bölük kumandanı, pek kıymet verdiği İlyas  avuş'un şehadetine pek müteessirdi. Ermeniler uzaklaşmış, cephe temizlenmişti. Ertesi günü, rahat bir yürüyüş yapılarak Kars'a yaklaşıldı. Kars müstahkem mevkilleri kuvvetli birer savunma hattı olduğu halde, Ermeniler nedense orada tutunamadılar. Biz, akşam olduğu halde, yürüyüşe devam ederek Kars'a gece vakti girdik.

Geceyi bulabildiğimiz yerlerde geçirdikten sonra, Kars müstahkem mevkiinin harita üzerindeki eski isimlerini canlandırarak Velipaşa ve  akmak tabyalarına yerleşmiştik. Kars, tabiat icabı, kendiliğinden m dafaalı bir yer halinde idi. Kendisi, çukurda ve etrafındaki dağlar savunmaya pek elverişli olup R slar tarafından da o günün malzemesiyle pek m kemm l tahkim edilmişti. Top ve tüfek mermileri, siperlerin altlarındaki mahzenlerde saklanıyor; bütün siperler dekovil hattıyla birbirine bağlanmış bulunuyordu.

Müstahkem mevkideki subay lojmanları, kabartma kadife kaplı koltuklar ve boy aynalı gardıroplar ile lüks birer ev gibi döşenmişlerdi. Ne yazık ki savaşın hızı ve cehaletin şursuzluğu ile askerimizin bu aynalardan bazılarını kasatura darbesiyle kırdıklarını ve döşeme kumaşlarını kestiklerini görmüştük. Gece vakti girilen ve kurmay kütüphanesi olduğu anlaşılan bir binada, kitap dolaplarının yıkıldığını ve üzerlerine hayvanların çekildiğini hayret ve teessürle görmüştük. Müstahkem mevkie su çıkaran tertibatın saati de bir erin attığı taşla kırılmış ve su tertibatı işlemez hale gelmişti.

Yeni Kumandanın Adı da Faik Bey'di

Kars'taki bir subaylar topluluğunda kumandanımın yeşil renkli bir içki içtiğini ve dili dolaşıp biraz da konuşmada sertleştiğini görmüştüm. Sezaî'nin bu içkiye temas eden konuşmasını hatırlarım. Ne gariptir ki gelen bir emirle kumandanımın başka bir tabura ve o tabur kumandanın da bizim tabura tayin edildiğine dair olan emrin gelmesi gecikmedi. Gelen yeni kumandanın adı da Faik Bey'di. Henüz binbaşı olmamış, kıdemli yüzbaşı rütbesinde kalmıştı. O vakte kadar şube reislikleri ve inşaat işleri gibi yerlerde bulunmuş ve harp görmemişti. Evvelki kumandanımdan gördüğüm tecrübelerle, taburun idaresi bana düşüyordu. Şu kadar ki bu zat içki ile ilgisi olmayan ve sakal da uzatmış olan, rabıtalı bir insandı. Trabzonlu Rûşenî Hoca'nın oğlu olduğunu söylüyordu. Siviller gibi Rahvan ata biniyor ve bir de yedek at taşıyordu.

Kars müstahkem mevkiinde, yirmi gün kaldıktan sonra, Gümrü önündeki Arpaçay üzerinde keşifler başladı. Kafkas Ermenileri rahat durmuyorlar, hem kendi civarlarındaki hem de Türk sınırı içindeki Türk köylerini türlü şekilde rahatsız ediyorlardı. Kafkas Ermenistanı üzerinde bir terbiye hareketi yapmak gerekiyordu. Bunların, Bakü'de kurul-

makta olan Azeri hükümetini de engellemeye çalıştıkları biliniyordu. Kars'tan kuzey istikametine gidilince, Arpaçay ve ötesinde Gümrü şehri görülmektedir; fakat Arpaçay her yerde geçit vermemektedir. Gümrü önlerinde, ancak dokuz yerde, o da bele kadar suya dalmak şartıyla geçit vermekte imiş. Bu yerleri tespit edip işaretlemek üzere, Gümrü şehrine pek de görünmemeye çalışılarak gidilmeye gayret edildi. Bu keşif, birkaç gün sürdü. Artık, çayı yaya veya atlı olarak geçmekte acemilik çekmeyecek idik. Birkaç gün sonra, savaş hazırlığı ile Arpaçay kenarına geldik. Muharebe nizamına konularak geçit yerlerinden askeri karşıya geçirdik ve hemen atlamalı piyade hareketini başlattık. Bu hareket, 11. Kafkas Fırkası'nın iki alayı ile yapılıyordu ve bir alay ihtiyatta bırakılmıştı. Biz, 33. alayın 97. taburu olarak savaşın içindeydik.

Kulağım Dibinden Kurşunlar Geçiyordu

Ermeniler, pek uyanık ve hazırmışlar. Arpaçayı'yla Gümrü arasında geniş bir çayır halinde arazi mevcut idi ve arası çok azdı. Bu hal ile Ermeniler, daha şehir kenarından başlayarak bizim çaydan geçen askerlerimiz üzerine ateşe başladılar. Düz bir sahada piyade savaşı devam ediyor ve askerimiz ilerliyordu; ama, çayırdaki bazı yüksekçe yerlere yuvalandırılmış makineli tüfeklerle bölüklerimiz kuvvetli ateş altına alınmışlardı. Yaralananlar ve şehit olanlar görülmekte ve bunlar sıhhiyeciler vasıtasıyla arkaya alınmaktaydı. İlk atılımda, birkaç subayın da şehit olduğunu öğrenmiştik.

Çay kenarındaki tabur karargâhımıza gelen alay kumandanı Firuz Bey, savaşta hiç ustalığı olmayan biriydi; tabur kumandanına bakmadan, bana çayırdaki iki bölüğümüzün makineli tüfeğine yan verdiğini gösterdi ve "Eriyecekler, haberleri yok; git şunları düzelt!" dedi. Arpaçayı'nı at üzerinde geçerek, çayıra atladım. Her iki bölük kumandanına da yan ateşine düşmekte olduklarını hatırlatarak, durumla-

nı düzeltmelerini söyledim ve geri geldim. Her iki tarafın da toprağa yapışık gibi hareket ettiği o düz sahada, ben at üzerinde yüksek bir hedef olarak dolaşmışım. Çaydan geçişim de öyleydi. Çayırda kulağımın dibinden birçok vızıltılı kurşun geçtiği gibi, çaydan geçer ve dönerken de suda fısıkiyeler yaratan kurşunların etrafıma düştüğünü hissediyordum. Tanrı'nın yardımıyla, ne evvelki ne de bu ve sonraki savaşlarda, bir tek yara dahi almadığımı, Tanrı'ya şükrederek burada kaydedebilirim.

Gümrü Savaşı, on iki saat devam etti ve şehirle etrafı zapt edilmekle beraber, daha kuzey istikametine doğru da ilerlemeye muvaffak olundu. Bu savaşta iki alayın zayıyatı, şehit olarak on sekiz subay ve seksen er idi. Pek çok da yaralı vermiştik.

Karakilis'i İşgal Ettik

Gümrü ve civarı emniyet altına alındıktan sonra, şehir geride bırakılarak Tiflis istikametine doğru ilerleme yapıldı ve ilk yerleşme merkezi olan Hamamlı kasabası işgal edildi. Hamamlı ahalisi Türk ve Ermeni karışık bir haldeydi. Orada, kumaşlar üzerine resimler yaptığını söyleyen ve kendisinin Rum olduğunu bildiren ve çok güzel Türkçe konuşan birisiyle karşılaştık. "Tercüman lazım olursa ve başka işlerinizde size yardım ederim..." diyordu. Bir Rum'un, bu kadar temiz Türkçe konuşabilmesine ihtimal yoktu ve bu adam Türkler arasında yaşamış bir Ermeni olabilirdi; ama bunun üzerinde durulmaya lüzum görülmedi. O, evinin üzerine bir de Türk bayrağı çekmişti.

Hamamlı'ya girerken, karşıdan sevinçli olarak yürüyen birçok insanın geldiğini görmüştük. Onlar, Ermenilerce bir yere hapsedilmiş ve Gümrü Savaşı'nda nasılsa öldürülememiş olan Ermenistan civarı Türkleriydi. O akşam, etraf Türk köylerinden temsilci gibi birkaç kişi de gelmiş; bizimle ahbaplık kurarak savaşımız için memnuniyetlerini bildirmiş

ve o akşam gecelediğimiz kahvehane peykelerinde, bizimle beraber sabah etmişlerdi. Bunların arasında, Âhunt dedikleri bir bilgin kişi de vardı. Şunu öğrenmiş oluyorduk ki Kafkas Ermenistanı dahi o zaman Türklerle karışık haldeydi.

Ertesi gün aldığımız emirle, yine Tiflis istikametine doğru yürüyerek Karakilis kasabasını işgal ettik. Burada, Türk ve Ermenilerle beraber Ruslardan da esnaf ve işadamları görülmekte idi ve daha ziyade şehir manzarası verir bir yerdidi. Aldığımız emir icabı, Karakilis'te durmayarak çok güzel yapılmış dolambaçlı bir şoseden dağlık bir bölgeye doğru gidiyorduk. Çok yukarıda, hemen birkaç günlük yürüyüş sahası görülebilen yüksek bir yaylaya geldik. Burası, askeri haritada Gergeri boyun noktası idi ve orada ordugâh kurulacaktı. Pek verimli toprağı ve pek temiz havası olan bu boyun noktasında çadırlı ordugâh kurularak bir hafta kadar kaldık. Yeni tabur kumandanım, aramızdaki yaş ve rütbe farkına rağmen, benimle bir arkadaş hayatı yaşamak hevesinde gibi görünüyordu. Aynı çadır altında kalıyor ve yemeklerimizi beraber yiyorduk.

Perde Hattı

Öğrenebildiğimize göre, tümence daha kuzeye, Tiflis yakınlıklarına kadar gidecektik; fakat beklenmedik bir surette karşımıza Kafkasya'ya yerleşmiş Almanlar çıktı. Tümen kumandanımızın ilerideki bir Alman kumandanı ile Almanca olarak uzun bir şeyler konuştuğunu, şebeke halindeki telefondan dinlemiştik. Bu konuşmadan sonra verilen bir emirle, ileri karakollarımıza öyle bir Alman saldırısı olursa hiç düşünmeden savaşa girilmesi gerektiğini bildiriyordu. Savaşta Almanlarla müttefik olduğumuz halde, bu Kafkas Almanlarının bize karşı bir perde hattı kurmalarını bir türlü anlayamamış ve hazmedememiştik. Rus İhtilali'yle olan çözülmelerde, Kafkas bölgesindeki türlü azınlık büyük ve

küçük birer hükümet kurmak emelinde iken, bu Kafkas Almanlarının da bir şeyler yapmak istediği anlaşılıyordu.

[Almanların Kafkasya'ya ne suretle yerleştiklerini de anlayamıyorduk. Sonraları, Bakü petrollerinde gözü olan İngilizlerin de Batum'a ihracat yaparak bir miktar ilerleme teşebbüsüne giriştiklerini görmüştük. Bu hal, harp sonrasında yağma devrine ait birtakım teşebbüslerdi.]

Kolera Alameti ve Ekmekle Tuz

Bir hafta sonra, o boyun noktasından geri alınarak Ermenistan üzerinde yapılacak tarama hareketine başlatıldık. Bu hareketten önce, tümen kumandanı Yarbay Cavit Bey birlikleri teftiş etmiş, Ermenistan'ın meyve bahçeleriyle dolu bir bölge olduğunu ve ölçüsüz yiyip içmelerle hastalanılabileceğini askere hatırlatmıştı. Gerçekten, Ermenistan bir büyük meyve bahçesi gibiydi. Suları pek bol idi. Yeraltı su teşkilatları ve bunların su alınabilecek açık yerleri pek güzel düzenlenmişti. Hareket başladıktan birkaç gün sonra, tümen kumandanının tahmini doğru çıktı. Askerde, kolera alameti verir gibi haller görüldü. Benim kumandanım da aynı şekilde rahatsız olmuştu. Bir kayısı ağacı karşısına çadırını kurduran kumandan çok meyve yemiş, çok da içmiş ve pek fena hastalanmıştı. Hemen tümene telefon ederek bir sağlık heyetinin gönderilmesini rica ettim. Hemen dört doktor birden geldi. Gerekli ilaç ve tedbirlerle birlikte, askeri harekât durduruldu ve askere limon tuzu dağıtılarak, bununla akşamları çay içilmesi tavsiye edildi. Burada kaydedilmesi gereken mesele, Ruslardan elimize pek çok çay ve şeker geçtiği ve erzak bahsinin de ona göre olduğudur. Nasıl bir tek-nikle yapıyorsa, hiç rengini bozmadan kurutulmuş çok bol sebze kuruları bulmuştuk. Ayrıca, ayçiçeği yağları da pek bol olduğundan, bunlarla iyi yemekler yapıliyordu. Subay-

lara et konserveleri de dağıtılmakta idi. Bu konserve kutularından çıkan kemiksiz ve pişmiş etleri zevkle yemekte idik.

Tümenin sağlık durumu düzeldikten sonra, Ermenistan taramasına devam edildi. Bazı köyler, klasik teslim olma alameti olarak papazlarıyla birlikte ekmek ve tuz çıkarıyorlar ve bunlardan biraz ekmek alınıp tuza batırılarak yenilirse kendilerini emniyette buluyorlardı. Kalpaklı ve sakallı olan kumandanıma, Paşa, diye hitap ediyorlar ve hepsi de mükemmel Türkçe konuşuyorlardı. Ekmek ve tuz çıkarma çoğalınca, tabur kumandanı bana, "İçim dışım tuz kesildi, biraz da sen paşa ol da şunların ekmeğinin tuzunun tadına bak!" diye latife etmişti.

Cehri Köyü

Bu hareketlerimiz sırasında, Türk köylerinin Ermenilerden öç almak için mübalağalı haberlerini ve feryatlarını dinlediğimiz de oluyordu. Cehri Köyü halkı bizi karşılayarak, "Cehri'yi kırıyorlar!" diyerek hemen kendi köylerinin imdadına koşmamızı istemişlerdi. Bu istek, bize verilen hareket istikametine aykırı olduğu için, onların dileğini hemen yerine getirememiştik; fakat bu şekilde imdat isteyenlerden Meşhedî Abbas isimli bir Azeri'nin civardaki bir Ermeni bahçesine girerek, hiç telaşsız kayısı yemekle meşgul olduğunu da görmüştük. Kaydedilecek bir özellik de vurulan ve dağılan Ermeni köylerine Türk köylülerinin yağmacı olarak dalmalarıdır. Genellikle, Ermeni köyleri varlıklı görülüyor; ama Türk köylerinde o hal görüleliyordu. Bu, belki de Rus idaresinin yürüttüğü bazı önlemlerin sonucu idi. Bir Türk köyü civarında geçici olarak birkaç gün istirahat geçmiştik. Verilen emirde de harekete biraz aralık verilmesi bildirilmişti. O sırada, tümenden doğrudan doğruya aldığımız emirde, 40 km ilerdeki Karababa, Arınç ve Bademli köylerindeki Türk halkın Ermeniler tarafından zorla çıkarıldığı ve onunla da kalmayarak çıkan Türk halkına ve etraf köyle-

re saldırılar da yapıldığı anlatılarak, bu köylerin gereği gibi terbiye edilmesi ve yapılacak harekette tümenle telefon bağlantısı kurulması bildirilmişti.

Tüfekçi Cemil ve Telefon Kabloları

Hareketin yapılacağı yerle, tümen arasında 40 km'lik mesafe vardı. Taburdaki telefon kablosu, yine Yakup Şevki Paşa'nın nizamlı emri icabı, 10 km'den ibaretti. Arayı nasıl kapatacağımız önemli bir sorun olmuştu. Telefoncularımızın civardaki bir çakıllı dereye dökümü yapılmış bulunan başka bir alaya ait kablodan makaslama yaparak bir miktar aldığını öğrendim ve durum icabı buna bir şey diyemedim. Telgraf tellerinden faydalanmak da yasak edilmişti. Ama, yine durum icabı, bu yasağı karşı hareketle harita üzerinde tespit edebildiğimiz yerlerdeki telgraf tellerine de bağlantı yapacaktık; fakat, aradaki boşluk yine dolmuyordu. Taburun tüfekçisi Cemil Efendi'nin becerikliliğine başvurdum. Yanımızdaki tümen karargâhına gidip bir şeyler tedarik etmesini rica ettim. Cemil Efendi, tümen atölyesinde tamiri lazım gelecek bazı tüfekleri bir yük arabasına koyup tümene gitti. Dönüşünde, sırma gibi kola sarılmış güzel bir bobin getirdi. Nasıl verdiklerini sordum. "Orası vermedi, ben tümen kumandanı odasına çıkılan merdiven altından bu bobini alıp kaputumun altına saklayarak arabaya getirdim!" dedi. Bir vazifenin yapılması için nerelere nasıl başvurduğumuzun ibretli bir örneği olduğundan, bu olayı kaydetmekte fayda görüyorum.

Telefon kablolarını da eklemek ve lüzumlu yerlere dökmek suretiyle, hareket yerine gittik. Kabloların son erişebildiği yerle hareket merkezi arasında yalnız 2 km'lik mesafe kalmıştı. Orayı da emrimizdeki iki süvariye çalıştırmak suretiyle kapatabilmiştik. Hareketin başladığına ait ilk raporu verdiğimiz zaman, tümen kumandanı bu kadar mesafeyi nasıl kapatabildiğimizi telefon çavuşumuzdan sormuş; o da

“Şuradan buradan...” bulduklarını söylemiş ve kumandan-
dan bir de “Aferin oğlum!” diye takdir kazanmıştı.

Rıfat Çavuş’un Kaderi

Terbiye edilecek köyler inatçı bir direnmeye gitmişlerdi... Top ateşimize rağmen yerlerinden çıkmıyorlar ve bize kurşun atmaya çalışıyorlardı. Birbirine yakın olarak üç kol üzerinde hareket yapacağımız için, bu işle uzunca uğraşacağımız anlaşılmıştı. Bölükler, aldıkları görevi sürdürdüklerinden bir süre için tabur karargâhına iş düşmeyeceği anlaşılmıştı. Bu zamanı değerlendirmek için, önceleri yazılması geciktirilmiş olan Tabur Harp Ceridesi’ni yazıcı Rıfat Çavuş ile sürdürmek istedim. Gerçekten de orada iki saat kadar çalışarak, geçmiş günlerin hareketlerini cerideye geçirmiştik. Bunu buraya kaydetmemin sebebi, savaş sırasında soğukkanlı olmanın faydasını göstermek olduğu gibi, terhislerden sonra mektuplaşageldiğim Rıfat Çavuş’un bu hatırayı unutamamış olmasındandır.

Balıkesir’in Yenice Köyü’nden olduğu için kendisine bir hemşeri sevgisi de bağladığım Rıfat Çavuş, bir aralık o günkü harekete silahla katılmak istemiş ve o güne kadar bu şereften mahrum kaldığı için, kendisine izin verilmesini rica etmişti. İleride türlü tehlikeler mevcut olduğu için, bu hemşerime kıyamamıştım. İsteddiği izni vermedim. Bunun mukadderat bakımından, ibretle düşünmeye değer iki neticesini de hemen buraya kaydetmek istiyorum. O günkü hareketler bitip ertesi gün bahçelik bir yerde savaşız olarak istirahat edilirken, bu Rıfat Çavuş’la diğer bir yazıcı olan Mustafa Çavuş’un bana doğru geldiklerini gördüm. Rıfat üzüntülü ve ikisi de suçlu gibi görünüyordı. Söylediklerine göre, biraz ötede bir tabancayı muayene ederlerken tabanca Mustafa Çavuş’un elinde ateş almış ve Rıfat Çavuş dizinden yaralanmıştı. Demek ki bir kurşun yemek Rıfat’ın kaderinde varmış ve ben onu önleyebilirim sanmışım! Ne

yazık ki ileriki zamanlarda bu kader çizgisi daha kötü bir sonuç vermişti. Terhisten sonra köyüne giden Rıfat, orada kazandığı varlık ve nüfuzla rekabetler karşısında kalmış ve bir gün şehirden köye gelirken bir kurşunla vurulup öldürülmüştü. Benim izin vermediğim askeri harekete katılsaydı, belki de şerefli bir ölüme kavuşacaktı. Mukadderatın bir kimseyi nasıl takip ettiğine dair bunu dikkate değer bir örnek olarak kabul ediyorum.

Erkek Öldürteyim!

Üç köyün terbiyesi tamamlanmış ve Azeri köylüler bir Türk köyü kenarında bize ikramlarda bulunmaya başlamışlardı. Tabur kumandanına sokulan çok sözlü birisi, hizmetler arz ediyor ve bu arada, “İsterseniz erkek öldürteyim!” diyordu. Anlayamadığımız bu teklifin manasını sonra anladık; meğer, erkek koyun kestirip size kebab yaptırayım, demek istiyormuş. Ancak, o adamın dalkavuk bir sokulgan olduğunu kendi köylüleri bildikleri için, onu oradan uzaklaştırdılar. Onun için, “Piç adamdır!” diyorlardı. Bunun ne demek olduğunu da anlayamamıştık. Köylülerin hazırladığı yemeği açık bir yerde yerken, birçok karasinek etrafımızı sarmıştı. Kumandan, “Şuradan bir Acem gelip sinekleri kovsun!” diyordu. Azerilerin kendilerine Acem vasfını yakıştırmadıklarını ben bildiğim için, kumandanın sözlerini başka sözlerle kapatmaya çalışmış ve bunda epeyce güçlük çekmiştim.

Hatt-ı İçtima

Ertesi günlerde, tarama hareketi devam etmekte ve Ermeniler direnmeyi sürdürmekte idiler. Dağlık bir bölgeye yalnız iki tabur halinde sevk edilmiştik. Bölge çok geniş ve pek arızalıydı. Bu kuvvetin o sahadaki harekete az geleceği meydanda idi. Nasıl ki yarım gün süren hareket sırasında Ermeniler çok sayılı kuvvetlerle bize sokulmaktan çekinmemişlerdi... Arazi durumu aşikâr olarak bizim çok telef

vermemizi gerektiriyordu. Durumun bu şekilde belirttiği sırada, sağımızdaki 52. taburun geri çekilmekte olduğunu gördüm. Bu defa onların yerini alacak olan Ermeniler tarafından sarılmak üzere gibi idik. Geriden bir posta eri, yazılı bir alay emri getirdi. O tabur ise zaten çekilmişti ve koruma görevi kendiliğinden yapılmış oluyordu. Tabur kumandanım bu noktayı kavrayamamış ve yerimizde dayanmamızı istemekte bulunmuştu. Hatta yan taraftan sarılıp esir olmaktan kurtulmak isteyen birkaç ere karşı tabancayla tehdit kurşunu atmak isteyince, kolunu tutarak, "Rica ederim!" demiş ve gerileme zorunluluğunu anlatmıştım. Geride, iki dağ sağrısının vücuda getirdiği -askerî tabirle- "Hatt-ı İçtima" vardı. Bu dik aralıktan dağ sağrısının yukarıdaki üst kısmına çıkmak lazımdı. Tecrübeli askerlerimiz, zaten o yolu tutmuşlardı. Aşağıda lüzumsuz yere erimektense yukarıda toparlanıp kuvvetlenmek elbette daha iyi olacaktı ve alayın emrinden de bu anlaşılmıştı.

Bu gerileme sırasında, içinden geçtiğimiz ve sabahtan bize tuz ve ekmek çıkararak teslimiyet gösteren Hacıkara Köyü'nden bize epeyce kurşun atılmıştı! Hatt-ı İçtimadan yukarıya çıkarken, kumandanın kuvvetten kesildiğini gördüm. Ağızdan ağıza söylenmek üzere, "Tabur kumandanının atı geriye kalsın" dedim. Bu emir, asker tarafından tekrarlanıyordu ve biraz sonra da atlarımızın bizi beklediğini görmüştük. Bu geri çekilme hareketi bize 9 km'lik bir arazi kaybettirmişti. Ermeniler, bulunduğumuz yüksek sahaya gelemediler. Biz, her ihtimale karşı orada savunma hattı kurmuştuk.

Nahcivan Kalesi

Gece olaysız geçti ve sabahleyin üç taburla takviye edildik. Kaybedilen arazi tekrar geri alındı ve bizi kurşunlayan Hacıkara Köyü de bu arada gereği gibi terbiye olunmak üzere ileri harekâta devam edildi. Bizim hareketimizi gözlemek

gibi şüpheli durumlarda bulunan beş altı Ermeni'yi erlerimiz yakalamıştı. Bunların da terbiye konusuna girmesi tabii iken, kumandanım tereddüt ederek ne yapılacağını alaydan sormak cihetine gitmişti. Alay, hareketlerimiz hakkında verdiği yeni emirlerle birlikte, "Ermenileri Hacıkara'ya gönderiniz" şeklinde, manalı bir emir vermiş ve bunun icabı da yapılmıştı.

Tarama hareketine giren köylerin ve bunlara tatbik edilen işlemlerin hepsini burada söyleyip saymaya lüzum görmüyorum. Bu hareketler sırasında, Nahcivan Kalesi'ne Türk bayrağı çekme olayını kaydetmek isterim. O tören sırasında Azeri bir şair yazdığı şiirleri okumuş, "Hardasın Mahmut Şevket bir uyan!" diye Mahmut Şevket Paşa'yı andıktan sonra, "Çok yaşa Enver Paşa, pek çok yaşa!" gibi mısraları bize dinletmişti.

VII. BÖLÜM

İran Günleri

İran'a yakın olan Nihram mevkiinde, çoktan beri kumandasına geçmiş olduğumuz Kâzım Karabekir Paşa, biz subayları toplayarak bundan sonraki harekâtımız hakkında izahat verdi. Şunları da söylemişti: "Sizlerin direnmenizle karşınızdaki Rus ordusu çözülmüştür. Ermeniler de gayretleriyle terbiye edilmiştir. Şimdi, Bakü'ye geçen birçok arkadaşımız orada bir Türk hükümeti kurmak üzeredirler; fakat İran'daki İngilizler buna engel olmak için Ermeniler kadar Gürcüleri de kışkırtmakta ve onlara silah yardımı yapmaktadırlar. Şimdi, biz İran'a gireceğiz. Bir kısım kuvvetlerimiz ileride, İngilizlere karşı perde hattı müdafaası yapacak ve sizler ordu ihtiyatı olarak şimdilik Tebriz'de kalacaksınız. Sonra, ben de Tebriz'e geleceğim." Ertesi günü, İran hududunu geçiyorduk; fakat o nasıl bir devlet hududuydu ki ne hudut kapısı ne bir tel örgü ne bir hudut karakolu ve hatta ne de bir tek İran neferi mevcut idi! Anlaşılıyordu ki İran ülkesi o sırada bütün yabancı girip çıkmalara açık kalmıştı. Kumandan, latife ederek, "İran Şahı'na gerekir ki bizi karşılaya ve bize ikram ede!" diyordu; ama, o tarihte İran hükümdarı olan Ahmet Şah Paris'te evleniyor, ülkeyi veliaht olan kardeşi idare ediyor ve geleneklerine göre o da Tebriz'de oturuyordu.

Birkaç konak sonra, Tebriz'i bir dağ üzerinden görebildik. Çok geniş bir düzeye yayılmıştı. İçerisine girdikten sonra öğrendiğimize göre, şehir 20 km uzunlukta ve 10 km genişlikte idi. Tebriz'e girmeden önce şifreli bazı emirler almıştık. Bunların birinde, Tebriz'in ve umumiyetle İran şehirlerinin konaklama yerleri olan kervansaray gibi binalarda Mehle adında tahtakurusuna benzeyen bir hayvan olduğu ve bunun ısırması yerlilere dokunmadığı halde yabancılarda kırk derece ateş yaptığı ve ölüme bile sebep olduğu yazılı idi. Diğer bir şifrede de Kuzey İran'da açlık bulunduğundan halkın şehirlere akın ettiği; fakat bu yüzden şehirlerde de açlık başladığı ve Tebriz şehrinde günde yirmi üç kişinin açlıktan öldüğü bildiriliyordu.

Şehir, eski devirlerden kalma kale gibi toprak bir duvarla çevrilmişti. Kuvvetimizi çok göstermek için, Tebriz'e dörder kişilik sıralar halindeki mangalarla değil, Dizikolu nizamı denilen, yan yana ikişer kişi ile giriyorduk. Tebriz halkı bizi dikkatle seyredip top ve makineli tüfek gibi araçlarımızı birbirlerine göstererek konuşuyorlardı. Azeri dilinde makineli tüfeğin adının "Altmış açılan" olduğunu o sırada öğrenmiştik. Sokak kenarlarında, halsiz olarak oturmuş bazı kişilerin dilenme sesleri duyuluyordu. "Acımdan öliyirem da!" diye bağırımlar duyuluyor ve bu sesler şifrede verilen haberlerin doğruluğunu gösteriyordu.

Tebriz'de taburca bir badem bahçesine yerleştirildik. Orada çadırlı ordugâh kurmuştuk. Ertesi günü, şehrin çarşısına inerek yıllardan beri görmediğimiz alışveriş ve dinlenme yerlerini görmüş olduk. Rus işadamları, Mihmanhane, yani konukevi adıyla lokanta ve dinlenme odaları da bulunan güzel oteller yapmışlardı. Bu otellerde, İranlıların âdet ve mizaçlarına göre yemekten sonra uyuma ve nargile içme odaları da vardı. Bunlar, İran usulüne göre, iki tarafı tomar yastıklar ve arkası yüksek boylu halılarla kaplanmış

ve döşenmiş olarak hazırlanmış pek güzel yerlerdi. Çarşıda, ayrıca yine lokantalar, çayhaneler ve pastaneler vardı. Bu çarşının dışındaki mahalleler ise pek sıkıntılı manzara gösteriyordu. Evlerin sokağa açılan pencereleri yoktu. Yalnız, renkli tuğlalarla süslenmiş kapıları vardı. Her evin bahçesi olduğunu ve evlerin ancak kendi bahçelerine baktığını öğrenmiştik. Sokakların çoğundan hafif bir su akıyor ve onların kenarından kavak ağaçları yükselmiş bulunuyordu. Sokakların çoğu kaldırımsızdı. Ayak hareketleriyle yükselen ince toprak zerreleri bu kavaklar arasında sarımtırak bir bulut teşkil ediyor ve onların arasından görünen güneş de yine sarı bir ışık haline geliyordu. Tebriz’de pek çok yabancılik çekmemiştik. Genel konuşma dili Azeri Türkçesi idi. Yalnız, dükkân üzerlerindeki levhalar Farsça yazılmıştı. Bunları da kendi Farisî kültürümüzle anlayabiliyorduk.

Muharrem Ayı ve Matemciler

Tebriz’in biz de bıraktığı en mühim hatıra, Muharrem ayı dolayısıyla yapılan matemler idi. İstanbul’daki İranlıların yaptığı matem alayında birer sıra teşkil eden türlü kısımlar Tebriz’de birer bölük halinde görülüyordu. Göğsünü dövenler, sırtına küçük zincirlerle vuranlar, başına kılıç vurur gibi yapıp arkadan çelme sopalarla engellenenler, yüzüne külden yapılmış çamurlar sürüp çılgın gibi koşanlar ve bağırانlar ayrı ayrı geçit yapmaktaydılar. Arap kıyafetine bürünüp göğüs dövenler çoğunluk teşkil ediyordu. Tebriz’in Kapalıçarşısında gördüğüm bir matem alayında, omuzlarda taşınan bir sedyeye aslan postu giyip oturan ve Hz. Ali’yi temsil eden bir adam, önündeki yığından yollara saman atmaktaydı. Bu, acımayı ve acınmayı temsil ediyordu. Ayrıca, bir atın üzerinde iki güvercin vardı. Bunlar, Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin olarak gezdiriliyordu. Matemcilerden birçoğu onlara sokularak bir şeyler söyleyip ağlaşıyorlardı. O arada pek temiz giyinmiş ve yalnız sağ elleriyle ceket ve paltoları-

nın sol yakalarına pek hafif el vurması yapmakta bulunmuş olanları gördük ki bunların Seyyit, yani Hz. Hüseyin sülalesinden olduklarını bildirmişlerdi. Bu matemcilerden başa kılıç vurma hareketi yapanların, o kılıçları bazen gereği gibi çelmeleyemediği, kılıcın başı kestiği ve ölüme sebep olduğu görülürmüş. Bizim bulunduğumuz mevsimdeki on günlük matemin yalnız birinci gününde on iki kişinin kılıç darbesiyle öldüğü söylenmişti. Bunlar, törenle tabuta konularak Hz. Hüseyin'in şehit olduğu Kerbelâ'ya gönderilir ve oradaki mezarlığa gömülerek Kerbelâ Savaşı şehidi sayılırmış.

Bir gün, Kapalıçarşı'nın kenarında matem alayını seyir edenlerin arasına karışarak geçenleri gözden geçiriyordum. Arkamdaki halk arasından bana güzel bir İstanbul Türkçesiyle şöyle söylendi: "Taassupla cehaletin bir araya gelmesi, insanları böyle çılgınca sokağa döker. Kerbelâ Savaşı'nda bunlar bulunsaydı, hiçbirisi o savaşa katılmazlardı. Şimdi siz Müslümanları korumak için savaşıyorsunuz da bunlar burada kendilerini öldürüyorlar." Bu sözü söyleyenin İranlı mı Türkiyeli mi olduğunu o kalabalık arasında anlayamadım ve o kişiyle görüşemedim. Yalnız, o sözlerini de bir türlü unutamıyorum. Şehrin caddelerinde de okul çocuklarının mangalar halinde yürürken onların önünde geri geri giden bir çocuğun tek tek söylediği matem şiirlerini koro halinde tekrarladıklarını görmüştük.

Karabekir Paşa'ya Karşılaşma

Tebriz'deki önemli bir olay da kolordu kumandanı Kâzım Karabekir Paşa'nın oraya gelişi idi. Alay ve tabur kumandanlarının karşılaşma için istasyona inmeleri emredildiğinden, ben de kumandanımla birlikte istasyona inmiştim. İstasyon kapısının dışında, karşılıklı olarak hem Türk hem İran askeri selam durumunda sıralanmıştı.

O zaman, Tebriz'e kadar tren vardı. Tren gelip de Paşa vagondan inince, kendisini Şah'ın vekili olan kardeşi veli-

aht karşılıadı ve Paşa'ya güzel şeyler söyledi. Sonra, Paşa, istasyon binasına doğru yürürken iki askeri de selamlamıştı: Türk askerine, "Merhaba asker!" demekle beraber, İran askerine de onların usul ve  deti üzere, "Sel m n aleyküm!" dedi ve aynı kelimelerle cevap aldı. Sonra, istasyonun arka tarafından mahalli idare büyükleriyle, belediye  yeleri için ayrı ayrı yüksek şemsiye halindeki siperler altına kurulmuş ve arkaları paravanlarla kapatılarak salon haline getirilmiş olan yerdeki idare adamları masasına gitti. Bütün bu hareketlerin, önceden kararlaştırılmış bir protokol sorunu olduğu anlaşılıyordu. Paşanın oturduğu masa yine İranlıların bütün misafirlerine karşı yaptıkları gösteri usulüne göre meyveler ve  ileklerle donatılmıştı.

Paşa, masa başındaki sandalyeye oturunca, karşısına gelen uzunca boylu bir genç elinde bulunan yazılı karşılama nutkunu okumaya başladı. Bu nutuk da bir İstanbul Türkçesi ve Osmanlı Edebiyatı şivesi ile tertiplenmişti. Nutuk bitince, paşa ayağa kalkarak karşılıklı güzel bir nutuk çekti. Ruslarla olan anlaşmayı, Ermenilerin aldatılmış ve şimdi onların da gerçek dünya durumunu anladıklarını ve İran'daki İngilizlere karşı aldığımız savunma tedbirlerini pek güzel anlattı. Din ve din kardeşliği bakımından olan bağlılığımıza da çok dokunaklı sözlerle temas etti. O zaman belki kırk yaşında bile olmayan Paşa'nın kendisi pek yakışıklı, sesi pek güzel ve davranışları pek m kemmел olduğundan, İranlılar üzerinde büyük etkiler yarattığı açıkça g r l yordu ve yine denilebilir ki K zım Karabekir Paşa hayatının en şerefli gününü yaşıyordu.

Hükümet erk nı çadırından sonra, halk topluluğu çadırına geçerek orada Tebriz ileri gelenleriyle konuşmalar yaptı ve sonra tümen kumandanımızla birlikte fayton arabasına binerek şehirdeki karargâhına gitti.

Kazım Karabekir Paşa

Kazım Karabekir Paşa bir askeri teftiş sırasında halkın derinlerini dinlerken

Cephedeki İranlılar ve Şikâyet Edilen Vali

Burada açıklamaya lüzum gördüğüm bir cihet var ki o da İngilizlerin yerli halkı bize karşı asker olarak kullanmalarındır. Zaten çok sefalette olan İranlıyı giydiriyor, silahlandırıyor ve kendisine olduğu kadar ailesinin geçimi için de altın para veriyordu. İngilizlerin arabayla altın taşıdıkları söylenmekte idi. Orta İran'daki 300 km'lik İngiliz cephesinde yalnız yetmiş İngiliz olduğu öğrenilmişti. Cepheyi bize karşı yerli İranlılar tutuyordu. Yapılagelen çarpışmalarda birçok İranlıyla beraber bir İngiliz'in de ölmüş bulunduğu görülürse de bu cihet raporlarda önemle belirtiliyordu.

Birkaç gün sonra, güneye doğru hareket emri aldık. Hareket edeceğimiz gün, Tebriz halkı validen şikâyet için mescitlerde toplantılar yapıyordu. Duvarlara da beyannameler yapıştırmışlardı. Veliahttan, valinin azlini istiyorlardı. Sonradan öğrendiğimize göre, şikâyet konusu olan vali, İngiliz siyasetini güden bir kişi imiş.

Burada önemle kaydetmek gereken bir özellik var ki o da İranlıların peygamber zamanında olduğu gibi, millet ve memleket işlerini mescitlerde toplanıp konuşarak karara bağlamaları idi. İran'da cami ismini pek duymadık. Hep mescit diyorlardı. Cami sözü zaten sonraları icat edilmiştir. Hz. Peygamberin ve ondan sonraki halifelerin namaz kıldığı ve kıldırıldığı binaların adı da mescit idi.

Biz Tebriz'i, hem o matem törenleri ve hem validen şikâyet toplantıları arasında bırakarak ayrılmıştık. Güneye doğru giderken, Hacığa mevkiinde durmamız ve oraya gelecek valiye son emre kadar, taburca tutuklu bulundurmamız bildirilmişti. Anlaşılıyordu ki halkın müracaatını veliaht yerinde görmüş ve valiye azlederek, Tahran'a gitmesine izin vermişti; fakat biz aldığımız emre göre, onu şimdilik Tahran'a da göndermeyerek tutuklu bulunduracak idik. Vali, Hacığa mevkiinde bir zengin evine konuk olmuştu. Bu mevki büyücek bir nahiye veya küçük bir ilçe merkezi ha-

linde idi. Mahalleleri ve çarşısı vardı. Görüşmek için valiye gelip gidenleri dahi kontrol altında bulunduruyorduk. İngiltere’de tahsilde bulunan akrabasından bir genç gelmişti. Üzeri arandı, bir şey bulunamadı; ama süs mendili konulan ceket cebindeki mendili çıkardığımız zaman o beyaz bezin üzerine daktilo ile bir mektup yazılmış olduğunu gördük. Mendili tümene gönderdik. O genç ile görüşmesini de yasakladık.

Askerlerimiz ve subaylar çarşıda kendi paralarıyla alış-veriş edecekleri için, bunların İran parasıyla geçerliliğini tespit ederek, çarşıya bir ilan asmayı düşünmüştük. Bunu yazmak için çağırdığımız valinin özel kâtibi bizim yazı araç-larımızı beğenmedi. Şişe mürekkebi ve demir kalem hiç hoşuna gitmemişti. “Bunun mürekkebi de kalemi de pisti. Ben bunu İranî bir kalem ve mürekkeple yazar asarım” demişti.

Püsthane-i Mubarek

Boş bir zamanımda, sokakları dolaşırken bir binadaki, “Püsthane-i Mubarek” levhasını okudum. O sırada, pence-reden bakan orta yaşlı bir zat, “Buyurasınız, semaver hazır” dedi. Bu teklif, bizim buyurun bir kahve içelim sözü karşılığ olarak, İran’da daima iştirilen bir nezaket daveti idi. Binanın açık olan kapısından girip bir merdiven çıktım. Davet eden zat oda kapısında beni karşılayarak “Buyurasınız, burada müfettiş olarak, bir ben varım bir de şu naip arkadaş var” demişti. Onlar, memura naip diyorlardı. Subaya da mübaşir dediklerini burada kaydetmeliyim. Genç bir subay arkadaş, “Balaca mubaşir” demeleri aramızda latife konusu olmuştu.

Odanın zemini halılarla döşenmiş, bir tarafında yere oturan memurun önündeki çekmecedeki kâğıtlar ve pullar dışarı taşmış ve adamcağız halı üzerinde bağdaş kurup oturarak, gelen mektuplara pul yapıştırmaktaydı. Bir tarafta gerçekten de semaver kaynıyordu.

Müfettiş olduğunu söyleyen zat ile de bir tarafa karşılıklı bağdaş kurup oturduk. İran posta ve telgraf işleri, bir İngiliz şirketinin imtiyazı ve tekeli altında idi. Müfettiş olarak kendi dillerini bilenleri seçiyorlar ve onlardan İngilizce raporlar alıyorlardı. Beni davet eden, zat da kendisinden öğrendiğime göre, bir Amerikan koleji mezunu idi. Benden, İngilizce veya Fransızca bilip bilmediğimi sordu. Fransızcam varsa da yetersiz olduğunu söyleyince "Türkçe her ne ki söylersem tanışabilir misiniz?" dedi. Onlar bizim, Osmanlıca'yı tam olarak anlayamadıklarından, bizim de kendilerini anlayacağımızdan şüphe ediyorlardı. Oysaki Azeri Türkçesi pek temiz ve akıcı bir dil olduğundan, biz onları iyi anlıyorduk.

Adamcağız, bütün aydın İranlılar gibi pek dertli ve dolu imiş. İran'ın geçirdiği bunalımlar ve içerideki yabancı entrikalar üzerinde uzun bir anlatışa geçti. Mehmet Ali Şah'ın parlamentoyu kapatma teşebbüsleri sırasındaki kargaşalıkları, yabancıların nasıl kışkırtıldığını ve her bir yabancı konsolosun mahallelere, arabalarla silah ve cephane taşıyarak ve halk arasındaki mezhep ayrılıklarını korumak ister gibi görünerek halkı birbirine düşürmek ve silahlı çatışma yaptırmak yolundaki gayretlerini uzun uzun ve yüreği yanarcasına anlatıyordu. Bu zat ile görüşmem İran iç siyasi hayatının o safhasını iyi öğrenmeme vesile olmuştu. Ertesi günü bu zatı ata binerek başka merkezleri teftişe gittiğimizde görmüştüm.

Kurt Payı

Bir hafta sonra, valinin Tahran'a gitmesine izin çıktı. İran'da bir valinin bizim eski vezirler gibi pek çok maiyeti ve tertibatı oluyormuş ki tam yirmi beş yaylı arabayla yola çıkmıştı. Aldığımız bir emirle, Serap şehrine gidecektik. Orası, Ardabil yolunda işlek bir kasaba idi. Oradaki görevimiz şu olacaktı: Kaflan Dağı'ndaki Şahseven Aşireti bizim oradan geçen bir iâşe kolumuzu vurup iki erimizi öldürmüş ve iâşe

maddelerimizi alıp gitmişlerdi. Bunlara Serap kasabasından haber gönderilerek türlü miktarda ödenek istenecek ve kabul etmezlerse aşiret gereği gibi terbiye edilecekti.

Serap yolu araba işleyemeyecek kadar taşlık idi. Şu kadar ki makineli tüfek ve toplarımız katır sırtında olduğundan çok güçlük çekmiyorduk. Serap şehrine bir akşam karanlığında vardık. Mahalli hükümet adamları, bizlere hemen yerleşme yerleri açtılar. Geceyi geçirdikten sonra, sabahleyin oranın idarecisine gittik. Bizim kaymakam dediğimiz idare adamına onlar hâkim diyorlardı. Serap hâkimi aydın bir Azeri idi. Kumandanımla birlikte yaptığımız ziyaretini iyi karşılayarak, bize Şahseven Aşireti ve oradaki Alâüssultan adlı büyük toprak sahibi olan nüfuzlu zat hakkında izahat verdi. Onun dediğine göre, Şahseven Aşireti ovaya inerek hayvan ve eşya yağması yaparlar ve Alâüssultan'a da bu yağmadan kırkta bir oranında hisse verirlermiş. Buna, Kurt Payı derlermiş. Bir zamandan beri köye bir pay vermekten vazgeçtikleri için, Alâüssultan onları Osmanlı ordusu vasıtası ile terbiye etmek istemiş. Bizim iase kolumuzu vuran ve erlerimizi öldüren de onun adamları imiş ve o sırada Hazar Denizi kıyısındaki Hereşt şehrine giderken, ona misafir olan konsolosumuza bunun Şahsevenler tarafından yapıldığını söylemiş ve konsolosun verdiği rapor üzerine orduca aşiret kabahatli sayılarak terbiye edilmesine karar verilmiş imiş.

Alâüssultan gibilere İran'da, "Erbap" diyorlardı. Bunlar bizim eski sipahilerden daha geniş bir yetki ile geniş bir arazi sahası çiftçilerinden, "Gal" adıyla mahsul hissesi alıyorlardı. Serap şehri civarında, Kalecik Köyü'nde oturan Alâüssultan da çok geniş bir arazinin böyle bir mahsul hissesine sahipti ve beş yüz süvari besliyordu. Bunları bize anlatan hâkim, "Buna karşı benim ancak yedi jandarmam var" diyordu. Yani bir toprak ağası orada devlet adamından yüzlerce defa kuvvetli ve nüfuzlu idi. Hâkim bir noktaya dikkatimizi çekmek için şunları söyledi: "Bu aşiret yirmi dört bin muharip süvari çıkarır. Bunlarla Ruslar dahi başa

çıkamadılar. Çadırlarımın arasına makineli tüfeklerle girdiler; ama aşiret adamları onları da susturmaya, tepelemeye muvaffak oldular. Sizin kuvvetinizi bilemem ve soramam; fakat üzerlerine gittiğiniz zaman, o atlı kuvvetlerle arkanızı çevirmeleri ve sizi güç duruma sokmaları ihtimali üzerine dikkatinizi çekmek isterim.”

Alâüssultan'ın Ziyareti

Alâüssultan'ın bizi ziyarete gelmesi gecikmedi. Biz hâkimin yanındayken, kardeşi ile birlikte geldiler... Arkalarında bir süvari kuvveti de vardı. Kendileri pek güzel ve oldukça medeni bir kıyafetle giyinmişlerdi. Bizi hemen aşiret üzerine yürümeye teşvik ediyordu. “Bunlar, İngiliz'den de pistir!” diyordu. Kaflan Dağı altına bizim de beraber gelip onlara ültimatom vereceğini söylüyordu. Onun bu davranışı, hâkimin verdiği izahata uygun düşmekte idi. Temkinli bir zat olan kumandanım, aşiret üzerine yürümek için yukarıdan yeni bir emir alması gerekeceğini söyledi. Bu tereddütlü durum, onu hayal kırıklığına uğratmış gibi oldu. Ben, onun kardeşinin yanında oturmakta idim. Bana yönelttiği bazı sorulara sakınca teşkil etmeyecek şekilde cevaplar verdim. Boynumda asılı dürbünün, kaç kızıl yani kaç altın lira olduğunu bile sormuştu. Taban vesaire askeri giyim levazımımızı bile dikkatle gözden geçiriyordu. “Bu taşlık çiçek dağından toplarınızı nasıl geçirebildiniz?” dedi. Toplarımızın, katır sırtında taşınan cebel topları olduğunu söylemem, onlara yeni bir bilgi gibi gelmişti.

Hâkimin getirttiği öğle yemeğini başka bir odada ve onların usulüne göre yere oturarak yemiştik. Yere bir beyaz örtü yayılıyor, örtünün kenarlarına yufka ekmekleri konuyor, yemeklerin hepsi birden bezin üzerine konulduktan sonra, hizmet edenler dışarı çıkıyorlar ve bu bezin etrafında bağdaş kurulup oturularak yemek yeniyordu. Yemeği herkes istediği cinsten seçebiliyordu; fakat sonra da mutlaka o

meşhur Acem Pilavı bulunuyordu; fakat onlar pilavı bize hiç de hoş görünmeyen şekilde yemekte idiler. Yufka ekmeğinden bir parçayı avuçlarında kaşık biçimine getirerek onunla pilavdan bir parça alıyor, ağızlarına götürüyorlardı. Diğer yemeklerinde bolca nane kullanılmış olduğunu görmüştük.

Yemekten sonra, birçok İranlıda gördüğümüz gibi Alâüssultan ve kardeşi de hükümet konağının diğer bir odasına yatıp uyumaya gitmişlerdi. Bu hal oraca hiç yadırganmayan bir davranış idi. Biraz sonra geldiklerinde, taburumuzun iaşesi için hangi köylerden ne gibi zahireler alabileceğimizi hâkim değil, Alâüssultan ve kardeşi tayin etti. Çağırılan bir kâtibe bunu yazdırdılar. Kâtip, yere oturuyor ve sağ dizini dikerek söylenenleri dizi üzerindeki kâğıda yazıyordu.

Alâüssultan'a İadeyi Ziyaret

Gördüklerimizi ve dinlediklerimizi tümen kumandanlığına şifreli telefonla bildirdik ve ertesi gün kendilerinin daveti üzerine Alâüssultan'ın ziyaretini iade etmek üzere, onun Kalecik Köyü'ndeki evine gittik. Maiyetimizde, yalnız iki atlı erimiz vardı. Girdiğimiz evin bahçesi bir Acem halısı gibi ustalıkla çiçeklendirilmişti. Ev sahibinin, on altı yaşlarındaki oğlu bizi karşılayıp yukarı kattaki bir odaya çıkardı. Orada yerler ve duvarlar tamamen halı ile kaplı bir halde olup bir tarafı da sandalyelerle oturulacak şekilde tertip edilmişti. Biraz sonra Alâüssultan ve kardeşi yanımıza geldi. Dünya siyaseti üzerinde bir şeyler öğrenmek istiyorlar ve birçok soru soruyorlardı. Bir iki saatlik konuşmamızdan sonra, odanın bir kısmında sofra tertip edildiğini gördük. Bu tertibat, hükümet konağında gördüğümüzün aynı idi. Hükümet konağında olduğu gibi, orada da belimizdeki tabancalı palaska kayışlarımızı çıkararak sofraya oturduk. Bu tehlikeli adamın sofrasında tabancasız kalmanın içimde bir endişe ve tereddüt uyandırdığını söyleyebilirim. Ev sahibi

dost görünmek istiyor, önce gittiği Hicaz'a bir daha gitmek istediği zaman, yolunun uğrayacağı Trabzon kumandanının evine de uğrayacağını söylüyordu.

İki gün sonra tümenden aldığımız emirde, Şahseven Aşireti'nin terbiye edilmesinden şimdilik vazgeçildiği ve Basmiç Kasabası'na doğru geri dönmemiz bildiriliyordu. Alâüssultan bunu da nasılsa haber almış ve istediğini yaptıramayan bir kimsenin hayal kırıklığı haliyle bizi uğurlama ziyaretine gelmişti.

Basmiç'e Değil Ardabil'e

Biz, bölüklere yürüyüş emrini yanultmaca olarak vermiştik. Basmiç şehrine değil de Ardabil istikametine gidiyor gibi şehirden çıkacak ve sonra yön değiştirerek Basmiç yolunu tutacaktık; fakat Alâüssultan'ı bununla da aldatamadığımızı, o günkü olaylar meydana koymuştu. Hâkimin bize anlattığına göre, o, İngilizlerle haberler ulaştırarak iki taraflı casusluk yapıyordu. Bunun sonucunu, biraz sonra yolda başımıza gelenle anlamış bulunduk.

Serap şehrinde, askerimizin kaldığı kervansaraylardaki Mehle adındaki hayvancığın ısırmasıyla ateşli hasta olan erlerimizi merkeplere bindirerek taşımaya mecbur olmuştuk. Yolda yeni baştan hastalanan bir erimizi bindirmek için, yol üstündeki bir köyden bir merkep istemeye gitmiştim. Başvurduğum kimse köyün zenginiymiş. Bana semaverden çay içirmeye gayretle birlikte bir de merkep tedariki için adamlarına emir verdi. Bu merkeplerin sahipleri de birlikte geliyorlardı. Biz, konuşurken evin kapısında bir münakaşa olduğunu duyduk. Kapıdan gelen kendi adamına ev sahibi onların kim olduğunu sordu. Adam, "Zaleme gelmiş, bir şey istiyor" dedi. Bu konuşmadan anladığıma göre, İran halkı hükümet adamlarına, zalimler anlamında olan "zaleme" demekte idiler. Onların mezhep inançlarına göre, başta Hz. Ali soyundan bulunmayanlar genellikle zalim kişiler idi

ve bizim tabura yetişerek köy önünden geçiyorlardı. Ev sahibinin adamları "ordu geçiyor" dediler. Azeriler herhangi bir asker topluluğuna ordu diyorlardı.

İngiliz Uçakları

Basmış şehrine doğru ilerliyorduk. Şaplı Gediği mevkiine gelmiştik. Arkadan, dört İngiliz uçağının gelip üstümüzden geçerek ilerideki Kızılca Meydan mevkiine doğru ilerledikleri görüldü. Bunlara hemen ateş açmamızı, tabur kumandanına teklif ettim. "Bomba atar, başımıza iş açmış oluruz!" dedi.

İlerideki Kızılca Meydan'dan, bu uçakların bize saldır- mak için görevli oldukları meydandan bomba sesleri gelme- ye başladı. Biraz sonra, uçaklar geri dönmüş ve bize doğru çok alçaktan uçuşa geçmişlerdi. Kumandan, "Biz de açılalım öyle ise" dedi. Ben atımı tabur boyunca koşturarak, "Piyade mevzi al, makineli mevzie gir, topçu top indir!" kumanda- sını verebildim. Bulunduğumuz Şaplı Gediği'nin bir tarafı dağ ve diğer tarafı bataklıktı. Yalnız, dağdan inen suların açtığı uzun çukurluklar bulunduğu için, piyade askerimiz hemen o çukurlara girerek kolayca mevzi almış bulundu.

Uçaklar, bombalarını Kızılca Meydan'a sarf etmiş ola- caklar ki bunlarla yirmi dakika devam eden savaşta, yalnız bir tek bomba atabilmişlerdi ve o da bataklığa isabet etmişti. Uçakların yapabildikleri saldırı, sağ yanlarına eğrilmek su- retiyle bize makineli tüfek ateşi yapmaktan ibaret kalıyo- rdu. Bizim piyade askerimiz de bunlara durmadan kurşun yağdırdı. Zira uçaklar 150 metreden daha yukanda değildi. Makineli tüfek subayımız Yozgatlı Mehmet Ali Bey, uçak sehпасı olmamasına rağmen, çavuşun omzunu sehpa gibi kullanarak makineli ateşi yapıyordu. Biraz sonra, uçaklar- dan ikisi ilerideki bir tepenin arkasına indiler. Diğer ikisinin, bunlara beyaz renkte olduğu görülen bir şeyler attığını mü- şahede ettik. Kumandanıma, atlı subayların hemen o tepe

arkasına gidip pilotları yakalamalarını teklif ettim; ama o, "Olmaz, ateş ederler!" dedi. Bu çekingenlik sonucu, pilotları esir edememiştik ve bu ihmaliz alayca eleştirilmişti.

Tabur kumandanının çekingenliğine rağmen, atlı birkaç subay ve hele makineli tüfeği idare eden Mehmet Ali Bey, atlara binerek tepe arkasına gittiler. İki uçağın düşmüş olduğunu ve civardaki köylülerin, uçakların bazı yerlerini kesip koparmakta olduklarını gördüler; fakat pilotlar meydana yoktu ve köylüler de hiçbir şey söylemiyordu. İran köylülerinin bildiğimiz âdet ve geleneklerine göre; bu pilotlar öldürülmüş, paraları alınmış ve kendileri de bir hendeye atılarak üzerlerine taş ve toprak çekilmiş olacaktı. Bu savaşta, bir şehit ve üç yaralı vermiştik. Şehit olan değerli bir bölük emiri idi. Uçaklara, topçumuz da ateş etmiş ise de havada görülmesi gereken şarapnel dumanını göremediğim için, bunun sebebini topçu kumandanından sordum. "Bende şarapnel yoktur; ancak müsademeli mermi vardır." demişti. Şu halde, Şahseven Aşireti'ne saldırsaydık, onların kalabalık atlılarını şarapnelsiz olarak nasıl dağıtabilecektik? Bu da o zamanki ihmali noksanlığımızın canlı bir kanıtını gösteriyordu.

Basmiç'te Matem

Telefon çavuşumuzu telgraf direğine tırmandırarak, telgraf teline bağladığımız kablo vasıtasıyla alayı bulabilmiş ve o günkü hareketin raporunu verebilmiştik. Taburca hareket geçmezden önce, garip bir şey daha oldu. Tabur kumandanı, topçunun dürbününü istedi. Gelen dürbün prizmalı değil, düz boru şeklinde idi. Kumandan, "Bununla olmaz, ben tepenin arkasında düşen uçakları görmek istiyorum." dedi. Prizmalı yani kulaklı dürbünle de tepenin arkası zaten görülemeyeceğini söylediğimiz zaman, "Bana bir yerde siper içinden öyle bir dürbünle siperin dışını gösterebilmişlerdi..." dedi. Prizmalı dürbünün görevini dahi kavrayama-

miş olan kumandanımın bu anlayışı bana pek tuhaf ve acıklı gelmişti.

Tekrar yürüyüş nizamına girerek, Basmiç şehrine yaklaşıyorduk. Vakit gece olmuştu. İleriden sesler duyduk. Bir mızıka, matem havası çalıyor ve arkasından toplu bir ses, “Ya men hüve fi kerbelâ şehidû!” diye yüksek sesle bu kelimeleri tekrarlıyordu. Belliydi ki bu bir matem gösterisi idi. Bizim oradaki tümen mızıkasını alıp önlerine katmışlar ve ay ışığı altında matem hareketi yapmaya özenmişlerdi. Bu halden duygulanan kumandanım, arkamızdaki iki atlı erimize tüfeklerini omuzlarına ters asmalarını emretti. Güya, biz de mateme katılıyor gibiydik. Şehre girince, askeri hazırlanan konaklara dağıtarak kumandanım ve ben matem töreni yapılan büyük bir mescide gittik. Bizi, çizmelerimizi çıkartmadan içeriye alıp iyi bir yere oturttular. Dışarıdaki törenden gelenler, ayakta bir saf teşkil ederek ritmik bir şekilde durmadan çıplak göğüslerini yumruklarıyla dövüyorlardı. Daha sonra, kürsüye çıkan birisi, Kerbelâ olayını anlatan bir manzumeyi musikili olarak okudu. Bunu dinleyen cemaatten her biri ellerini alınlarına vurarak ağlar gibi sesler çıkarıyorlardı; ama gözlerinde yaş yoktu. Daha sonra, minbere bir adam çıktı. Ona cemaatten birçok kimse para gönderiyor, o da “Meşhedi Hasan iki tümen verdi, Allah evladını bağışlasın” gibi dualar ediyordu. Bu paraların, fakir kişilerin ihtiyaçları için toplanmakta olduğunu sorup öğrenmiştik; fakat biraz sonra bizi şaşırtan bir manzara karşısında kaldık: Mescitteki halk üçerli-beşerli toplum kurarak, çubuk ve nargile içmeye başlamışlardı. Matemden sonra, mescit içinde dumanlı vasıtalarla keyif çatılıyordu. Ertesi günü, aldığımız emirle Büyüksema Kasabası’na geldik. Orada biraz temizlik işleri yapılırken emir erim bana gelerek, “İstanbul’a İngiliz gemileri girmiş, biz burada ne duruyoruz!” dedi. Buna pek ihtimal vermemekle beraber, içime bir acı düşmüştü.

VIII. BÖLÜM

Birinci Dünya Savaşı'nın Son Bulması ve Eve Dönüş Yolunda

Birkaç gün sonra aldığımız emirle Hay Şehri'ne geldik. Burası, bizim Van bölgesiyle bağlantı kurabilen oldukça işlek, tipik bir İran Azeri şehri idi. Kapalıçarşısı vardı. Ticareti pek işlek görünüyordu. Türlü paralar üzerinden kambiyo ticareti yapan sarrafları çoktu. Piyasayı günü gününe ve saati saatine takip ediyorlardı. Burada geçirdiğimiz bir hafta sonunda, askerin bir miktarıyla bizlerin de terhis emri geldi. Sonradan öğrendiğimize göre, bu Mondros Mütarekesi imiş. Taburumuzun tecrübeli bir yüzbaşısına, terhis edilen erlerin sevineceklerini söylemiştim. O, bana şöyle dedi: "Bunların çoğu doğu illeri çocuklarıdır. Köyleri yerli Ermenilerimizle olan savaşma sırasında yanmış, yıkılmıştır. Bunların her biri köylerine gidip yakınlarını arayacak, bulamayacak, yıkılmış evlerinin taşları üzerine oturup ağlayacak, biraz sonra bir ağanın hizmetine girip köle gibi çalışacaktır. Taburda buldukları yiyeceği de uğradığı köylerde bulamayacaklardır!"

Tabura Veda

Otuz iki arkadaş olarak terhis edilmiştik. Taburumuz, bize son bir yardım olmak üzere, Aras Nehri üzerindeki Culfa İstasyonu'na kadar yük arabaları vermişti. Ben, atımı ve

eğer takımı bir hesap memuruna sattıktan başka eşyalarım arasında bulunan battaniye ve hurç gibi şeyleri de şehrin çarşısında, onların âdetine göre, artırma ile satmıştım. Çok gariptir ki bize altın para ölçüsüne göre düzenlenmiş olan yolluk kanununu, yani miktarlar üzerinden kâğıt para olarak tatbik etmişlerdi. Ben, verdiğim beyannamede, İstanbul yoluyla Bandırma'ya gideceğimi bildirmiştim. Bunun yolluk parası beş lira yani beş altın tutuyordu; ama kanunda hiçbir değişiklik yapılmadığı için, beş lirayı kâğıt para olarak vermişlerdi. Satılacak bir şeylerim olmasaydı, ortada kalacaktım.

Kumandanıma veda ederek ve tabur imamının elini öperek eşyalarımızı koyduğumuz yük arabalarının üstüne de binmek suretiyle yola çıktık. Kelkit'te tümen ve taburum değiştiği zaman olduğu gibi, terhisli olarak ayrıldığım zaman da ağlamıştım. Alışkanlıklarla bir aile topluluğu, yuva haline gelen askeri birliklerin insana verdiği böyle bir benimseme ruhu, inkâr edilemeyecek bir gerçektir.

Culfa yolunun yarısındaki bir köyde konakladık. Eşya dengimi açıp portatif karyolamı kurmak gibi konaklama işlerini kendim yapmak, bana pek acıklı gelmişti. Uzun zamandır, bunlar emir erim ve seyisim tarafından yapılır ve özel çadırım ve portatif karyolam kuruluvermiş olurdu.

Ertesi günkü yolculukla, Aras Nehri üzerindeki Culfa şehrine gelmiştik. Burası, türlü askeri hareketler dolayısıyla halk tarafından terk edilmiş bir hareketli merkez manzarası gösteriyordu. Oradan, Ermenistan trenlerine binecek ve onunla Gümrü, Tiflis, Batum yolculuğunu yapacaktık. Oradaki bir istasyon kumandanımızın, kendisinin birkaç neferiyle orada yalnız bırakılmış olduğunu ve çekilen kuvvetlerimize göre kendisini de bir yere aldırılması lazım iken, hiçbir emir gelmediği için endişe ve merak içinde olduğunu anlatmıştım. Şöyle bir tehlike ihtimali de görülüyordu. İran'da bizim çekildiğimiz yerleri İngilizler işgale başlamışlar ve dağlarda da Ermeni Antranik çetesinin hareketleri

görülmüştü. Oradaki bir taburumuz da karadan yurtiçine çekilince meydan İngiliz ve Ermenilere açık kalacaktı. Tehlike yüzde yüz olarak görünüyordu.

Son tabur ile birlikte yurtiçine çekilecek olan oradaki alay kumandanına giderek, eşyamızı kendi bulacağımız vasıtalarla taşımak şartıyla taburun arkasından bizim de yürüyerek yurtiçine girmemize müsaade edilmesini rica ettik. Alay kumandanı Süreyya Bey, bunu reddetti. Hizmetlerimizden bahsettik. "Bunları söylemeye lüzum yoktur. Durumunuz böyle getirmiştir." dedi. Oradan çekilerek, istasyonun bir odasındaki arkadaşların yanına geldiğimiz ve İngiliz ve Antranik tehlikesine dikkatlerini çektiğimiz zaman, pek şakacı olan makineli tüfek subayı Mehmet Ali'nin bize serinlik vermek için yaptığı Acem taklidini unutamıyorum. Mescitlerdeki Kerbelâ olayı hikâyeleri ve kürsüde konuşan kişilerin, "Ay taldan (arkadan) zıt gelip vay kabaktan (karşıdan) Şümürt gelip vay Hüseyin'inin kellesini bedeninden şikest edip (kesip) vay kellemiz gussa ya (kedere) düşüp vay vay..." diye konuştuklarını taklit suretiyle, "Vay daldan İngiliz gelip vay kabaktan Antranik gelip vay kellemizi şikest edip vay hepimiz gussaya düşüp vay... vay" diye taklitler yapmış, kederimizi gidermeye çalışmıştık. Gerçekten çok gülmüş ve serinlemiştik.

İki Vagon Gönderildi

İstasyon kumandanına da hâlâ bir emir yoktu. Nihayet, oradaki 98. tabur telefonuna giderek, yaverlik dolayısıyla ezberimde olan tabur şifresini kullanıp halimizi ve hatta istasyon kumandanının halini Kars'taki grup kumandanlığına bildirdim. İki saat sonra, istasyon kumandanına gelen emirde bir lokomotifle kırkar kişilik iki vagon gönderilmekte olduğu ve bunlardan birine istasyon kumandanı ve maiyeti ve eşyası konulacağı, diğer vagona da oradaki terhisli yedek subayların bindirileceği bildirilmişti.

Akşam karanlığında, lokomotifle vagonlar geldi. Hemen bindik ve eşyalarımızın üzerine oturduk. Bu kırk kişilik ilk vagon bize saray gibi gelmişti. Gece vakti, pek çok yol aldığımızı sanıyorum. Sabahleyin, Gümrü'ye doğru yol alırken Van'da terhis edilmiş bir kısım doktor ve eczacıların da sınır geçerek bizim vagona bindiklerini gördük. Bunların çoğu Ermeni asıllı kişilerdi. Ermenistan istasyonlarında çok güzel pişmiş sebze konserveleri buluyordu ve çay da içebiliyorduk. Terhisli doktorların arasında, Taksim'de muayenehanesi bulunan göz mütehassısı Şahbazyan Efendi de vardı. O, bir Ermeni çocuğunu da evlatlık olarak yanına almıştı. Bu on yaşındaki çocuk, eşyalar üzerine uzanıp uyumaya çalışırken benim yanuma düşmüştü. Hafif sesle bana, Amentü'yü okudu. Bunu ona emir erleri Mehmet öğretmişti; fakat bunun arkasından, ona öğretilen ikinci bir Amentü'yü de dinlemiştim. Onun anne ve babası öldürülmüş imiş. Doktor babası ona büyüyünce bir kılıç alacakmış o da gidip ana ve babasını öldürenleri o kılıçla öldürecekmiş. İbretle mütalaa edilecek iki çeşit amentü olayı...

Bakü'deki Azeri Hükümetine Gececeğimizi Sanmışlar

Gümrü'ye geldiğimiz zaman, bir kısım arkadaşlar Kars yoluyla yurda dönmek cihetini tercih ettiler. Ben Tiflis-Batım yolunu tercih ettim. Tiflis istikametine tertip edilen trende bir de hat komiseri yarbay vardı. Ailesi de yanında idi. Bu, aynı yolu tercih eden arkadaşlara bir güvence gibi görünmüştü.

Kuzeye doğru yola devam edilip yeni kurulan Gürcistan sınırına girdiğimiz zaman, vagonumuz trenden ayrılarak Gürcü nöbetçileriyle çevrildi ve içeri giren Gürcü subaylar tabancalarımızı teslim aldılar. Anlayabildiğimize göre, bunlar bizi Bakü'deki yeni kurulan Azeri hükümetine geçecek sanıyorlarmış. Bizi oraya getiren lokomotif ayrılıp giderken Tiflis'te Türk hükümeti temsilcisi olarak bulunduğunu öğ-

rendiğimiz Abdülkerim Paşa'ya halimizi bildiren bir kâğıt yazarak kurtarılmamızı rica ettik ve lokomotifteki makinist yamağı bir Azeri Türk çocuğuna bunu paşaya vermek üzere teslim ettik. Ertesi sabah tabancalarımız geri verildi ve yeni bir lokomotifle takılarak yola devam etmemize izin verildi. Paşaya başvurmamız ve onun yaptığı aracılık fayda vermişti.

Tiflis İstasyonu, pek geniş bir bölgeyi işgal eden geniş tertibatlı bir merkez halinde idi. İstasyon civarında görebildiğimiz semtler, pek güzel ve bahçeli binalar ve köşklerle süslenmiş bir halde idi. Trenin vakitsiz hareket etmesi ihtimalini düşünerek ben şehre girmeye cesaret edemedim. Akşam olunca, pek geniş ve süslü olan Tiflis istasyon gazi-nosunda dört arkadaşla çay içebilmiştik.

Gülcemal Vapuru

Sabahleyin, Batum istikametine hareket edildi. Batum'a geldiğimiz zaman, eski birliğimiz er ve subaylarını orada gördüm. Bunlar, Bakü'de savaştıktan sonra geri alınmışlardı ve bizim gibi yedek subayları da terhis edilmişti. Önceden de sözünü ettiğim Sezai'yi aradım. Karadok mevkiindeki boş bir Ermeni evinde oturduğunu öğrendim, kendisini buldum ve hemen onun bulunduğu yere yerleştim. İskelede bulunan Reşit Paşa vapuru pek dolmuş olduğu için, ondan sonraki vapura binmek üzere Batum'da biraz kalmayı kararlaştırdık.

Fazla tafsilata girişmeyerek, Batum'un pek güzel bir sahil şehri olduğunu söyleyebilirim. Orada yirmi gün kaldıktan sonra, gelen Gülcemal Vapuru'na bindik. Ambarda gösterilen yerlere yerleştikten başka birinci mevki kamarasında paramızla yemek yiyebiliyorduk.

Bu vapur yolculuğunda, dikkatimizi çeken olaylardan biri, yemek masasında karşımıza oturan sivil kıyafetli bir zatla konuşmamız oldu. Siyah sakallı ve parlak zeki göz-

l  olan bu zat, bizim nereli olduklarımızı sormuştu. Ben, Bandırmalı olduğumu söyleyince, “Ha, bizim Tefvik Bey’in memleketinden” dedi. Onun söylediği Tefvik Bey, meşhur  erkes Ethem’in ağabeysi olan zat idi. Bu zatın anlattığına göre, İran hükümdarı Mehmet Ali şah’ın ricasıyla, Van tarafından İran’a giren asker arasındaki Yüzbaşı Tefvik Bey, o civardaki Türklerle ayrı hükümet kurulmasını ve kendisinin de onların başına geçebileceğini teklif etmiş ve İranlı Türkler bunu şiddetle reddetmişler imiş.

Bu zat, kendisinin Hindistan’dan geldiğini de söylüyordu. Çok sonraları bu zatın eşkalini meclis muhitinde anlattığım zaman, bunun Eşref Kuşcubaşı’nın kardeşi Hacı Sami olacağını, eski siyaset adamları teşhis ve tahmin etmişlerdi. Bu vapur yolculuğunda Trabzon, Sinop ve Zonguldak’ı görmüştük. Sinop’tan babama gelmekte olduğuma dair bir telgraf  ekebildim.

Sezai’nin Esrarlı Halleri

İstanbul’da, Sezai’yle birlikte Galata’da bir otele indik ve    gün sonra Bandırma’ya Y r k vapurunun hareket edeceğini   rendik. O güne kadar, parasız görünen Sezai, ertesini sabah otelden çıkıp yarım saat sonra yüz lirayla gelmişti. Bu da bu arkadaşın esrarlı hallerinden biriydi. Birlikte Mercan Yokuşu’na gittik. Terhisli olduğumuz halde, o kendisine yeni bir subay elbisesi almıştı ve çok garip bir şey olarak elbiseciden Croux Nişanı’nın, yani Almanların verdiği Altın Ha  Nişanı’nın rozetini istedi ve aldı. Bunu takmak için, o nişana sahip olmak gerekirdi. Bu da arkadaşın esrarlı hayat serisinden yeni bir safha teşkil ediyordu.

Bu arkadaş, Milli Mücadele Ordusu’nda da vazife alarak Marmara Bölgesi’ndeki hareketlerde bulunduğunu, bana sonraları bir mektupla bildirmişti; fakat asıl dikkate değer olan cihet, on beş sene sonraki milletvekilliğim sırasında, İran sınırındaki Pervari ilçesi jandarma kumandanı

آؤفاتله بچمى خىلى جزؤدانى

هم رشدى خىلى زاده محمد صوفى

بدرىك اسمى محمد صوفى

تاريخ ذمردونى يازدى - ١٣٠٨

بدرىك

درىك

Mr. Vasfi Şensözen

ANKARA BAROSU

AVUKATLARA MAHSUS

Hüviyet Cüzdanı

Adı : Vasfi Şensözen

Soyadı : Şensözen

Babasının adı : Mehmet Karaman

Doğduğu yer : Bandırma

ve tarihi : 1308

Baroya Kayıt tarihi : 10.3.93

Ruhsatname No : 280.91

Ta. :

Sicil No.

99

Vasfi Şensözen'e Cumhuriyet'in ilk yıllarında ve 1930'lu yıllarda verilen avukat kimlikleri

sıfatıyla bana mektup yazması olmuştur. O, mektubunda, kendisinin Talas'taki Amerikan Koleji'nde okuduğunu ve sonra Ankara'ya gelip bir bekâr odasında kalmak suretiyle lise tahsiline devam ettiğini ve ondan sonra İstanbul'a gelip hemşerisi olan birkaç taşçı ustasının koruması ile bir yıl kadar hukuka devam ettiği yazıyordu. Ben, bütün bunları ihtiyat kaydıyla okuyordum ve bu arkadaşın hayatındaki esrarı bir gün çözmeye niyetliydim. Ne yazık ki onun Pervari'de kalp sektesinden öldüğünü Kayseri milletvekillerinden öğrendiğim gibi, orada mal müdürlüğü yapıp sonra Mihalıcık ilçesine gelen bir zattan da aynı acı gerçeği duymuştum. Bu Kayserili arkadaşımın çok iyi bildiğim ana ve baba taraflarını burada kaydetmeye lüzum görmedim.

Aileye Kavuşma

Üç gün sonraki vapurla Bandırma'ya geldim. Vapur iskeleye yanaşmıyordu. Sandal ile rıhtıma çıkmak lazım geliyordu. Güverteye çıkıp baktığım zaman, bir sandalda halamın torunu Asaf'ın kürek çektiğini ve büyük ağabeyim Remzi'nin ayakta vapuru gözden geçirdiğini gördüm. Biraz sonra göz göze geldik. Batum'dan yanıma aldığım Manyaslı bir erin taşıdığı eşyama beraber ben de sandala bindim. Asaf, "Dayım çeşme yanında bekliyor" diyordu; ama yengeden, yani annemden bahis yoktu. Merak içinde rıhtıma çıktım ve çeşme yanında bekleyen babamın elini öpmeye, Tanrı'nın yardımıyla muvaffak oldum. Yanında, o zaman dört yaşında olan Remzi ağabeyimin kızı Nüşet'le Asaf'ın altı yaşındaki kardeşi Emine'de vardı.

Eve geldiğimiz zaman, beni görmek için kasaba kadınları toplanmışlardı. Merdiven başında annemi görüp elini öptüğüm zaman, yarı şaka olarak "Aaa, bu Vasfi değil!" demişti. Ben, o sırada soğuklarla yüzü yanmış, palabıyıklı başı kalpaklı bir subaydım. Akraba kadınlarının da birkaçını güç tanıdım. Biraz sonra, ortanca ağabeyim Akif de geldi. Hepsini

memnuniyet içinde idiler. Babam, “Ben ihtiyar olmazdım” diye çektiği hasret ıstırabını ifade ediyordu. Mektuplarımı daima altı gün evvelki tarihle alır ve bu altı gün içinde ne olduğumuzu, yine merak edermiş. Deniz kenarına giderek ve orada bir kaya üstüne çıkarak, sağ ve soldan gelecek balıklarla bizim kaderimizi anlamaya çalışmış. Gerçekten de memleketlimiz olup da sağ dönmeyenler olmuştu. Biz Tanrı’ya şükrederek, geri kalan yaşantımızı iyi haliyle yürütme-ye çalıştık.

Vasfi Şensözen (ayakta, ortada duran),
babası Hatip Mehmed Hamdi (fotoğrafın sol tarafında oturan) ve akrabaları

Tarih / İnceleme serisi kitapları:

Medya Tarihi / Diderot'dan İnternete, *Frédéric Barbier*,
Catherine Bertho Lavenir, Çev. Kerem Eksen

Medeniyetler Çatışması ve Dünya Düzeninin Yeniden Kurulması,
Samuel P. Huntington, Çev. Cem Soydemir, Mehmet Turhan

Labirentin Tarihi, *Jacques Attali*, Çev. Selçuk Kumbasar

Ütopya: Hayali Ahali Projesi, *Akın Sevinç*

Körü Körüne İnanç, *Vamık D. Volkan*, Çev. Dr. Özgür Karaçam

Türkiye'nin Çıplak Tarihi, *Kolektif*, Editör: Cem Mumcu

Bakırköy Akıl Hastanesi'nin Gizli Tarihi,
Editörler: *Betül Yalçın*, *Peykan Gökalp*, *Cem Mumcu*

İtalya'da Rönesans Kültürü, *Jacob Burckhardt*,
Çev. Bekir Sıtkı Baykal

Dante ve İslam, *Miguel Asin Palacios*, Çev. Güneş Ayas

**Hız. Muhammed'in Yolunda /
Günümüz Dünyasında İslâmiyeti Yeniden Düşünmek**,
Carl W. Ernst, Çev. Cangüzel Güner Zülfikar

Türkiye ve Sosyal Medya, *Dağhan Irak*, *Onur Yazıcıoğlu*

**Sultan Abdülhamid Midhat ve
Mahmud Paşaları Nasıl Katletti?,**
Yayına Hazırlayan: Saro Dadyan

Osmanoğulları'nın Varlıkları ve II. Abdülhamid'in Emlaki,
Vasfi Şensözen, Yayına Hazırlayan: Saro Dadyan

**Aşkımın şiddetinden koptu gönlün freni,
Doktor beni sanıyor hâlâ şizofreni,**
Psikiyatrist Dr. Lâtif Ruhşat Alpkan

Kafkas Cephesi Anıları, Vasfi Şensözen,
Yayına Hazırlayan: Saro Dadyan

okuyan **us** .com.tr

/okuyanusyayinevi
/dizustuedebyat
/ucgunlukdunyaedebiyati
/floradizisi

@okuyanus
@dizustuedebyat
@ucgunlukdunyaed

/okuyanusyayinevi

@okuyanus